

MARUF İKTİSAT

MARUF ECONOMICS

الاقتصاد المعروف

İSLÂM İKTİSADİ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
YIL/YEAR: 2 • SAYI/NO: 1 • 2022

EISSN: 2757-9360

THE JOURNAL OF ISLAMIC
ECONOMICS RESEARCH

مجلة بحوث الاقتصاد الاسلامي

KRİZLER, MALİYE POLİTİKALARI VE FİNANSAL DENETİM

Covid-19 Pandemisi Sonrasında
Maliye Politikaları Uygulamaları:
Türkiye Özelinde Bir Değerlendirme

Şükrü Çağrı Çelik

Toplumun Faizli Kredi Hakkındaki Değişen
Algısının İncelenmesi: Bir Mülakat Çalışması

Mustafa Ceylan
Zeyneb Hafsa Orhan

Üniversitelerde Muhasebe
Denetiminin Etkinliğinin Arttırılmasına
Yönelik Strateji Önerileri

Serhat Yüksel
Hasan Dinçer
Şeyma Tekin

دور المصارف الإسلامية في تمويل التجارة الخارجية
في ضوء معايير هيئة المحاسبة والمراجعة "أيوفاي"

Muhasebe ve Denetim Kurumu "AAOIFI"
Standartları Işığında İslami Bankaların
Dış Ticaretin Finansmanındaki Rolü

Abdullah Gamal Hamed Ali

Kojin Karatani – "Dünya Tarihinin Yapısı"
Kitabı Değerlendirmesi

Ahmed Taha Ercan

marufvakfi.org

f | t marufvakfi

MARUF İKTİSAT

MARUF ECONOMICS

الاقتصاد المعروف

KÜNYE / TAG

Sahibi

**Maruf Eğitim Araştırma ve
Dayanışma Vakfı Adına**

On behalf of the owner,
Maruf Education Research and
Solidarity Foundation
Sıtkı Abdullahoğlu

Yazı İşleri Müdürü

Editor in Chief
Yakup Yakar

Editör Kurulu / Editorial Board

Editör / Editor

Doç. Dr. Hakan Kalkavan
İstanbul Medeniyet
Üniversitesi

Editör Yardımcısı / Co-editor

Abdullah Kuluç
İstanbul Üniversitesi

Editör Yardımcısı / Co-editor

Esmâ Vatandaş
İstanbul Üniversitesi

Grafik Tasarım / Graphic Design

Yılmaz Mermer

Yayın Periyodu / Publication Period

Yılda iki kez yayımlanır.
(Haziran, Aralık)
Published twice a year.
(June, December)

'Maruf İktisat İslâm İktisadi
Araştırmaları Dergisi' Türkçe, İngilizce ve
Arapça makaleler yayınlayan uluslararası
hakemli akademik bir dergidir.

'Maruf İktisat Journal of Islamic Economics
Studies' is an international peer-reviewed
academic journal that publishes articles
written in Turkish, English, and Arabic.

marufvakfi.org

f | t marufvakfi

İletişim / Contact

Maruf İktisat

İslâm İktisadi Araştırmaları Dergisi
Seyit Nizam Mah. Mevlana Cad. No: 77

Necmettin Aytek Plaza Kat: 8

Zeytinburnu-İstanbul

Telefon: +90 0212 510 11 24-25

• maruf@marufiktisat.com

• editor@marufiktisat.com

www.marufiktisat.com

MARUF İKTİSAT

İSLÂM İKTİSADI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Yıl/Year: 02 • Sayı/No: 01 • HAZİRAN/JUNE 2022

EISSN: 2757-9360

Danışma Kurulu / Advisory Board

Doç. Dr. Abdullah Durmuş, **Marmara Üniversitesi**

Prof. Dr. Ahmet Faruk Aysan, **Hamad Bin Khalifa University**

Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu, **İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi**

Doç. Dr. Ali Polat, **Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi**

Doç. Dr. Faruk Bal, **İstanbul Medeniyet Üniversitesi**

Prof. Dr. Fatih Savaşan, **Sakarya Üniversitesi**

Prof. Dr. Hakan Sarıbaş, **Bülent Ecevit Üniversitesi**

Prof. Dr. Hasan Hacak, **Marmara Üniversitesi**

Doç. Dr. İbrahim Sırma, **İstanbul Üniversitesi**

Prof. Dr. Mehmet Hüseyin Bilgin, **İstanbul Medeniyet Üniversitesi**

Prof. Dr. Mehmet Asutay, **Durham Üniversitesi**

Doç. Dr. Mehmet Babacan, **İstanbul Medipol Üniversitesi**

Prof. Dr. Ömer Karaoğlu, **İstanbul Üniversitesi**

Prof. Dr. Sadık Ünay, **İstanbul Üniversitesi**

Prof. Dr. Servet Bayındır, **İstanbul Üniversitesi**

Prof. Dr. Süleyman Kaya, **İstanbul Üniversitesi**

Prof. Dr. Şakir Görmüş, **Sakarya Üniversitesi**

Prof. Dr. Yusuf Tuna, **İstanbul Ticaret Üniversitesi**

Doç. Dr. Zeyneb Hafsa Orhan, **İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi**

Yayın Kurulu / Publication Board

Doç. Dr. Abdullah Durmuş, **Marmara Üniversitesi**

Prof. Dr. Ahmet Faruk Aysan, **Hamad Bin Khalifa University**

Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu, **İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi**

Dr. Öğr. Üyesi İrfan Ersin, **İstanbul Medipol Üniversitesi**

Prof. Dr. Mehmet Asutay, **Durham Üniversitesi**

Sıtkı Abdullahoğlu, **Maruf Vakfı İslâm Ekonomisi Enstitüsü**

Prof. Dr. Süleyman Kaya, **İstanbul Üniversitesi**

Prof. Dr. Yusuf Tuna, **İstanbul Ticaret Üniversitesi**

Araştırma Makalesi / Research Article

Covid-19 Pandemisi Sonrasında
Maliye Politikaları Uygulamaları:
Türkiye Özelinde Bir Değerlendirme
*Fiscal Policy Implementations After Covid-19:
An Evaluation for Turkey*

Şükrü Çağrı Çelik 04

Araştırma Makalesi / Research Article

Toplumun Faizli Kredi Hakkındaki Değişen
Algısının İncelenmesi: Bir Mülakat Çalışması
*Examining the Changing Perception of the Society on
Interest Loan: An Interview Study*

**Mustafa Ceylan
Zeyneb Hafsa Orhan..... 28**

Araştırma Makalesi / Research Article

Üniversitelerde Muhasebe
Denetiminin Etkinliğinin Arttırılmasına
Yönelik Strateji Önerileri
*Strategy Recommendations For Increasing
The Effectiveness Of Accounting Audit In Universities*

**Serhat Yüksel
Hasan Dinçer
Şeyma Tekin 48**

Araştırma Makalesi / Research Article

دور المصارف الإسلامية في تمويل التجارة الخارجية
في ضوء معايير هيئة المحاسبة والمراجعة "أيو في"
Muhasebe ve Denetim Kurumu "AAOIFI"
Standartları Işığında İslami Bankaların
Dış Ticaretin Finansmanındaki Rolü
*The role of Islamic banks in financing foreign trade in
light of the standards of the Accounting and Auditing
Organization "AAOIFI"*

Abdullah Gamal Hamed Ali..... 62

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Kojin Karatani – "Dünya Tarihinin Yapısı"
Kitabı Değerlendirmesi
*Review Of Kojin Karatani's
"The Structure Of World History"*

Ahmed Taha Ercan 78

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Covid-19 Pandemisi Sonrasında Maliye Politikaları Uygulamaları: Türkiye Özelinde Bir DeğerlendirmeŞükrü Çağrı Çelik¹**Öz**

Covid-19 Krizi (the Covid-19 recession) hemen hemen bütün dünya ülkelerinin hem arz hem de talep yönünden ani bir daralma yaşaması nedeniyle ortaya çıkmıştır. Covid-19 Krizi; 2008 Küresel Finans Krizi'nin olumsuz etkilerinin devam ettiği, ülkelerin yüksek miktarda bütçe açığı verdiği ve kamu borçlarının arttığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Covid-19 Krizi ile beraber ülkeler hızlı bir şekilde maliye politikaları uygulamalarına yönelmiştir.

İlgili maliye politikalarının bileşiminin incelenmesi, klasik ve modern uygulamalarının ortaya konulması, uygulama araçlarının detaylandırılması, yeni trendlerin ortaya konulması ilerleyen yıllardaki birçok çalışmanın temelini oluşturacaktır. Maliye politikalarıyla ilgili tarihsel tecrübe ilerleyen dönemlere de ışık tutacaktır. Bu çalışmada çeşitli ulusal ve uluslararası kuruluşlar, dergiler, gazeteler incelenerek nitel veri analizlerinden doküman taraması (belge taraması) yapılmıştır. Maliye politikalarının özellikle Türkiye örneğinde genel çerçevesinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

İncelemeler sonucunda gelişmiş ülkelerin uyguladığı para ve maliye politikası tedbirlerinin, diğer ülkelere göre daha büyük tutarlarda ve kapsamlı olduğu görülmüştür. Dünya'da ve Türkiye'de maliye politikalarının Covid-19 Krizi'nde kısa sürede uygulama alanı bulmuş ve ekonominin arz yönünün canlandırmaya ve talep yönünü desteklemeye yönelik olduğu görülmüştür. Uygulanan politikalar neticesinde ülkeler bütçe açıkları vermiş ve kamu borçları artmıştır. Türkiye'de uygulanan politikalar ilk olarak genişletici özellikte daha sonra da daraltıcı özellikte olduğu görülmüştür. Türkiye'deki mali alanın kriz öncesindeki uygulamalar neticesinde dar olması, özellikle sosyal transfer niteliğindeki gelir desteklerinin uygulanmasını sınırlandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Ekonomik Krizi, Maliye Politikası, Ekonomik Kriz, Ekonomi Politikası, Küresel Kriz
JEL Sınıflandırması: BG01, H3

¹ Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, İİBF Maliye, Arş. Gör.

E-posta: sukrucagricelik@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9209-1426>

Atıf/Citation: Çelik, Ş. Ç. (2022). Covid-19 Pandemisi Sonrasında Maliye Politikaları Uygulamaları: Türkiye Özelinde Bir Değerlendirme, *Maruf İktisat İslam İktisadi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), s.04-27.

• Geliş/Received - 08.05.2022 • Kabul/Accepted - 14.06.2022

Fiscal Policy Implementations After Covid-19: An Evaluation for Turkey

Abstract

The Covid-19 Crisis/Recession (the Covid-19 recession) emerged due to the sudden contraction of almost all countries in the world in terms of both supply and demand. Covid-19 Crisis also emerged when the negative effects of the 2008 Global Financial Crisis continued and countries had high budget deficits and public debts. The fiscal policies were implemented immediately due to the Covid-19 Crisis.

Examining the composition of the relevant fiscal policies, revealing the classical and modern applications, elaborating the implementation tools, and revealing new trends will form the basis of many studies in the coming years. The historical experience of fiscal policies will also shed light on the following periods. In this study, various national and international organizations, magazines, and newspapers were examined and a document scan was made with a qualitative research design. It is aimed to reveal the general framework of fiscal policies, especially in the case of Turkey. As a result of the examinations, it has been seen that the monetary and fiscal policy measures implemented by developed countries are larger and more comprehensive than other emerging market countries and developing countries.

Fiscal policies in the world and Turkey have found application in the Covid-19 Crisis in a short time and it has been seen that the supply side of the economy is aimed at stimulating and supporting the demand side. As a result of the implemented policies, countries had larger budget deficits and public debts increased. It has been seen that the policies implemented in Turkey were firstly pro-cycle and then contractionary. The narrow fiscal space in Turkey as a result of the pre-crisis practices limited the application of income support, especially in the form of social transfer.

Keywords: Covid-19 Economic Crisis, Fiscal Policy, Economic Crisis, Economic Policy, Global Crisis
JEL Classification: G01, H3

1. Giriş

Dünyada resmi olarak ilk defa Aralık 2019'da Çin'in Wuhan bölgesinde ortaya çıkan ve kısa bir süre sonra tüm dünyaya yayılan virüs; SARS-CoV-2 (Şiddetli Akut Solunum Sendromu-Koronavirus-2) ya da Yeni Koronavirüs Hastalığı olarak bilinmektedir. Bu virüsün yol açtığı hastalık ise Dünya Sağlık Örgütü tarafından "Covid-19" olarak isimlendirilmektedir. Dünya Sağlık Örgütüne 11 Mart 2020 tarihinde bu yeni hastalık sonucunda dünyada pandemi (küresel salgın) ilan edilmiştir. Dünya üzerinde bu hastalık nedeniyle milyonlarca ölüm gerçekleşmiştir. Virüsün ani şekilde yaygınlaşması ve hızlıca yayılması salgına karşı alınacak önlemleri zorlaştırmaktadır. Birçok ülke özellikle sağlık altyapısı açısından krize hazırlıksız yakalanmıştır. Aşı çalışmaları yapılana kadar virüs hem ölü sayılarının hızla artmasına hem de bir korku ikliminin oluşmasına yol açmıştır. Ülkelerin demografik ve kurumsal yapıları ile vatandaşlarının bireysel tutumları virüsten etkilenme oranlarını etkilemiştir. Özellikle aşı çalışmalarının tamamlanmadığı "belirsizlik döneminde", ülkeler hem arz hem de talep şoklarıyla karşı karşıya kalmıştır. Aşıların faz çalışmaları tamamlanıp, vakaların düşmesi ile birlikte toplumsal korku azalsa da, yeni tip varyantlar krizin çıkmasını engelleyememiştir. Bu açıdan bu çalışmada incelenen maliye politikalarının özellikle pandeminin zirve yaptığı (Covid-19'un ortaya çıkışı ile ilk aşı uygulamalarının başladığı) döneme odaklandığını da belirtmekte fayda vardır. Bir başka ifadeyle çalışmanın Covid-19 sonrasında yaşanan "şok" ortamıyla sınırlandırılması tercih edilmiştir. İlgili dönem çoğunlukla 2020 yılına tekabül etmektedir. Özellikle 2021 yılı sonrasında yaşanan ekonomik istikrarsızlıkların tek nedeninin Covid-19 Pandemisiinden kaynaklanmadığı düşünülürse (bu dönemde bazı krizler ülkelerin yapısal problemlerinden ya da savaş gibi dışsal ve politik faktörlerden kaynaklanmıştır) bu çalışmanın kapsamına alınmamıştır. Örneğin Rusya-Ukrayna Savaşı sonrasında artan enerji fiyatları ve dış ticaret hacminin bozulması neticesinde ülkelerin kamu maliyesinin etkilenmesi bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Çalışmada ülkelerin uyguladığı maliye politikalarının genel seyri ve Türkiye özelinde uygulamaların detayları incelenmiştir. Bu çalışmada çeşitli ulusal ve uluslararası kuruluşlar, dergiler, gazeteler ince-nerek nitel veri analizlerinden doküman taraması (belge taraması) yapılmıştır. Çalışmanın ilk bölümün "Dünya Ekonomisinde Covid-19 Sonrası Seyir" isimindedir. IMF, OECD gibi uluslararası örgütlerin raporlarından ve tahminlerinden yola çıkılarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin genel ekonomik görünümü incelenmiştir. İkinci bölümde ise küresel düzeyde uygulanan maliye politikalarının genel seyri araştırılmıştır. Üçüncü bölümde ise uygulanan politika tedbirleri sonrasında oluşan bütçe açıkları ve kamu borç artışları üzerinde durulmuştur. Dördüncü ve beşinci bölümde ise Türkiye'de Covid-19'un seyri ve uygulanan maliye politikaları ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir.

1) Dünya Ekonomisinde Covid-19 Sonrası Seyir

Hastalığın bütün dünyaya yayılmasından sonra küresel düzeyde hem arz şoku hem talep şoku hem de finans şokunun eşanlı olarak meydana gelmesiyle bu kriz, diğer ekonomik krizlerden ayrılmaktadır. Virüs sonrası birçok ülkede zorunlu karantinalar uygulanmış, bazı sektörlerde üretim tamamen durmuş, yaşanan gelir kaybıyla beraber toplam talep miktarı düşmüştür. Küresel düzeyde varlık değerleri ve emtia fiyatlarında dalgalanma, ülkelerde tedarik zincirlerinde sıkıntılar meydana getirmiş, istihdam ve üretim kapasitesi olumsuz bir şekilde etkilenmiştir (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası,

2020:1; Voyvoda ve Yeldan, 2020a: 189). İnsanların kendi can sağlıklarından endişe etmesi ve toplumlara yayılan korku neticesinde küresel düzeyde ekonomik güven ciddi şekilde düşmüştür. Oluşan paniğin giderilememesi bireylerin tüketim alışkanlıklarını ve üreticilerin de üretim sürecini olumsuz yönde etkilemiştir (Çakmaklı, 2020:3). Tüketim azalmasıyla, istihdam kayıpları da artmış hanehalklarının harcanabilir gelirlerinin düşmesine yol açmıştır. Bu ise tüketim harcamalarının tekrardan azalmasına yol açmıştır. Gıda sektörü gibi istisna sektörler hariç birçok sektör derin yaralar almıştır. Bu kriz uzun yıllardan bu yana dünyanın yaşadığı en büyük krizlerden bir tanesi olmuştur. 2008 Küresel Finans Krizi'nin olumsuz etkilerinin atlatılmasının üzerinden çok kısa bir süre geçmesine rağmen, birçok ülke ekonomik anlamda tekrardan daralmaya başlamıştır.

IMF'nin belirli periyotlarda çıkardığı Dünya Ekonomik Görünüm Raporunun Nisan 2020'deki başlığı "The Great Lockdown"dır (Büyük Karantina). Bu ismin seçilmesinde 1929 "The Great Depression"a (Büyük Depresyon) ve 2008 Great Recession'a (Büyük Resesyon/2008 Küresel Finans Krizi) bir gönderme yapılmış olması muhtemeldir. Henüz krizin etkilerinin yeni hissedildiği dönemde çıkan bu rapora göre, IMF tarafından Dünya Ekonomisinin Ortalama Reel GSYH daralmasının 2020 yılında %3 olacağı tahmin edilmiştir. Buna karşın gelişmiş ülke ekonomilerinin 2020 yılı için %3, gelişmekte olan ülkelerin ise %1 civarında daralacağı tahmin edilmiştir. Türkiye için yapılan tahminlerde (Haziran ve Ekim aylarında yapılan güncellemelerde de aynı şekilde) 2020 yılı için %5'lik bir küçülme öngörüsünde bulunulmuştur (IMF, 2020b: 7).

Yine IMF tarafından Haziran 2020'de çıkarılan bir diğer ekonomik görünüm raporuna "A Crisis Like No Other, An Uncertain Recovery"(Eşi Benzeri Olmayan Bir Kriz, Belirsiz Bir Toparlanma) ismi verilmiştir. İlgili rapora göre dünya ekonomisinin ortalama reel GSYH büyümesinin 2020 yılında -%4,9 olacağı tahmin edilmiştir. Durum gelişmiş ülkelerde daha da iç karartıcıdır. Buna göre gelişmiş ülke ekonomilerinin %8 daralacağı tahmin edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki daralma tahmini ise %3 civarındadır (IMF, 2020c). IMF'nin Ekim 2020 Dünya Ekonomik Görünüm Raporunun başlığı ise "A Long and Difficult Ascent" (Uzun ve Zorlu Bir Toparlanma) şeklindedir. Raporda büyüme rakamlarına ilişkin Dünya Ekonomisinin Ortalama Reel GSYH büyümesinin 2020 yılında -%4,4 olacağı tahmin edilmiştir. Gelişmiş ülke ekonomilerinin 2020 yılı için %5,8, gelişmekte olan ülkelerin ise %3,3 daralacağı tahmin edilmiştir (IMF, 2020d: 9).

OECD'nin Eylül 2020'de yayımladığı "Coronavirus (COVID-19) Living with Uncertainty" isimli raporda ise dünya ekonomisinin ortalama reel GSYH büyümesinin 2020 yılında -%4,5 olacağı tahmin edilmektedir. Türkiye için tahmin edilen daralma %2,9'dur (OECD, 2020: 2).

Her ne kadar yapılan tahminlerde ekonomik büyüme açısından karamsar senaryolar yer almış olsa da, küresel düzeyde ekonomik büyüme hızları 2020/2021'in sonundan itibaren toparlanmaya başlamıştır. Bunun yanında tedarik zincirlerinde yaşanan sıkıntılar, petrol, enerji ve gıda fiyatlarında yaşanan dalgalanmalar, enflasyonun kısa sürede çözülemeyecek bir problem haline gelmesi, sanayi üretiminin durma noktasına gelmesi gibi ekonomik istikrarsızlıklar da küresel düzeyde hala önemli problemlerdir.

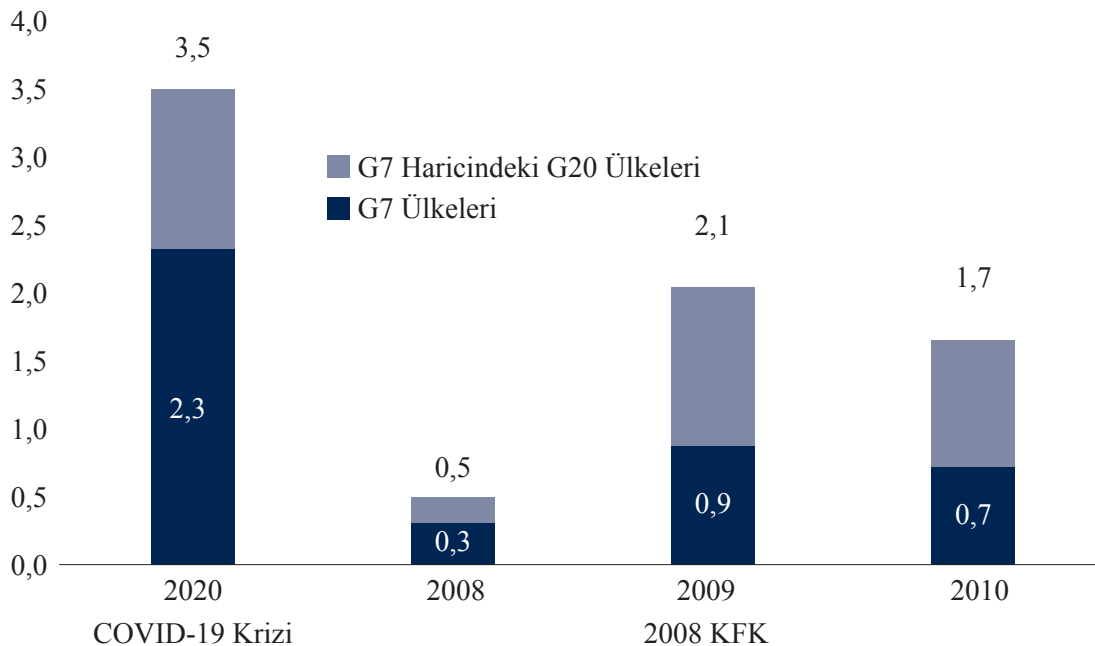
2) Dünyada Covid-19 Krizine Yönelik Uygulanan Maliye Politikaları

Maliye politikası kapsamında alınacak bazı politikalar; transfer harcamalarında artış, ücret sübvansiyonları, vergi indirimleri gibi bütçe yükünü doğrudan arttırmakta iken (klasik fonksiyonlarıyla), aynı zamanda şirketlere likidite desteği ve şirketlerin iflasını önleyecek çeşitli garantiler ve tedbirler gibi modern araçları da kapsamaktadır (IMF, 2020a). Özellikle sağlık alt yapısının güçlendirilmesi, işçilerin ve firmaların gelirlerinin korunması ya da gelirlerinin telafi edilmesi, özel sektörün borçlarına verilen garantiler, krizden derin şekilde etkilenen sektörlerle yönelik uygulanan destekler Covid-19 Krizi'nin yaralarının sarılması için atılan politika adımlarından bazılarıdır. Maliye politikasına ekonomide yaşanan kırılganlıkların önlenmesi için önemli görevler düşmektedir (OECD, 2020: 9,10). Saad-Filho'nun da belirttiği üzere Covid-19'dan kaynaklanan kriz için kamunun olmadığı bir çözüm beklenemez (Saad-Filho, 2020: 482). Uygulanacak maliye politikalarının para politikasıyla eşanlı ve uyumlu seyretmesi ekonomik güveni arttırmaya, belirsizliği azaltmaya ve yeniden ekonomik büyümenin sağlanmasına yardımcı olacaktır (OECD, 2020: 8-10).

Ülkeler 2008 Küresel Finansal Krizinde (KFK) de olduğu üzere, Covid-19'dan kaynaklanan krizde yaşanan durgunluklara öncelikle para politikaları araçlarıyla müdahalede bulunmuştur. Fakat 2008 KFK sonrası dönemde de görüldüğü üzere para politikası tedbirlerinin yeterli olmaması, maliye politikası tedbirlerini zorunlu kılmıştır. Özellikle para politikasının manevra alanının sınırlı olduğu ülkelerde (düşük faiz oranları, yüksek borç yüklerinin hâkim olduğu ekonomilerde) döngü karşıtı maliye politikası daha önemli bir rol oynamaktadır (IMF, 2020a: 27). Bu noktada hem arz hem talep şokuna sahip olan bu krizin boyutu ve mahiyeti, maliye politikası tedbirlerini zorunlu kılmıştır.

Şekil 1'de Nisan 2020'ye kadar Covid-19 Krizi'ne yönelik uygulanan maliye politikaları tedbirlerinin G-20 ülkelerinin GSYH'sine oranının 2008 KFK'ne göre kıyaslaması yapılmaktadır.

Şekil 1: G20 Ülkelerinin Uyguladığı Doğrudan Politika Müdahaleleri/ Ülkelerinin GSYH oranı (%)

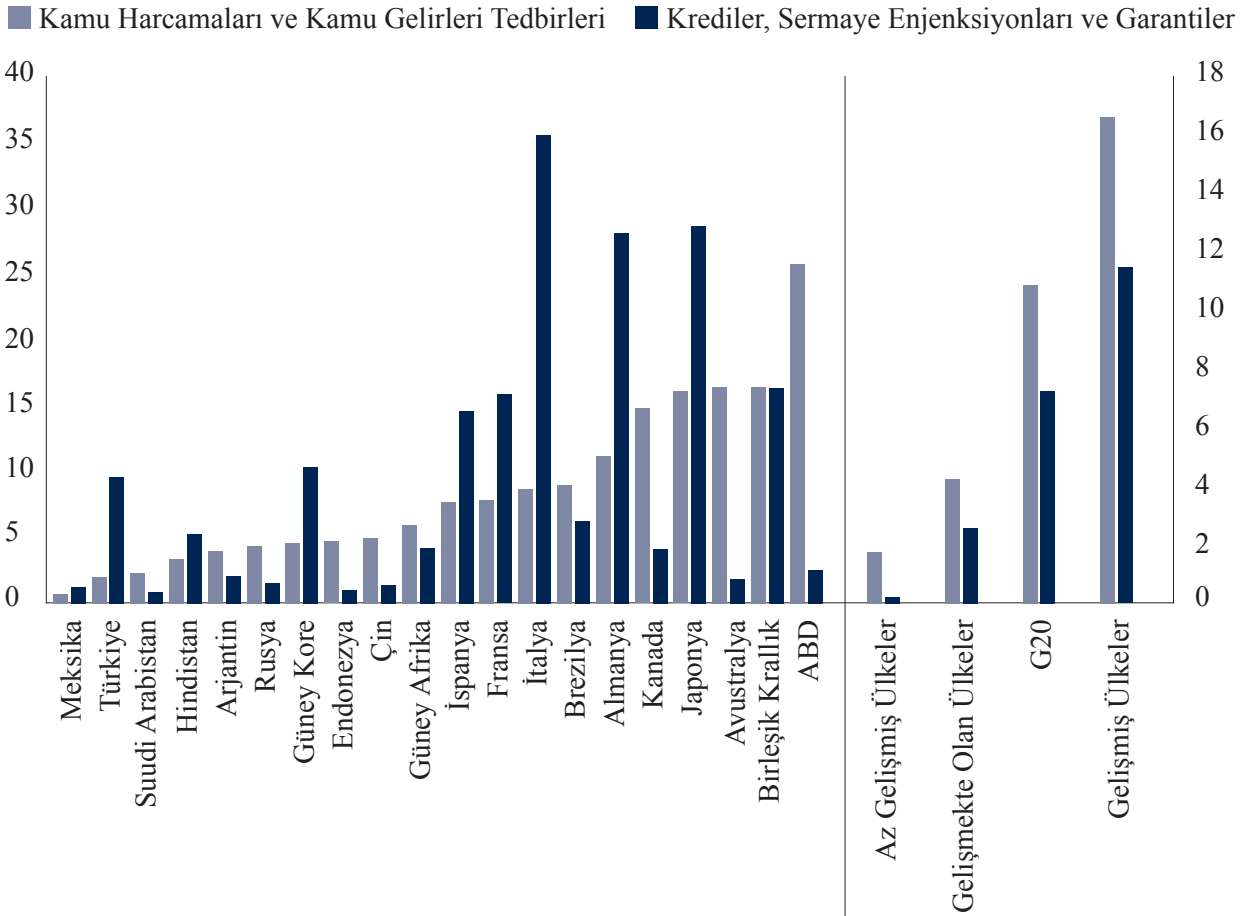

Kaynak: IMF (2020a) verilerinden oluşturulmuştur

2008 KFK'nin ilk etkileri 2007 yılında ABD'de yaşanmıştır. Genellikle para politikaları aracılığıyla finans piyasasına yönelik genişletici özellikli ekonomik destekler uygulanmıştır. Buna karşın Şekil 1'de de görüleceği üzere maliye politikaları genel olarak ihmal edilmiştir. Reel ekonomiyi canlandırmaya yönelik maliye politikaları ancak 2009 yılında hatırı sayılır boyutta uygulanmaya başlamıştır. Buna karşın 2020 Covid-19 Krizi'ndeki geniş kapsamlı maliye politikalarının “gecikmeler sorununa” yol açmadan hem G7 hem de G20 ülkelerinde, krizin çıkışıyla beraber hızlı bir şekilde uygulanmaya başlandığı görülmektedir. 2008 KFK'nin finans krizi olması, maliye politikaları yerine para politikası tedbirlerinin tercih edilmesinin bir diğer nedenidir. Covid-19 Krizi finans sektörünü de içine alan geniş kapsamlı bir ekonomik kriz olmasından dolayı maliye politikası tedbirleri daha yüksek oranlarda uygulanmıştır.

Şekil 2'de seçilmiş ülkeler özelinde uygulanan doğrudan ve dolaylı maliye politikalarının ilgili ülkenin GSYH'sine oranı gösterilmektedir.

Şekil 2: Ülkelerin 2020 ve 2021 Yılında Aldığı Doğrudan ve Dolaylı Ekonomik Tedbirlerin 2020 Yılındaki GSYH'lerine oranı (%)

Kaynak: International Monetary Fund (2021) verilerinden oluşturulmuştur

Şekilde de görüleceği üzere maliye politikaları tedbirlerini önemli boyutta uygulayan ülkeler genellikle gelişmiş ülkelerdir. ABD, Birleşik Krallık, Japonya, Almanya ve Avustralya'nın milli gelirlerine oranla önemli miktarda doğrudan maliye politikası tedbirleri (hanehalkı gelir destekleri, sağlık harcamaları, işsizliğe yönelik politikalar, vergi harcamaları vb.) uyguladığı görülmektedir. Bunun yanında seçilen ülkeler içindeki AB üyesi ülkeler olan Almanya, İspanya, İtalya ve Fransa ile Güney Kore'de de krediler, sermaye enjeksiyonları ve garantiler gibi dolaylı ekonomik tedbirlerin daha yüksek oranda benimsendiği görülmektedir. Ek olarak, Gelişmekte Olan Ülkeler (Emerging Markets) kategorisinde yer alan Brezilya'nın kendi sınıfındaki ülkelere kıyasla daha yüksek oranda doğrudan (kamu harcaması ve kamu gelirleri) ve dolaylı (garantiler vb.) maliye politikası tedbirlerine başvurduğu görülmüştür. Az gelişmiş ülkelerin uyguladığı politika tedbirleri ise minimal düzeydedir. Türkiye'nin de daha çok kredi, sermaye enjeksiyonları ve garantiler yoluyla ekonomiye müdahale ettiği görülmektedir. Bu yöntemle ekonomiye yapılan müdahaleler GSYH'nin %9,37'sine ulaşmıştır. Doğrudan kamu harcamaları ve kamu gelirleri yoluyla yapılan müdahaleler ise yaklaşık GSYH'nin 1,88'ine eşittir. Politika tedbirlerini ayırtıran alternatif bir çalışma da Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1*: Ülkelerin Uyguladıkları Para ve Maliye Politikası Tedbirleri

Ülkeler	Maliye politikası tedbirlerinin GSYH'deki payı (%)	Merkez Bankaları Faiz Oranlarındaki İndirim (%)	Makro Finansal Tedbirlerin (Bankalara Likidite Desteği vs.) GSYH payı (%)
Japonya	42,2	0	16,80
Slovenya	22,32	0	19,45
Almanya	20,32	0	44,74
Avusturya	19,90	0	14,64
İsveç	19,00	86,66	26,93
Hollanda	16,70	0	18,94
Yunanistan	16,60	0	13,68
Danimarka	15,97	-20	7,81
Kanada	15	85,71	15,17
ABD	14,12	100	10,73
Fransa	13,04	0	28,64
İtalya	12,72	0	64,64
Brezilya	12	52,94	4,97
İspanya	10,40	0	25,59
İsviçre	10,37	0	9,39
Güney Afrika	10	44	0,62
Birleşik Krallık	7,4	86,66	31,46
Güney Kore	5,36	60	11,25
Çin	4,5	15,62	8,46
Türkiye	3,78	4,65	4,67
Nijerya	1,78	7,40	2,51
Meksika	1,2	35,71	5,85

Kaynak: (Elgin vd. 2020)

Tablo 1, Elgin, Başbuğ ve Yalaman'ın (2020: 40-53) yaptıkları çalışmadan elde edilen verilerden oluşturulmuştur. İlgili yayın 2020 Nisan'da yayımlandıktan sonra, veriler haftalık olarak 8 Ekim 2020 tarihine kadar yazarlar tarafından güncellenmiştir. Tablo oluşturulurken bu verilerden yararlanılmıştır.

Tablo 1’de ilk göze çarpan husus, faiz oranlarında manevra alanı olmayan ya da hali hazırda çok düşük politika faizi uygulayan ülkelerde maliye politikası paketleri daha yüksek tutardadır. Bir diğer dikkat çekici ayrıntı, AB üye ülkelerin ortak para birliğinde olduğu için muhtemelen para politikası tedbirlerini kullanamaması ve dolayısıyla alternatif politikaları uygulamasıdır. Türkiye’nin uyguladığı önlemlerin büyüklüğünün maliye politikalarında %4’ün altında olduğu görülmektedir. Bu oran diğer ülkelere kıyasla düşüktür.

Bunun yanında ülkeler arasında uygulanan paket tutarlarının kıyaslaması yapılırken ülkelerin ekonomik durumlarının göz önüne alınması da gereklidir. Örneğin işsizliğin düşük olduğu bir ülke ile işsizliğin yüksek olduğu bir ülkede uygulanan maliye politikaları aynı miktarda ya da oranda olsa bile etkileri ve rolleri ayrılmaktadır (Sayan, 2020: 17). Bu kapsamda daha sağlıklı bir karşılaştırma için ülkelerin sahip olduğu ekonomik özelliklerin de hesaba katılması gereklidir. Tablo 2’de ilgili veri seti ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre tekrar düzenlenmiştir.

Tablo 2: Ekonomik Destek Paketleri

	Maliye politikası tedbirlerinin GSYH’deki payı (%)	Merkez Bankaları Faiz Oranlarındaki İndirim (%)	Makro Finansal Tedbirlerin (Bankalara Likidite Desteği vs.) GSYH payı (%)
Gelişmiş Ülkeler	11,56	24,32	11,25
Gelişmekte Olan Ülkeler	2,70	19,24	1,71

Kaynak: Dinçer (2020: 121)

Görüldüğü üzere gelişmişlik düzeyine göre yapılan kıyaslamada, gelişmiş ülkelerin başta mali alan olmak üzere bütün politika tedbirlerinde daha geniş bir müdahalede bulunduğu görülmektedir. Maliye politikası uygulamalarının diğer ekonomi politikalarıyla desteklenmediği sürece tek başına ekonomik istikrar için yeterli çıktıyı veremeyeceği yukarıda da ifade edildiği üzere göz önünde bulundurulmalıdır. Ekonomi politikası bir bütündür ve istenen amaçların gerçekleşmesi için politika araçları koordineli bir şekilde hareket etmelidir. 2008 KFK ve ardından 2020 Covid-19 Krizi ile beraber 1970’li ve 1980’li yıllardan bu yana ikinci plana itilen maliye politikalarının da tekrardan itibar kazandığı çıkarımı yapılabilir.

Ekonomik krizde iyileşmeler başlayıp ülkeler kriz öncesi seviyelerine dönseler bile maliye politikalarının önemi devam edecektir. Kapsamlı ve koordineli şekilde uygulanacak maliye politikaları ülkelerin toparlanmasına ve bu toparlanmanın korunmasına katkı sağlayacaktır. IMF daha güçlü bir büyüme için maliye politikalarının gelecek dönemdeki yol haritasının “IDEAS” kelimesinde kısaltıldığı gibi (I: Investment for future (geleceğe yatırım) D: Discretionary Measure (ihtiyari tedbirler) E,A ve S: Enhancing Automatic Stabilizers (Otomatik stabilizatörlerin etkinliğinin artırılması) alanlarını teşvik edecek şekilde dizayn edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (IMF, 2020a: 27). Krizin ardındaki toparlanma sürecinde sağlık sektörü, alt yapı, eğitim sistemi, düşük karbon teknolojileri ve araştırma-geliştirme gibi alanlarda uygulanacak yeni yatırımlar ve dönüşüm için de ülkelerin iradi maliye politikalarını etkin kullanması gerekmektedir (IMF, 2020a: x).

Aysan bu dönemde ülkelerin uyguladığı maliye politikalarının Keynesyen yeniden dağıtım politikalarıyla paralellik gösterdiğini ve kriz sonrasında bu politikaların devam etme potansiyeli olduğunu ifade etmektedir (Aysan, 2020: 75). Bazı yorumlarda da uygulanan maliye politikaları krizin getirdiği pragmatist bir davranıştır. Yaygın ekonomik görüşe göre kriz sonrasında eski neoliberal politikalara geri dönülecek ve devlet müdahalesinden uzak durulacaktır (Saad-Filho, 2020: 478).

Özellikle IMF tarafından bu dönemde uygulanan maliye politikalarının geçici olması gerektiği üzerinde durulmaktadır. IMF'ye göre bu dönemde maliye politikaları; geniş kapsamlı, uygun zamanda, geçici ve doğru hedeflere yönelmelidir. Aynı zamanda hızlı, etkin, uyumlu ve krizin boyutlarıyla tutarlı olması ülkeler için daha yararlıdır. Covid-19 Krizinde bu bir kez daha anlaşılmıştır (IMF, 2020a). OECD ise maliye politikalarının günümüzdeki eksiklerine dikkat çekerek, doğru hedeflere yönelmesi gerektiğine özellikle vurgu yapmaktadır (OECD, 2020: 10). Ülkelerin uyguladığı ekonomi politikalarının kalıcı olup olmaması, kapsamı, içeriği, iktisadi düşünce teorileriyle ilişkileri gibi birçok alanda çıkarım yapabilmek için biraz daha zamana ihtiyaç vardır. Fakat genel gidişat bu anlamda bizlere ipuçları vermektedir.

3) Covid-19 Krizi Tedbirleri Sonrasında Oluşan Bütçe Açıkları ve Kamu Borçları

Maliye politikalarının önemli olduğu ifade edilse bile genişletici maliye politikası uygulamalarının sınırları söz konusudur. Salgının çok ciddi sağlık maliyetlerine yol açması ülkelerin makroekonomik göstergelerini de olumsuz etkilenmiş ve etkilemeye devam etmektedir. Ülkelerin sahip olduğu mali alanlar ekonomik krize müdahale için de belirleyici olmaktadır. Bir diğer belirleyici etmen ise ülkelerin borç yapısı ve borçların sürdürülebilirliği ile ilgilidir (IMF, 2020a: ix).

Ülkelerdeki ekonomik çarkların ve uluslararası ticaretin yavaşlaması hatta durmasıyla kamu gelirlerinde keskin düşüşler yaşanmıştır. Bunun yanında sağlık alanında yapılacak olan kamu harcamaları ve ekonomiyi canlandırmak adına yapılacak ülkelere ve bireylere yönelik teşvikler/harcamalar/transferler ekonomilerin mali açıklarını arttırmaktadır. İlk tecrübelerde gelişmiş ülke ekonomilerinin gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkelere göre daha fazla açık verdiği görülmektedir (IMF, 2020a: 4). Gelişmekte olan ülkeler 1990 ve 2000'li yıllardan edindiği tecrübeler neticesinde daha düşük kamu açıkları ve daha güçlü sermaye yapısına sahip bankacılık sistemleri ile Covid-19 Krizi'ne girmiştir. Yine de sahip oldukları sınırlı mali alan ve ülkelerinden sermaye kaçışlarının başlaması bu ülkeler için yapısal sorunlar doğurmaktadır (Çakmaklı vd. 2020: 2).

Tablo 3'te Genel Yönetim Bütçe Dengesinin ülkelerin GSYH'lerine oranları yüzdesel olarak gösterilmektedir.

Tablo 3: 2012–2020 Yılları Arasında Genel Yönetim Bütçe Dengesi (GSYH'nin %'si)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Gelişmiş Ülke Ekonomileri	-5,5	-3,7	-3,1	-2,6	-2,7	-2,4	-2,5	-3,0	-10,8	-8,8
Gelişmekte Olan Ülkeler ve Orta Gelirli Ülkeler	-1,0	-1,6	-2,5	-4,3	-4,8	-4,1	-3,7	-4,7	-9,6	-6,6
ABD	-8,0	-4,5	-4,0	-3,5	-4,3	-4,6	-5,4	-5,7	-14,9	-10,8
Fransa	-5,0	-4,1	-3,9	-3,6	-3,6	-3,0	-2,3	-3,1	-9,2	-8,9
Almanya	0,0	0,0	0,6	0,9	1,2	1,3	1,9	1,5	-4,3	-6,8
İtalya	-2,9	-2,9	-3,0	-2,6	-2,4	-2,4	-2,2	-1,6	-9,5	-10,2
İspanya	-10,7	-7,0	-5,9	-5,2	-4,3	-3,0	-2,5	-2,9	-11,0	-8,6
Japonya	-8,6	-7,9	-5,6	-3,9	-3,8	-3,3	-2,7	-3,1	-10,3	-9,0
Birleşik Krallık	-7,6	-5,5	-5,5	-4,5	-3,3	-2,4	-2,2	-2,3	-12,5	-11,9
Kanada	-2,5	-1,5	0,2	-0,1	-0,5	-0,1	0,3	0,5	-10,9	-7,5
Çin	-0,3	-0,8	-0,9	-2,8	-3,7	-3,8	-4,7	-6,3	-11,2	-7,5
Hindistan	-7,5	-7,0	-7,1	-7,2	-7,1	-6,2	-6,4	-7,4	-12,8	-11,3
Rusya	0,4	-1,2	-1,1	-3,4	-3,7	-1,5	2,9	1,9	-4,0	-0,6
Latin Amerika	-2,9	-3,2	-5,0	-6,8	-6,2	-5,4	-5,2	-4,0	-8,8	-4,5
Brezilya	-2,5	-3,0	-6,0	-10,3	-9,0	-7,9	-7,1	-5,9	-13,4	-6,2
Meksika	-3,7	-3,7	-4,5	-4,0	-2,8	-1,1	-2,2	-2,3	-4,5	-4,2
Suudi Arabistan	11,9	5,6	-3,5	-15,8	-17,2	-9,2	-5,9	-4,5	-11,3	-3,1
Güney Afrika	-4,0	-3,9	-3,9	-4,4	-3,7	-4,0	-3,7	-4,8	-10,8	-8,4
Nijerya	0,2	-2,3	-2,1	-3,2	-4,0	-5,4	-4,3	-5,0	-5,7	-6,0
Türkiye	-1,8	-1,5	-1,4	-1,3	-2,3	-2,2	-3,8	-5,6	-5,3	-4,9

Kaynak: International Monetary Fund (2021) verilerinden oluşturulmuştur

Tablo 3'den de görüldüğü üzere ülkelerin uyguladığı genişletici maliye politikaları bütçe açıklarında keskin yükselmelere yol açmaktadır. Bütçe açığının artmasının bir diğer nedeni de milli gelirlerin düşme trendine girmesidir. Dünya ekonomisinin bütçe açığının genel ortalamasının %3,7'den %9,9'a gelmesi salgının etkilerini gözler önüne sermektedir.

Tablo 4: 2012-2020 Yıllarında Genel Hükümet Brüt Kamu Borcu(GSYH'nin %'si)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Dünya	65,8	65,0	65,2	66,8	69,4	68,2	68,6	69,4	85,3
Gelişmiş Ülkeler	76,7	75,9	75,7	75,8	77,5	75,9	76,0	76,6	94,2
Gelişmekte Olan Ülkeler ve Orta Gelirli Ülkeler	22,7	22,9	24,2	28,6	34,6	36,0	36,8	38,3	45,8
ABD	80,8	81,6	81,4	81,1	82,1	82,1	83,2	84,1	107,0
Fransa	80,0	83,0	85,5	86,3	89,2	89,5	89,6	89,8	106,7
Almanya	59,6	58,6	55,0	52,1	49,3	45,7	42,9	41,3	49,2
İtalya	114,6	120,0	122,3	123,2	122,4	122,1	122,9	123,1	142,7
İspanya	71,8	80,9	85,2	85,0	86,1	84,5	82,7	81,1	97,7
Japonya	145,3	144,7	146,6	146,4	152,0	149,8	153,4	154,3	168,9
Birleşik Krallık	74,8	75,9	78,0	78,4	77,8	76,7	75,9	75,5	85,9
Kanada	28,9	29,7	28,5	28,4	28,7	27,9	26,5	25,9	40,7
Latin Amerika	29,6	29,7	32,3	35,7	41,1	43,3	44,1	45,3	51,7
Brezilya	32,2	30,5	32,6	35,6	46,2	51,4	53,7	55,7	62,8
Endonezya	18,6	20,6	20,4	22,0	23,5	25,3	26,3	26,9	33,4
Suudi Arabistan	-47,1	-50,9	-47,1	-35,9	-17,1	-7,7	-0,1	5,0	18,9
Türkiye	27,5	25,9	23,8	23,0	23,4	22,3	24,1	26,5	32,7

Kaynak: International Monetary Fund (2020a) verilerinden oluşturulmuştur

Tablo 4 ise ülkelerin sahip olduğu net borcun milli gelire oranını göstermektedir.

2008 KFK'den sonra halihazırda zaten yüksek seyreden kamu borçları Covid-19 Krizi ile beraber daha da artmış görülmektedir. Tabloda ortaya konulduğu üzere dünya ortalamasının %69'dan %85,3'e yükseleceği görülmektedir. Kamu borçlarının artmasının bir nedeni bütçe açıklarının artması iken, bir diğeri nedeni de milli gelirlerin düşmesidir. Gelişmiş ülkelerin bile ortalama kamu borcu/GSYH oranının %94'lere varması tehlike arz etmektedir. Her ne kadar borcun vade yapısı, maliyeti, ödeme koşulları gibi etmenlerin ülkelerin borç kırılganlıklarını etkilediği (örneğin bazı ülkelerin yüksek borç oranına sahip olmasına rağmen uygun borçlanma koşullarıyla bu borçları aldığı ve geri ödeyememe gibi riskleri barındırmadığı) doğru olsa da yine de küresel düzeyde yüksek borç oranlarındaki artış eğilimi kaygı vericidir.

4) Türkiye Ekonomisinde Covid-19'un Gelişimi

Aralık 2019'da Çin'de, Ocak ve Şubat 2020'de Avrupa'da etkisini gösteren Covid-19, Türkiye'de ilk defa 11 Mart 2020'de görülmüştür. Türkiye'de vakaların biraz daha geç görülmesi Türkiye'nin salgına karşı daha tedbirli hareket etmesine yol açmıştır. İlk olarak virüsün yaygın olduğu ülkelere seferleri kısıtlanmıştır. Ardından okullar ve üniversiteler tatil edilmiş, yurtdışından gelen kişilerin 14 gün devlet yurtlarında karantinada kalması kararlaştırılmıştır. İlerleyen günlerde müzeler, AVM'ler, sinema salonları, düğün organizasyonları, kafeler, spor salonları, berber dükkanları gibi birçok yer geçici olarak kapatılmıştır. Ardından camilerde ibadetler kısıtlanmış, sokağa çıkma yasakları uygulanmaya başlanmış, maske takma zorunluluğu, sosyal mesafe 30 büyükşehir (ve ek olarak Zon-

guldak) için şehirlerarası seyahat yasağı getirilmiştir. Sokağa çıkma yasağı ve diğer tedbirlerle beraber hem arz hem talep açısından ülke ekonomisi bir krizle baş başa kalmıştır.

Türkiye kriz neticesinde daralan talep, kapanma dolayısıyla üretim ve istihdam kaybı, yurtdışından gelen sıcak paranın durması ya da ülke içindeki sıcak paranın dışarı kaçması gibi menfi olaylar ile karşılaşmıştır (Voyvoda ve Yeldana, 2020: 191). Kriz öncesinde özellikle 2017 yılından bu yana Türkiye ekonomisinde uygulanan genişletici para ve maliye politikaları nedeniyle makro disiplinden ödün verilmiştir. 2017 yılından bu yana aşırı ısınan ekonomide mali alanın daralması maliye politikalarını olumsuz etkilemiştir. 2018 yılında Rahip Brunson üzerinden yaşanan ABD-Türkiye gerilimi sonrası yerli paranın değer kaybı, işsizliğin artışı, artan enflasyon ve özel sektörün sahip olduğu kısa vadeli yüksek döviz borcu ülke ekonomisini zorlamıştır. Bu noktada döviz rezervleri aşağı yönlü hareket etmiştir (Çakmaklı vd. 2020: 6,7). Makroekonomik göstergelerdeki olumsuz gidişat ve bütçe açığının yüksek seyretmesi Türkiye'nin ekonomiye müdahale araçlarını kısıtlamıştır (Voyvoda ve Yeldan, 2020a: 199).

Türkiye Covid-19 Krizi ile ilgili ilk ekonomik destek paketini 18 Mart 2020'de açıklamıştır. Bu kapsamda Ekonomik İstikrar Kalkınma Paketi ismiyle bir dizi tedbir açıklanmıştır. Buna göre alınan tedbirlerden bazıları şu şekildedir (İstanbul Valiliği, 2020):

- Krizden etkilenen sektörler için KDV tevkifatı ve üç aylık SGK primleri 6 ay boyunca ertelenmiştir
- İç hava yolu taşımacılığında KDV oranı %18'den %1'e indirilmiştir
- Krizden etkilenen firmaların bankalara olan borç ana para ve faiz ödemeleri 3 ay ertelenmiştir. Esnaf ve Sanatkarlar için Nisan Mayıs ve Haziran ayları için Halk Bankasına ait kredi ana para borçları ve faiz ödemeleri 3 ay ertelenmiştir.
- Kredi Garanti Fonu (KGF) limiti 25 milyardan 50 milyara çıkartılmıştır. (KOBİ'lerin likidite ihtiyacının karşılanması amacıyla)
- Vatandaşlar için uygun koşulda kredi alabilmeye yönelik düzenlemeler getirilmiştir
- 500 bin liranın altındaki konut kredilerinin peşinatı %10'a çekilmiştir.
- Kısa çalışma ödeneği ile işsiz kalan işçilere ve faaliyetine ara veren firmalara destek sağlanmıştır
- Emekli maaşının en düşük 1500 lira olması kararlaştırılmıştır
- İhtiyaç sahibi ailelere ulaştırılmak üzere sosyal politikalar için 2 milyar lira ek kaynak sağlanmıştır
- Konaklama vergisi 1 Ocak 2021'e ertelenmiştir (Daha sonra önce 2022 sonra 2023 yılına ertelenmiştir)

18 Mart 2020'de açıklanan Ekonomik İstikrar Kalkınma Paketine ait düzenlemelerin bir kısmının yasalaştırılması 25 Mart 2020'de Ekonomiye İlişkin Düzenlemeler İçeren Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapan Kanun Teklifinin (torba yasa teklifi) TBMM'de kabul edilmesiyle gerçekleşmiştir Dünya Gazetesi (2020b).

Nisan ayında maske takmak zorunlu hale getirildikten sonra maske satışları yasaklanmış, Nisan ayında 20-65 yaş aralığındaki vatandaşlara e-devlet üzerinden başvurularda posta yoluyla 5 adet maske dağıtılacağı açıklanmıştır. Yaşanan yoğunlukla beraber eczanelerden de maske temini başlamıştır. Kısa süre sonra maske dağıtımında yaşanan aksaklıklar tekrardan maske satışlarının satışını engelleyen yasaklar kaldırılmış ama yine de tavan fiyatlar konulmuştur.

18 Nisan 2020’de bazı ürünlerde vergi artışlarına gidilmiştir. 5 Mayıs itibariyle normalleşme dönemi Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından başlatılarak 11 Mayıs’tan itibaren alışveriş merkezler, dükkanlar, berberlerin açılması, taksilerin tekrardan faaliyete başlamasının önü açılmıştır. Bunun yanında turizmin yoğun olduğu 7 şehir için seyahat yasakları kaldırılmıştır (OECD, t.y). 28 Mayıs itibariyle seyahat yasakları tamamen kaldırılmış, sokağa çıkma yasakları için yaş sınırı 20’den 18’e düşürülmüştür. Buna ek olarak 65 yaş üzerindeki kendi işlerinin sahibi olan vatandaşların da yasakları kaldırılmıştır (OECD, t.y).

1 Haziran itibariyle Türkiye “yeni normal” sürecine girmiştir (International Labour Organization (ILO), t.y). Bu kapsamda müzeler, piknik yerleri, kütüphaneler ve anaokulları açılmıştır. Anaokullarının açılması çalışan anne-babaları korumak içindir. 1 Haziran itibariyle aynı zamanda kafeler, spor salonları ve restoranlar üzerindeki bütün yasaklar kaldırılmıştır. İlerleyen süreçte kısıtlamalar azaltılıp artırılmıştır.

5) Covid-19 Sonrası Türkiye Ekonomisi ve Maliye Politikaları

Türkiye’de Covid-19 ile ilgili birçok akademik çalışma yapılmıştır. Aşağıda yapılan bu çalışmalardan bazıları gösterilmiştir. Çakmaklı (vd., 2020)’de başta KOBİ’ler olmak üzere pandemi nedeniyle oluşan gelir kayıplarını ve işçi ücretlerinin telafi edilmesine yönelik doğrudan gelir desteği verilmesini ve varlık alımlarının yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bunun yanında Susceptible, Infected, Recovered (SIR) Modeli ile yaptıkları tahminde tam karantinanın olmaması durumunda salgının kontrolünün güçleşeceğini, karantinanın GSYH’de %4,5 ila %19,2 arasında bir kayba neden olacağını, 40 günlük uygulanacak tam karantinanın kısmi karantinaya göre daha az maliyetli olacağını ifade etmişlerdir.

Aydoğuş ise Covid-19 Krizi’nin doğurduğu finansman ihtiyacının IMF’den karşılanması konusuna değinmiştir. IMF’den borç alınmasının gündemde tartışılmasına rağmen Türkiye’nin tasarruf yetersizliğinde dış kaynak kullanmak zorunda olduğunu, IMF ile yapılacak bir anlaşmanın belirli şartları sağlaması halinde daha uygun maliyetli olacağını ifade etmiştir. Aynı zamanda IMF ile yapılacak bir anlaşmanın yabancı sermayeyi çekme potansiyelini de içinde barındırmakta olduğunu ifade etmiştir. Buna rağmen yazar, IMF ile masaya oturmanın belirli olumsuz sonuçları olacağı konusunda da uyarmıştır (Aydoğuş, 2020a: 4-8). Aydoğuş’un bir diğer çalışmasında Türkiye’de açıklanan politika tedbirleri: “plansız, programsız ve bütünsellikten uzak” şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca Türkiye’de doğrudan gelir destekleri gibi krize karşı bir politika aracı kullanılmamıştır. Yazara göre bunun iki nedeni vardır. Emek yerine sermaye sınıfının korunması ile halihazırda yüksek seyreten bütçe açığıdır (Aydoğuş, 2020b: 242-244).

Günçavdı ise 7244 Sayılı Kanun ile beraber getirilen mali tedbirlerin gelir desteğinden yoksun olduğunu, tedbirlerin işsizlik sigortasından yararlanma imkanlarının artırılması, işçi çıkarımının yasaklanması ve kısa çalışma ödeneği gibi alanlara yöneldiğini ve bunların da yetersiz olduğunu ve birçok

işsiz vatandaşları kapsamadığını ifade etmiştir (Günçavdı, 2020: 268-270). Günçavdı aynı zamanda kriz döneminde kamu bankalarının kredi politikalarının, maliye politikalarını tamamlayan bir araç olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Uygulanan maliye politikalarının miktar ve kapsam bakımından yetersizdir. Mevcut bütçe açıkları göz önüne alındığında ek tedbirler almak da bir hayli zordur (Günçavdı, 2020: 273,274). Susam ise yaşanan gelişmelerden hareketle, 2020 yılındaki yaşanan krizin 2008 Krizi'ne göre bütçe üzerinde daha olumsuz etkileri olacağını ifade etmiştir (Susam, 2020: 61). Attar ise Covid-19 Krizi'nin Türkiye'de "yaşanacak gelir ve istihdam kayıplarının eşitsiz bir şekilde" gerçekleşeceğini ifade etmiştir (Attar, 2020: 32).

Serdar Sayan ise salgın sürecinde bireylerin gelir kayıplarını telafi edici desteklerin eksik kaldığı görüşündedir. Bu noktada 18 Mart 2020'de açıklanan birinci pakette alınan tedbirlerin (vergi indirimleri, vergi teşvikleri, asgari ücret destekleri vs.) klasik olarak uygulanan kriz tedbirleri olduğunu, fakat muhteviyatı itibarıyla Covid-19 Krizi'nin geleneksel politikalarla çözülemeyeceğini ifade etmiştir (Sayan, 2020: 12). Sayan'a göre Covid-19 Krizi hem arz hem de talebi etkileyen bir kriz olması nedeniyle özellikle turizm ve havayolu sektörleri gibi alanlarda yapılan destekler ve vergi indirimlerinin talebi canlandırması mümkün değildir. Bu noktada yazar, asgari ücret desteği ve kısa çalışma ödeneğine yönelik desteklerin yapılmasını olumlu ama yetersiz adımlar olarak nitelendirir. Yaklaşık 8 milyon kayıtdışı işçinin olduğu tahmin edilen bir ekonomide kayıtdışı ekonominin maliye paketlerinde yer almamasını, çalışanların büyük kısmının kısa çalışma ödeneği gibi desteklerin kapsamının dışında bırakılmasını ve kısa çalışma ödeneğinin uygulamasındaki eksiklikleri dile getirmektedir (Sayan, 2020: 12,13). Uysal (2020) da benzer şekilde paketin, kayıtdışı istihdamı ve 7,6 milyonu bulan kırılğan istihdamı (kendi işinde çalışan kişiler ve aile şirketlerinde ücretsiz çalışan kişileri) kapsamaması nedeniyle eleştirmektedir. Ayrıca bireylere yapılan doğrudan gelir desteklerinin dağıtım kriterlerinin şeffaf olmaması nedeniyle bu yardımlara ihtiyaç duyan grupların etkin şekilde bu programlardan yararlanamadığını ifade etmiştir (Uysal, 2020: 5-7).

Taymaz'a göre Covid-19'da uygulanacak doğrudan gelir destekleri kişilerin harcanabilir gelirlerini arttıracaktır. Bunun neticesinde bireylerin tüketim alışkanlıklarına devam edecek ve diğer sektörlerdeki olası zararlar ve istihdam kayıpları azalacaktır. Uygulanan modele göre 54 milyar dolarlık doğrudan gelir/ücret desteklerinin ekonomiyi canlandırması sayesinde vergi gelirleri artacaktır. Böylelikle kamu maliyesine 20 milyar dolarlık ek gelir tahsis edilecek ve gelir desteğinin maliyeti 34 milyar dolara inecektir (Taymaz, 2020). Taymaz'ın çalışmasını tamamlayıcı olarak Voyvoda ve Yeldan Genel Denge Modeli kullanarak yeni bir çalışma yayımlamıştır. Buna göre, kamu bütçesinden işsiz kalmış kesime %50'lik bir "Emek Gelir Desteği", küçük işletmelere sermaye gelirlerinin 1/3'ü kadar uygulanacak yardımlar ve kamu tüketim harcamalarının %20 arttırılması durumunda, talep uyarılacak bu sayede hanehalkı gelirlerinin %68,9 telafi edilecektir. Bunun yanında uygulanacak olası Emek Gelir Desteği programı ile tüketim çarpan mekanizması yardımıyla canlanacağı için bütçe dengesinde meydana gelmesi beklenen 274 milyar TL açığın, 57,3 milyar TL için bütçeye yeniden gelir olarak yazılacaktır. Bu kamu gelir telafisi özellikle KDV ve ÖTV artışından kaynaklıdır (Voyvoda ve Yeldan, 2020b: 15-17).

Bunların dışında uygulanan maliye politikalarını birkaç alt başlıkta incelemek mümkündür. Bu noktada birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de ilk olarak sağlık sistemine yönelik tedbirler ve harcamalar getirilmiştir. Tablo 5'de sağlık sistemine yönelik alınan uygulamalar açıklanmıştır.

Tablo 5: Sağlık Sistemine Yönelik Tedbirler

Tarih	Uygulama
Mart 2020	Maske ürünlerinin ihracı yasaklanmış, Solunum Cihazları (vantilatörlerin) ihracına kısıtlamalar getirilmiştir.
18 Mart 2020	80 Yaşının üzerinde evde tek yaşayan vatandaşlar için sağlık takip sistemi getirilmiştir
25 Mart 2020	Dezenfektan, maske ve sağlık personelleri için koruyucu malzeme, eldiven, gözlük üreten yerli firma başına 6 milyon TL'ye kadar yardım yapılmıştır
1 Nisan 2020	Ankara ve İstanbul'da 65 yaş üstü vatandaşlar için koruyucu maske ve kolonya dağıtımı başlamıştır
28 Nisan 2020	Dünya Bankası'nın "Covid-19 Fast-Track Facility" programı kapsamında 100 milyon dolar tutarında 10 yıl vadeli kredi anlaşması tamamlanmıştır.
2 Mayıs 2020	Sağlık ürünlerine yönelik ihracat yasağı maske ve ekipman hariç kaldırılmıştır.
7 Mayıs 2020	Daha önce yasaklanan maske satışı belirli yasal düzenlemeler tavan fiyatlarla beraber tekrar serbest bırakılmıştır.
11 Mayıs 2020	Turizmin canlandırılması amacıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından işletmelerin "Sağlıklı Turizm Sertifikası" alabilmesinin önü açılmıştır
	Özel teşebbüs firmalar ve KİT'ler (özellikle MKE) kritik sağlık ekipmanları üretimi yönünde teşvik edilmiştir
20 Haziran 2020	Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından "Sağlıklı Turizm Sertifikası"nı genişleterek "Koronavirüs içermeyen Turizm Sertifikası" çalışmaları başlatmıştır. Bu noktada uluslararası kampanyalar teşvik edilmiştir
9 Eylül 2020	İçişleri Bakanlığınca Bütün ülkede maske takmak zorunlu hale getirilmiştir
	Aşı çalışmaları olumlu sonuçlanmıştır
	Birçok yeni hastane hizmete açılmıştır.

Kaynak: OECD(t.y); Dünya Gazetesi (2020c)

Krizi en derinden yaşayan meslek grupları işçiler, işverenler ve serbest meslek gruplarıdır. Kriz dönemi boyunca çeşitli yardımlar yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda yapılan işlemler özetlenebilir.

Tablo 6: Bireylere Yönelik Gelir Destekleri ve İşgücü Piyasasına Yönelik Tedbirler

Tarih	Uygulama
18 Mart 2020	En düşük emekli maaşı 1000 liradan 1500 liraya yükseltilmiştir
18 Mart 2020	Emeklilere ödenen Bayram Tatili ikramiyeleri Mayıs yerine nisan ayına çekilmiştir
18 Mart 2020	İhtiyaç sahibi aileler için Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmet Bakanlığı tarafından 2,1 milyar TL ek bütçe ödeneği sağlanmıştır. 2,1 milyon kişilik aileye 1000'er lira ödeme yapılması kararlaştırılmıştır

Tablo 6: Bireylere Yönelik Gelir Destekleri ve İşgücü Piyasasına Yönelik Tedbirler

Tarih	Uygulama
25 Mart 2020	Kısa süreli çalışma ödeneğinin koşulları gevşetilmiştir: ● Son 3 yılda işçilerin 600 Günlük prim/katkı payı ödemesi şartı 450 güne düşürülmüştür. ● İş sözleşmesinin en az 120 gün öncede imzalanması şartı yerine 60 güne düşürülmüştür ● Başvuru süreci kolaylaştırılıp sadeleştirilmiştir ● Programdan yararlanmak isteyen firmalar için işçi çıkarımı yasaklanmıştır 27 Ağustos itibariyle kısa çalışma ödeneğinden yararlanan 3,576,805 çalışana ödenen tutar 16,5 milyar TL'dir.
	Telaflı edici çalışma Ödeneği/ telaflı çalışma süresi 2 aydan 4 aya çıkarılmıştır
	Kamu çalışanlarının esnek çalışmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır
30 Mart 2020	Aylık 5.000 TL'nin altında gelire sahip vatandaşlar için uygun borçlanma maliyetli kredi imkânı getirilmiştir. Bu kapsamda bu hakka sahip vatandaşlar kamu bankalarından 10.000'e kadar kredi alma imkânı kazanmıştır. Bu kredilerde altı ay ödemesiz 36 aya kadar taksit imkânı sağlanmıştır.
1 Nisan 2020	Ücretli öğretmenlere ek ders ödemelerinin devam etmesi kararlaştırılmıştır
7 Nisan 2020	18 Marttaki tedbirlere hak kazanamayan 2,3 milyon haneye, kısa çalışma ödeneğinden yararlanamayan işini kaybeden kişilere ya da işsizlik sigortası alamayanlara ek 1000 lira sosyal transfer ödemeleri yapılacağı kararlaştırılmıştır. (maliyeti 2,3 milyar TL)
9 Nisan 2020	4447 Sayılı İşsizlik Sigortası Kanununa ek maddeler getirilmiştir. Firmaların işçi çıkarımı 3 ay süreyle yasaklanmıştır. Cumhurbaşkanlığı bu kanunu 6 ay süreyle uzatmaya yetkili kılınmıştır.
17 Nisan 2020	Ücretsiz izin almak zorunda kalan ya da kısa süreli işlerden yararlanamayan çalışanlar için günlük 39/aylık 1170 TL nakdi ücret desteği tahsis edilmiştir. Bunun karşılığında firmaların işçi çıkarmaları yasaklanmıştır. 1,9 milyon çalışan 27.8.2020 itibariyle 3,6 milyar TL'lik destek almıştır.
20 Nisan 2020	Her bir hane halkına 1000 TL olmak üzere önceki iki programdan yardım alamayanlar için üçüncü bir sosyal yardım programı başlatılmıştır. 12 Mayıs 2020 itibariyle 900.000 aile bu yardım yararlanmıştır
15-18 Mayıs 2020	Emeklilerin bayram ikramiyeleri Haziran ayından Mayıs ayına çekilmiştir
	Firmalara çalışan sayısını korumak şartıyla "İşe Devam Kredi Desteği" verilmiştir
	Kısa çalışma ödeneği ile üretimi durduran firmalara üç aylık gelir desteği sağlanmıştır.
28 Temmuz 2020	Kısa çalışma kısa çalışma ödeneği ve ücretsiz izinle ilgili teşviklerden yararlanan firmaların normal faaliyetlerine dönmesi durumunda üç aylık sosyal güvenlik priminin işsizlik sigortası fonundan karşılanması kararlaştırılmıştır.
1 Ekim 2020	Kısa Çalışma Ödeneği programı 31 Ekim'e kadar, ücretsiz izin programı 17 Ekim'e kadar uzatılmıştır
27 Ekim 2020	Ücretsiz izin destek Programı 17 Ocak 2021'e kadar uzatılmıştır.
17 Kasım 2020	Kısa Çalışma Ödeneği 17 Kasım'dan itibaren iki ay uzatılmıştır.

Kaynak: ILO(t.y); TCMB(2020: 70-71) ; OECD(t.y), Kaya (2020); Dünya Gazetesi (2020d)

Krizden en çok etkilenen kesimlerden biri işgücü piyasasıdır. Bu noktada onların işgücü kaybına yönelik bir dizi önlem de alınmıştır. Bu noktada verilen destekler maliye politikalarının en önemli alt dallarından biridir. Bunun yanında işçi çıkarma yasaklarından dolayı istihdam piyasasının krizden nasıl etkilendiğini tam olarak ölçmek zordur.

Bunun haricinde reel ekonomiye yönelik, vergi indirimleri, vergi ertelemeleri, vergi muafiyet ve istisnaları ve kamu bankaları kredileri de mevcuttur. Tablo 7 bu uygulamaları ortaya koymaktadır.

Tablo 7: Vergi İndirimleri, Ertelemeleri ve Krediler

Tarih	Uygulama
18 Mart 2020	KDV ve sosyal güvenlik primleri Nisan, Mayıs ve Haziran ayları için çeşitli hizmet alt sektörlerinde 6 ay ertelenmiştir. Bu sektörler; perakende, AVM, demir-çelik, otomotiv, lojistik- ulaşım, sinema, tiyatro, konaklama, gıda, tekstil, konfeksiyon ve etkinlik-organizasyon olarak sınıflandırılabilir. İlerleyen günlerde yapılan düzenlemelerle çeşitli sağlık hizmetleri, mobilya, madencilik, inşaat, yayın/matbaa ve gelir vergisi mükellefleri de bu kapsama alınmıştır. 2 milyon vergi mükellefinden ertelenen tutar 54 milyar TL'yi bulmuştur.
18 Mart 2020	Konaklama Vergisinin 2020 boyunca uygulanmaması kararlaştırılmıştır
18 Mart 2020	Yerli iç hatlar uçak seferlerinde KDV %18'den %1'e düşmüştür
24 Mart 2020	Gelir Vergisi beyanname verme ve ödeme tarihleri uzatılmıştır. Bu kapsamda korona virüs salgınından etkilenen ve sokağa çıkma yasağı kapsamındaki mükellefler (65 yaş üstü ve kronik hastalıklı) Vergi Usul Kanunu'na göre mücbir sebep olarak değerlendirilmiştir
18 Mart 2020	İhracatçılara yönelik "stok finansmanı" desteği verilmesi, aynı zamanda reeskont kredilerinin 3 ay ertelenmesi kararlaştırılmıştır.
25 Mart 2020	Üç kamu bankası (Ziraat Bank, Halk Bank ve Vakıf Bank) tarafından şirketlerin mevcut istihdam yapısını koruması amacıyla 6 ay ödemesiz, 36 ay vadeli %7,5 faiz oranıyla kredi verilmiştir. İlerleyen dönemde esnafa yönelik uygulanan faiz oranları kimi şartlarda %4,5'a kadar düşürülmüştür. (İşçi çıkarmamak şartıyla)
25 Mart 2020	"Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri tarafından düşük faizli tarım kredisi hakkındaki çalışma başlatılmıştır. Toplam 28 yatırım türüne, 500 bin lira ile 50 milyon lira arasında düşük faizli yatırım ve işletme kredi kullanılması kararlaştırılmıştır
	Krizden zarar gören esnaf ve sanatkârların kamu bankalarındaki ana para ve faiz ödemeleri 3 ay ertelenmiştir
3.4.2020	KOSGEB tarafından verilen kredilerin tutarı yaklaşık 3 milyon TL'den 80 milyon TL'ye çıkarılmıştır. Faiz desteğinden yararlanan firmaların sanayi şirketi olma zorunluluğu kaldırılmıştır.
9 Nisan 2020	Firmaların belediyeye ödediği çevre ve temizlik vergileri ertelenmiştir.

Kaynak: Sakarya (2020); Dünya Gazetesi (2020k); OECD(t.y); TCMB, s.70-71; Gökçe (2020a); Gökçe (2020b); Dünya Gazetesi (2020a); Dünya Gazetesi (2020i); Dünya Gazetesi (2020l); Kaya(2020)

Tablo 7: Vergi İndirimleri, Ertelemeleri ve Krediler

Tarih	Uygulama
16 Nisan 2020	Orman Genel Müdürlüğüne kiraya verilen taşınmaz ve mesire yerlerinden alınan kiralardan, Milli Parklar Kanuna göre kiraya verilen yerlerden elde edilen kiralardan, belediyeler ve il özel idarelerinin mülkiyetindeki taşınmazların ecir-misil ve kira gelirleri, belediyelerin gelir vergisi ve sosyal güvenlik payı ödemeleri, belediyelerin faaliyetleri durdurulan işletmelerdeki su alacaklar, KYK kredi borçları 3 ay süreyle ertelenmiştir. Ertelenen toplam alacakların 10 milyar 140 milyon lira olduğu tahmin edilmektedir.
17 Nisan 2020	Türkiye Varlık Fonu'nun stratejik öneme sahip özel firmaları satın alma ya da onlara ortak olma konusunda düzenlemeler yapılmıştır
18 Nisan 2020	temel gıdalarda fiyat istikrarını sağlamak için ayçiçeği yağında ithalatta uygulanan vergiler düşürülmüştür.
28 Nisan 2020	Mayıs ve Haziran aylarında vadesi dolacak tarım kredilerinin ödemesi 6 ay ertelenmiştir
8 Mayıs 2020	Türkiye Varlık Fonu tarafından üç kamu bankasına (Ziraat Bank, Halk Bank ve Vakıf Bank) 21 milyar TL'lik sermaye desteği sağlanmıştır.
29 Mayıs 2020	Üç kamu bankası (Ziraat Bank, Halk Bank ve Vakıf Bank)'ın yeni tüketici kredisi paketleri devreye sokulmuştur. Buna göre yurtiçinde üretilen, taşıt, mobilya, bisiklet, motosiklet, konut satın alımı ve yerli tatil için bu krediler kullanılabilir hale gelmiştir
30 Temmuz 2020	Düğün organizasyonları, konut bakım onarımı, terzilik, yolcu taşımacılığı, kuru temizleme gibi sektörlerde KDV %18'den %8'e düşürülmüştür. Konaklama, yeme-içme, sinema, tiyatro, müze ücretlerindeki KDV %8'den %1'e, iş yeri kira stopajı %20'den %10'a düşürülmüştür.
1 Eylül 2020	Özel okullara yönelik okul ücretlerinde KDV oranları %8'den %1'e düşürülmüştür. İndirim 1 Eylül 2020-30 Haziran 2021 tarihleri arasındadır.
30 Eylül 2020	Mevduat faizlerine uygulanan vergiler yıl sonuna kadar indirilmiştir. 6 aya kadar vadeli hesaplarda uygulanan vergi oranları %15'den %5'e, 6 aydan 1 yıla kadar olan vadeli hesaplarda uygulanan vergi oranları %12'den %3'e, 1 yıldan uzun vadeli hesaplardaki stopaj oranları ise %10'dan 0'a çekilmiştir.
30 Eylül 2020	Döviz ve altın alımlarında uygulanan %1'lik BSMV yeniden mayıs ayındaki oranları olan binde 2'ye çekilmiştir (Mayıs ayında uygulanmaya başlamıştı).
Ekim 2020	7256 sayılı "Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" ile 31 Ağustostan önceki vergi, prim ve diğer borçların yapılandırılması ve taksitlendirilmesi mümkün olmuştur.
	7256 sayılı kanun ile beraber Varlık Barışı uygulamasına yönelik çalışmalar da başlamıştır

Kaynak: Sakarya (2020); Dünya Gazetesi (2020k); OECD(t.y); TCMB, s.70-71; Gökçe (2020a); Gökçe (2020b); Dünya Gazetesi (2020a); Dünya Gazetesi (2020i); Dünya Gazetesi (2020l); Kaya(2020)

Bu noktada çok sayıda vergi indirimi politikasına gidildiği görülmektedir. Esasında vergi indirimi birçok krizde ilk uygulanan politikaların başında gelmektedir. Özellikle ekonominin canlandırılması için tercih edilmektedir. Yine kamu bankaları aracılığıyla uygun maliyetli krediler verilmesi, klasik anlamda maliye politikası konusunun dışında gibi gözükse de esasında bu kredilerin kamu bankalarınca verilmesi maliye politikasının konusuna sokmaktadır. Kamu kurum ve kuruluşlarınca bu kredilerin piyasa ortalamasının altında bir maliyetle verilmesi, “gelir kaybı” olarak sınıflandırılmasına yol açmaktadır. Bu durum da bütçeye yansıtacağı için dolaylı olarak kamu politikalarını etkilemektedir.

Covid-19 sonrası Türkiye’de maliye politikalarının bir kısmı da daraltıcı ekonomik etkileri olan politikalardır. Bu politikaların ekonomik büyümeye ihtiyaç duyulan bir dönemde yapılması bütçe açığının artması nedeniyle yeni finansman arayışından kaynaklanmaktadır.

Her ne kadar kriz sonrasında maliye politikalarının toparlanma için önemli bir role sahip olduğu bilirse bile, bu kapsamda yapılan vergi indirimleri ve kamu harcamaları bütçe üzerinde ek yük oluşturmaktadır. Bu açıdan Türkiye örneğinde de yapılan kamu açıklarının finansmanı için, daraltıcı nitelikte maliye politikalarının da uygulandığı ifade edilebilir. Bu kapsamda alınan önlemler genellikle ithal mallarda uygulanan gümrük vergisi vb. gelir önlemlerinin arttırılması yoluyla olmuştur. Bu uygulamaların çoğu AB Gümrük Birliği Antlaşmasından dolayı AB üye ülkelere uygulanamamıştır. Uygulamalar sonucunda birçok ürünün fiyatı artmıştır. Özellikle döviz kurunun da yükselmesi enflasyonu arttırmıştır. Tablo 8’de uygulanan daraltıcı özellikteki maliye politikaları incelenmiştir.

Tablo 8: Daraltıcı Özellikteki Maliye Politikaları

Tarih	Uygulama
	Çelik ürünlerine yönelik gümrük tarifeleri AB üyesi ülkeler haricinde 3 ay süreyle uzatılmıştır
18 Nisan 2020	“kauçuk iplikler, tutkallar, plastik plaka/levhalar, demir veya çelikten vidalar, plastik ve metal düğmeler, bazı kaynak telleri, kâğıt kesme makinaları, hava perdeleri, transformatörler, redresörler, sesli işaret cihazları, kesintisiz güç kaynakları, hoparlörler, röleler, multimetreler, saatler, kronometreler, aydınlatma cihazları aksam ve parçaları, hidrolik presler, video konsolları, bayram ve karnaval eşyası, sirk eşyası, çitçitler ve bunların aksamaları, golf sopaları ve açık hava oyunlarına” %5 ila %50 arasında değişen oranlarda ek gümrük vergisi uygulamaya başlanmıştır
18 Nisan 2020	Oyun konsollarının ithalatına ilave %50 gümrük vergisi konulmuştur. Bu oran Ekim itibarıyla %20’ye düşürülmüştür.
21 Nisan 2020	Başta sanayi, tekstil ürünleri, oyuncak, mobilya, kazak, ayakkabı olmak üzere 3 bin üzerinde ürüne ek vergi getirilmiştir
8 Mayıs 2020	Cep telefonu ithalatında gözetim uygulamasına gidilmiştir. Buna göre cep telefonların ithalatında birim başına 200 dolarlık gözetim uygulanmasına karar verilmiştir.

Kaynak: OECD(t.y); Çakmaklı vd. (2020:7); Dünya Gazetesi (2020e); Dünya Gazetesi (2020f); Dünya Gazetesi (2020i); Palabıyık (2020); Dünya Gazetesi (2020h); Dünya Gazetesi (2020g); Habertürk Gazetesi (2020); Dünya Gazetesi (2020m)

Tablo 8: Daraltıcı Özellikteki Maliye Politikaları

Tarih	Uygulama
11 Mayıs 2020	400 ürüne ithalatına ek gümrük vergisi getirilmiştir. “Altın ve kıymetli taşlar mücevherat, buzdolabı ve derin dondurucular, bulaşık makineleri, çamaşır makineleri, split klimalar, ocak ve yemek pişirme cihazları, su filtreleri, turbo kompresörler, motor parçaları, golf arabası, mensucat açma sarma makineleri, çeşitli el ve ziraat aletler, metalden eşyalar, alçıdan inşaat malzemeleri, ahşap kapı ve pencereler, prefabrik yapılar, demir çelikten teller, halatlar, kablolar, zincirler, bakırdan teller, kablolar ve halatlar, yer kaplama ve döşemeleri, yapışkan bantlar, kauçuk levhalar, zaman kontrol cihazları, müzik aletleri, oyun aletleri, kayaklar ve spor malzemeleri, kilitler, menteşeler, makaslar, fırçalar, fermuarlar, çakmaklar, hijyenik ürünler, tripodlar” bu ürünlerden bazılarıdır. İlgili ürünlere 30 Eylül 2020’ye kadar %30 oranında ardından %25 oranında ilave gümrük vergisi uygulanacaktır.
13 Mayıs 2020	2537 Sayılı Cumhurbaşkanı kararı ile bütün ürünlerine uygulanan Özel Tüketim Vergisi maktu tutarları 38,99 kuruştan 45,69 kuruşa arttırılmıştır.
20 Mayıs 2020	800 tane ilave ürünün ithalatına ek gümrük vergisi getirilmiştir. Listedeki ürünlerin bazılarını “iş makineleri, vinçler, tarım makineleri, bazı demir çelik ürünleri, kontak lens, mermer, granit, televizyon alıcı cihazları, yarı mamul deri ürünler ile bazı otomobil yedek parçaları” örnek gösterilebilir. İlave gümrük vergilerinin 30 Eylül 2020’ye kadar %30, ardından %10 olarak uygulanmasına karar verilmiştir.
25 Mayıs 2020	Döviz altın alımlarında uygulanan BSMV oranları binde 2’den yüzde 1’e çıkarılmıştır. Bunun yanında finansman bonosundan alınan stopaj da %10’dan %15’e çıkarılmıştır.
28 Haziran 2020	“Tekstil, döküm ve kaynak makineleri, takım tezgahları, presler, tarım ve hasat makineleri, pompalar, gemi vinçleri, römorklar, kord bezi, sitrik asit, camlar, ateş tuğlaları, emniyet kemerleri, yapışkanlar, termostat, tartı alet ve cihazları, peruklar, kar küreyiciler, fırınlar, davlumbazlar, demir çelikten eşya, kablolar, kıymetli süs eşyası” gibi 400’den fazla ürüne 30 Eylül’e kadar en yüksek %20 olmak üzere çeşitli oranlarda gümrük vergisi getirilmiştir. 30 Eylül 2020’den sonra ise vergiler 10’ar puan daha düşük oranlarda uygulanacaktır
30 Haziran 2020	“Tekstil, konfeksiyon, deri, ayakkabı ve benzeri 40 ürüne % 20 ilave gümrük vergisi getirilmiştir.”
5 Ağustos 2020	115 tarım ürününün ithalatına ilişkin ek gümrük vergileri ve Toplu Konut Fonu getirilmiştir. Muz gibi bazı ürünlerin ithalatında gümrük vergileri düşürülüp, indirilen gümrük vergisinden daha yüksek tutarda Toplu Konut Fonu getirilmiştir.
30 Ağustos 2020	ÖTV oranları güncellenmiştir. “1600 CC motor hacminin altındaki otomobillerde vergi matrahında alt sınır 70 bin liradan 85 bin liraya çıkartılmış, 1600 CC üzerindeki araçların ÖTV oranı ise artırılmıştır”

Kaynak: OECD(t.y); Çakmaklı vd. (2020:7); Dünya Gazetesi (2020e); Dünya Gazetesi (2020f); Dünya Gazetesi (2020i); Palabıyık (2020); Dünya Gazetesi (2020h); Dünya Gazetesi (2020g); Habertürk Gazetesi (2020); Dünya Gazetesi (2020m)

Uygulanan maliye politikalarını tamamlayıcı nitelikte bir başka uygulama da “tasarruf tedbirleri” olarak bilinen kararların 30 Haziran 2021 tarihinde 31527 sayılı Resmî Gazetede yayınlanmasıdır. Ayrıca 30 Mart 2021’de ise “Biz Bize Yeteriz Kampanyası” ile ulusal bir bağış kampanyası düzenlenmiştir. Bu kapsamda toplanan bağışlar bir süre sonra Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından kullanılmaya başlanmıştır².

Sonuç

Covid-19 Krizi küresel düzeyde 1929 Büyük Depresyonundan bu yana görülen en büyük ekonomik krizlerden bir tanesidir. Covid-19 hem arz hem de talep şoku barındırması nedeniyle ekonomileri çok derinden etkilemiştir. Kriz sonrası yaşanan gelişmeler neticesinde birçok ülkenin sağlık alanında zorluk yaşadığı, birçok kişinin işini kaybettiği, ekonomik güven endekslerinin çöktüğü, enflasyonun arttığı, toplumsal paniklerin yaşandığı bir dönem başlamıştır. Bu noktada 1980’lerden bu yana ikinci plana atılan maliye politikalarının; 2008 Küresel Finansal Krizinde artan prestijinin 2020 Covid-19 Krizi ile beraber tekrardan eski düzeyine geldiği ifade edilebilir. Ülkeler hızlı bir şekilde maliye politikaları uygulamıştır. Bu noktada maliye politikalarının büyüklüğü, yöneldiği gruplar, yeni uygulama araçları önem arz etmektedir. Birçok ülke genişletici özellikte maliye politikası uygulamıştır. İncelemeler sonucunda gelişmiş ülkelerin uyguladığı para ve maliye politikası tedbirlerinin, diğer ülkelere göre daha büyük tutarlarda ve kapsamlı olduğu görülmüştür. Kimi ülkelerin kriz döneminde devlet garantileri vermek gibi tamamlayıcı politikalar uygulamıştır. Uygulanan politikalar neticesinde ülkelerin hem bütçe açıklarının hem de kamu borçlarının milli gelirlerine oranları önemli ölçüde arttığı görülmektedir.

Türkiye’de de krizin ilk aşamasında para politikası ve maliye politikasında genişletici özellikte politikalar uygulanmıştır. Türkiye özelinde 18 Mart 2020’den bu yana vergi indirimleri, kısa çalışma ödenekleri, ücretsiz izin destekleri, kamu bankalarının uygun koşullu kredileri gibi bir dizi önlem ortaya konulmuştur. Türkiye’de uygulanan politikalar incelendiğinde genişletici maliye ve para politikalarında daha çok vergi indirimleri, vergi ertelemeleri ya da kredi kolaylıkları gibi politikalara yönelimin olduğu, hanehalklarına gelir desteklerinin ise sınırlı olduğu görülmüştür. Fakat bu uygulamalar bütçe üzerinde yük oluşturmuş ve yeni finansman ihtiyaçlarını da ortaya çıkarmıştır. Mart ayının sonunda Milli Bağış Kampanyasına adım atılmış, Nisan 2020’den itibaren gümrük vergileri, ÖTV artışları, BSMV ve kambyo vergisi artışları gibi gelir getirici çeşitli önlemler alınmıştır. Uygulanan politikaları tamamlayıcı şekilde kamu kurumlarında tasarruf tedbirleri uygulanmıştır.

Genişletici politikalar sonucunda bütçe üzerinde oluşan ekonomik yükler, makroekonomik verilerin bozulmasına yol açmıştır. Kamu bankaları aracılığıyla uygulanan düşük kredi politikaları, özellikle konut ve taşıt fiyatlarında ve dolayısıyla enflasyonda artışa yol açmıştır. Özellikle Aralık 2021’den bu yana yükselen döviz kurları, Rusya-Ukrayna Savaşı, küresel iklim ve gıda krizi, tedarik zincirlerindeki bozulmalar, enerji fiyatlarındaki artış, kur korumalı mevduat hesapları vs. maliye politikasının manevra alanını daraltmıştır.

² Bkz: <https://bizbizyeteriz.gov.tr>

Kaynakça

- Attar, A. (2020). COVID-19 Salgını, Reel Etkiler ve İşsizlik, *İktisat ve Toplum*, 116, 26-34
- Aydoğuş, O. (2020a). Yanlış Sorunun Doğru Cevabı Olmaz: IMF'ye Gidelim mi?, *İktisat ve Toplum*, 116, 4-8
- Aydoğuş, O. (2020b). Salgında Türkiye Ekonomisi, *Salgın Ekonomisi içinde*, (s. 231-250), Efil Yayınları
- Aysan, A. F. (2020). Yükselen İktisadi Popülizm ve Post Keynesçilik: COVID-19 Pandemisi Sonrası İktisadi Düşüncede Meydana Gelebilecek Gelişmeler, *İktisat ve Toplum*, 116, 74-76
- Çakmaklı, C., Demiralp, S., Özcan Ş.K., Yeşiltaş, S. ve Yıldırım M.A (2020). Covid-19 And Emerging Markets: The Case of Turkey, *Koç University-Tüsiad Economic Research Forum Working Paper Series*, Working Paper No: 2011, İstanbul
- Dinçer, N.N. (2020). Coviz-19 Krizinin Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri, *Salgın Ekonomisi içinde* (s. 113-128), Efil Yayınları
- Dünya Gazetesi (2020a). "Mücbir sebep'e giren sektörler belli oldu", 24.3.2020, <https://www.dunya.com/ekonomi/mucbir-sebepe-giren-sektorler-belli-oldu-haberi-465734>, (23.11.2020)
- Dünya Gazetesi (2020b). "Torba teklif Meclis'te kabul edildi", 25.3.2020, <https://www.dunya.com/ekonomi/torba-teklif-mecliste-kabul-edildi-haberi-465828>, (15.11.2020)
- Dünya Gazetesi (2020c). "Sağlıkta yerli üretime 6 milyon lira destek", 25.3.2020, <https://www.dunya.com/ekonomi/saglikta-yerli-uretime-6-milyon-lira-destek-haberi-465844>, (25.11.2020)
- Dünya Gazetesi (2020d). "Düşük gelirliye yeni kredi", 30.3.2020, <https://www.dunya.com/finans/haberler/dusuk-gelirliye-yeni-kredi-haberi-466314>, (25.11.2020)
- Dünya Gazetesi (2020e). "Bazı eşyaların ithalatında ilave gümrük vergisi uygulanacak", 18.4.2020, <https://www.dunya.com/ekonomi/bazi-esyalarin-ithalatinda-ilave-gumruk-vergisi-uygulanacak-haberi-468104>, (24.11.2020)
- Dünya Gazetesi (2020f). "Sanayi ve tekstil ürünlerine ek gümrük vergisi", 21.4.2020, <https://www.dunya.com/ekonomi/sanayi-ve-tekstil-urunlerine-ek-gumruk-vergisi-haberi-468295>, (24.11.2020)
- Dünya Gazetesi (2020g). "400 sanayi ürününe daha ek gümrük vergisi geldi", 11.5.2020, <https://www.dunya.com/ekonomi/400-sanayi-urunune-daha-ek-gumruk-vergisi-geldi-haberi-470034>, (24.11.2020)
- Dünya Gazetesi (2020h). "Döviz ve altın alımında vergi yüzde 1'e çıktı", 25.5.2020 <https://www.dunya.com/finans/haberler/doviz-ve-altin-aliminda-vergi-yuzde-1e-cikti-haberi-471062>, (24.11.2020)
- Dünya Gazetesi (2020i). "400'den fazla ürüne ek gümrük vergisi", 28 Haziran 2020, <https://www.dunya.com/ekonomi/400den-fazla-urune-ek-gumruk-vergisi-haberi-473735>, (24.11.2020)
- Dünya Gazetesi (2020j). "KDV oranlarında indirimde gidildi", 30 Temmuz 2020, <https://www.dunya.com/ekonomi/kdv-oranlarinda-indirimde-gidildi-haberi-476670>, (21.11.2020)
- Dünya Gazetesi (2020k). "Döviz ve altın alımında ki %1'lik vergi düşürüldü", 30 Eylül 2020, <https://www.dunya.com/finans/haberler/doviz-ve-altin-alimindaki-1lik-vergi-dusuruldu-haberi-483454>, (23.11.2020)
- Dünya Gazetesi (2020l). "Mevduat vergisine yılbaşına kadar indirim", 30 Eylül 2020, <https://www.dunya.com/finans/haberler/mevduat-vergisine-yilbasina-kadar-indirim-haberi-483453>, (21.11.2020)
- Dünya Gazetesi (2020m). "Otomotivde ÖTV artırıldı! İşte yeni vergi oranları...", 30 Ağustos 2020, <https://www.dunya.com/ekonomi/otomotivde-otv-artirildi-iste-yeni-vergi-oranlari-haberi-479747>, (24.11.2020)

Elgin, C., Başbuğ, G. ve Yalaman, A. (2020). Economic policy responses to a pandemic: Developing the COVID-19 economic stimulus index. *Covid Economics*, 1(3), 40-53.

Gökçe, H. (2020a). "Tarımsal üretimde 28 dalda indirimli kredi", Dünya Gazetesi, 25.3.2020, <https://www.dunya.com/sectorler/tarim/tarimsal-uretimde-28-dalda-indirimli-kredi-haberi-465881>, (23.11.2020)

Gökçe, H. (2020b). "KOSGEB de devrede: 80 milyon liraya kadar faizsiz kredi imkanı" Dünya Gazetesi, "3.4.2020, <https://www.dunya.com/ekonomi/kosgeb-de-devrede-80-milyon-liraya-kadar-faizsiz-kredi-imkani-haberi-466745>, (23.11.2020)

Günçavdı, Ö. (2020). Salgınla Mücadelede Piyasanın Artan Önemi ve Ekonominin Büyümeye Olan Bağımlılığı, Salgın Ekonomisi içinde, (s.251-288), Efil Yayınları

Habertürk Gazetesi(2020). "Tekstil, deri ve ayakkabı dahil yaklaşık 40 ürüne ek vergi 30.06.2020, <https://m.haberturk.com/tekstil-deri-ve-ayakkabi-dahil-yaklasik-40-urune-ek-vergi-2729045-amp>, (24.11.2020)

International Labour Organization (ILO) (t.y.). Country policy responses <https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/regional-country/country-responses/lang--en/index.htm#TR>

International Monetary Fund (2020a), Fiscal Monitor: Policies to Support People During the COVID-19 Pandemic, Washington D.C, Nisan 2020

International Monetary Fund (2020b). World Economic Outlook: The Great Lockdown, Washington D.C, Nisan 2020,

International Monetary Fund (2020c). World Economic Outlook: A Crisis Like No Other, An Uncertain Recovery, Washington D.C, Haziran 2020

International Monetary Fund (2020d). World Economic Outlook: A Long and Difficult Ascent, Washington D.C, Ekim 2020,

International Monetary Fund (2021). Fiscal Monitor: A Fair Shot. Washington, Washington D.C, Nisan 2021.

International Monetary Fund (t.y). Covid-19 Policy Responses, <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19>

İstanbul Valiliği (t.y). 18.3.2020, Cumhurbaşkanı Erdoğan "Ekonomik İstikrar Kalkanı" Tedbir Paketini Açıkladı, <http://www.istanbul.gov.tr/cumhurbaskani-erdogan-ekonomik-istikrar-kalkani-tedbir-paketini-acikladi>, (15.11.2020)

Kaya, M. (2020). "İşten çıkarma 3 ay yasaklanıyor", Dünya Gazetesi, 9.4.2020, <https://www.dunya.com/ekonomi/isten-cikarma-3-ay-yasaklaniyor-haberi-467259>, (25.11.2020)

OECD(2020). Coronavirus (COVID-19) Living with Uncertainty, Economic Outlook Interim Report: 107, Eylül 2020

OECD (t.y). Tackling coronavirus (COVID-19) Contributing to a global effort, <https://www.oecd.org/coronavirus/country-policy-tracker/>, (15.11.2020)

Palabıyık, D. Ç. (2020). "Cep telefonu ithalatına gözetim uygulaması, Anadolu Ajansı, 08.05.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/cep-telefonu-ithalatina-gozetim-uygulamasi/1833316>, (24.11.2020)

Saad-Filho, A. (2020). From COVID-19 to the End of Neoliberalism. *Critical Sociology*, 46(4-5), 477-485. <https://doi.org/10.1177/0896920520929966>

Sakarya, C. (2020). "Koronavirüse karşı ekonomik önlemler içeren kanun teklifi yasalaştı" 16 Nisan 2020, Dünya Gazetesi, <https://www.dunya.com/ekonomi/koronaviruse-karsi-ekonomik-onlemler-iceren-kanun-teklifi-yasalasti-haberi-467893>, (23.11.2020)

Sayan, S. (2020). "Devletin Pandemide İşini Kaybedenlere Verdiği Aylık Nakit Desteği Osmangazi Köprüsü'nden Kaç Kere Geçiriyor?", *İktisat ve Toplum*, 116, 10-17

Susam, N. (2020). "1923'den günümüze Türkiye ekonomisindeki gelişmelerin bütçe açıkları üzerine etkisi, *İktisat ve Toplum*, sayı 116, ss.43-61

Taymaz, E. (2020). "Covid-19 tedbirlerinin Türkiye ekonomisine etkisi ve çözüm önerileri", Sarkaç, 8.4.2020, <https://sarkac.org/2020/04/covid19-tedbirlerinin-turkiye-ekonomisine-etkisi-cozum-onerileri/> (15.11.2020)

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2020). Enflasyon Raporu 2020-II,

Uysal, G. (2020). COVID-19 Pandemisi ve Türkiye'de Hanelerin Korunması, İPM-Mercator Politika Notu, Nisan 2020,

Voyvoda, E. ve Yeldan, E. (2020a). COVID-19 Salgının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Politika Alternatiflerinin Makroekonomik Genel Denge Analizi, ss.187-229 içinde Salgın Ekonomisi

Voyvoda, E. ve Yeldan, E. (2020b). COVID-19 Salgının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Politika Alternatiflerinin Makroekonomik Genel Denge Analizi, https://yeldane.files.wordpress.com/2020/05/covid_voyvodayeldan_v2_31mayis.pdf, Mayıs 2020, (29.11.2020)

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Toplumun Faizli Kredi Hakkındaki Değişen Algısının İncelenmesi: Bir Mülakat Çalışması¹

Mustafa Ceylan²
Zeyneb Hafsa Orhan³

Öz

Faiz, İslam dinine inanlar açısından haram olan bir işlemdir. Bunun yanında güncel iktisadi sistemde artan finansallaşma ile birlikte birçok yerde faizli işlemler görülebilmektedir. Nitekim toplumdaki bireylerin hayatlarını devam ettirebilmeleri için ekonomik faaliyetlerde bulunmaları gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, yukarıda bahsedilen faizin haramlığı düsturunu da temel alarak, günümüz kapitalist sisteminde kilit rol oynayan faizin, bireylerin nezdindeki konumunu tespit etmektir. İslam iktisadının ilkelerini yerine getirmeye çalışan kurumların, toplum tarafından nasıl değerlendirildiği de buradan öğrenilmiş olacaktır. Çalışma boyunca nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmada veri toplamak için mülakat yöntemi tercih edilmiştir. Mülakata katılan kişi sayısı 23 olarak belirlenmiştir. Temel bulgulara göre, mülakatlara katılan bireylerin çoğu çevreden borç istemeden bankalara gitmektedir. Toplumsal ilişkilerin, maddi konularda yeterince kapsayıcı olmadığı göze çarpmaktadır. Araştırmamız için görüştüğümüz bireylerden, ihtiyacı olan maddi miktarı bulmanın yollarından biri olan alternatif kurumları bilen birey sayısının az olduğu tespit edilmiştir. Tekrar faizli kredi çekmeyi düşünen bireylerin bu kararlarındaki en önemli etken “hayallerini ertelememek üzerine kurulu bir dünya görüşüne” sahip olmalarıdır. Karz-ı hasen gibi insanların birbirlerine karşı güven temelli kurulan kurumların gerekli politikalar yardımıyla yaygınlık kazanması sağlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: : İslam İktisadı, Riba, Faiz, Alternatif Kuruluşlar, Banka

JEL Sınıflandırması: E4, D63, Z12

¹ Bu çalışma İKAM Working Paper olarak 2021 Nisan ayında yayınlanmıştır. Gelen dönüşler ile eksiklikleri giderilmiş gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

² İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

E-posta: ceylanmuustafa@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1122-8548>

³ İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimler Fakültesi, Doç. Dr.

E-posta: hafsa.orhan@izu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7515-910X>

Atıf/Citation: Ceylan, M., Orhan, Z. H. (2022). Toplumun Faizli Kredi Hakkındaki Değişen Algısının İncelenmesi: Bir Mülakat Çalışması, *Maruf İktisat İslam İktisadi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), s.28-47.

• Gelış/Received - 29.04.2022 • Kabul/Accepted - 15.06.2022

Examining the Changing Perception of the Society on Interest Loan: An Interview Study

Abstract

Interest is a prohibited transaction for people who believe in Islam. On the other hand; interest-bearing transactions can be seen in many places with the increasing financialization in the current economic system. The purpose of this study is to determine the position of interest, which plays a key role in the current capitalist system, in the eyes of individuals, based on the above-mentioned principle of the prohibition of interest. It will also be learned how the institutions that try to fulfill the principles of Islamic economics are evaluated by society. The qualitative research method was used throughout this study. The interview technique was preferred to collect data in qualitative research. The number of individuals participating in the interview was determined as twenty-three. According to the main findings, the most of individuals participating in the interview apply to banks without asking to borrow money from their around. It draws the attention that social relations are not adequately inclusive in financial matters. It has been determined that the number of individuals knowing alternative institutions, which is one of the ways to find the amount of financing they need, is low among the individuals we interviewed for our study. The main factor in these decisions of individuals who think to take interest loans again is that they have “a worldview based on not delaying their dreams”. It should be ensured that institutions such as Karz-ı hasen, which are established on the basis of trust, become widespread with the help of necessary policies.

Keywords: Islamic Economics, Riba, Interest, Alternative Institutions, Bank

JEL Classification: E4, D63, Z12

1. Giriş

İslam iktisadı, toplumun yararını gözeten ekonomik bir sistem vadetmektedir. Bahsedilen yararı, iktisadi hayat içerisinde faizin olmamasına dayandırılmaktadır. Faiz, en bilinen tabiri ile kiralanan paranın kira bedeli anlamındadır. İslam iktisadı, Bakara Suresi'nin 275. ayeti kerimesinde de bildirildiği üzere ticaretin helal, faizin (ribâ) haram kılınması düsturu ile hareket etmektedir. Bu bağlamda ekonomik hayat içerisinde faiz temelli işlemler yer almaktadır. Bu durum insanların gündelik ekonomik işlemlerde dahi faiz ile denk getirmektedir.

Faiz temelli ekonomik sistem içerisindeki akademik çalışmalar çoğunlukla faiz oranının miktarıyla ilgili olarak kaleme alınmaktadır. Dolayısıyla dini inançlar temelinde ekonomik bir davranış sergilemek isteyen bireyler, akademik literatür içerisinde güncel ekonomi terminolojisi ile yazılmış eserler ile daha çok karşılaşmaktadırlar. İslam iktisadı ile ilgili çalışmalar akademik literatür içerisindeki payı daha azdır. Konuyla alakalı İslam iktisadı literatürü de faizsiz bankacılık adı altında genelde katılım bankacılığı çalışılmaktadır. Alternatif kurumların çeşitliliği üzerinde çalışmalar daha az gündeme gelmektedir.

Bu çalışmanın amacı, yukarıda bahsedilen faizin haramlığı düsturu temel alınarak, günümüz kapitalist sisteminde kilit rol oynayan faizin, bireylerin bakış açılarındaki nasıl bir yere sahip olduğunu araştırmak için yapılmıştır. İslam iktisadının ilkelerini yerine getirmeye çalışan kurumların, toplum tarafından nasıl değerlendirildiği de buradan hareketle öğrenilmiş olacaktır.

Çalışma boyunca nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi, sosyal bilimlerde alanında ağırlıklı olarak kullanılmaktadır. Nitel araştırma yöntemi, araştırma konusunun kapsamlı olarak incelenmesine olanak sağlamaktadır. Nitel araştırmada veri toplamak için mülakat yöntemi tercih edilmiştir. Mülakat, katılımcının cevabına göre standart sorulara ek soru oluşturma esnekliğini sağlayan veri toplama yöntemidir. Faizli kredi çekmiş bireylerin mülakat yolu ile değerlendirilmesi, toplumun faize dair bakış açıları, hayatlarına olan etkilerini inceleme olanağı sunmaktadır. Mülakat, katılımcı ile araştırmacıyı bir araya getirdiği için samimi bir ortam oluşmaktadır. Katılımcıların benzer cevap vermeye başladığı anda araştırma “doyma noktasına” ulaşmış kabul edilmektedir. Bu araştırma için doyma noktasına yirmi üç katılımcı ile ulaşılmıştır. Bu sayede insanların faizli krediye bakışı ve hayatlarına olan etkileri öğrenilmiştir. Katılımcıların sorulara verdikleri cevaplara bakılarak, standart sorulara ilaveten ek soru oluşturulmuştur. Bu sayede mülakat yönteminin esnekliğinden faydalanılmıştır.

Araştırmamızın, İslam iktisadının kırmızı çizgisi olan faiz konusunun gerekliliklerini yerine getiren kurumların, toplum tarafından ne derecede karşılığının olduğunu da göstermesi beklenmektedir. Dolayısıyla bu araştırma ile beraber İslam iktisadındaki faiz hassasiyetini dikkate alan kurumların eksik yönleri de gözler önüne serilmiş olacaktır. Bu alana dair çalışmaların sürdürülebilmesi ve topluma sunacağı faydaların devamlılığı; eksik kısımların tanımlanması ve bu eksikliklerin giderilmesi ile mümkün olabilecektir.

Çalışmanın ilk bölümde araştırmanın yöntemi açıklanacaktır. Son kısımda araştırmadan elde edilen bulgulara yer verilip bunlar üzerinden analiz yapılacaktır. Fakat her şeyden önce, ilgili literatüre değinen bir arka plan bilgisi paylaşılacaktır.

2. Arkaplan

Araştırmanın arka planına yönelik literatür taramasında elde edilen temel sonuç “faiz” ile “riba” kelimelerinin aynı anlama gelmediğidir. Ribâ daha çok artma, fazlalaşma anlamlarına gelirken faiz bunun ekonomideki karşılığı olarak kullanılmaktadır (Gamal, 2006, s.191). Ribâ ayrıca bu yanlış anlamının devamı olarak yüksek faiz oranı olarak da anlaşılmaktadır. Toplum içerisinde yüksek faiz, tefeciler ile özdeşleştirilmiştir.

Nitekim ribâ denince tefeciler de akla gelmektedir (Gamal, 2006, s.188). Ribânın farklı türleri olması bu yanlış anlaşılmaya yol açmaktadır. Bunlardan, yukarıdaki tanımlamayı içine alan ribâ türü “Kredi Ribâsı (Ribe’n nesie)” olarak bilinmektedir (Zuhaylı, 2006, s.47). İslam öncesi ribâ olarak da bilinen bu faiz, tüm mezhepler tarafından yasaklanmıştır (Zuhaylı, 2006, s.77-78). Tüm mezheplerin yasaklamasının gerekçelerini Senhuri üç maddede özetlemiştir: Bireylerin biriktirme kültürünü yok ettiğini, yasakla birlikte para spekülasyonunu engelleyerek paranın mala dönüşmemesinin sağlandığını ve insanların haksızlıktan ve sömürden korunduğunu dile getirmektedir (Khalil & Thomas, 2006, s.124). Ayrıca, bu gerekçelerin temelinde adalet kavramı dikkat çekmektedir. Kaynakların eşit bir şekilde dağıtılmasına karşılık faizin sistemden kaldırılması gerekir. Bu kaynaklar, içinde ihtiyacı barındırmak ile birlikte eşit dağıtılamadığı sürece savurganlığa da sebep olmaktadır. İslam iktisadı savurganlığı yasaklarken bunun zıttı olan tasarrufu desteklemektedir. Tasarrufun kapitalizmde ve İslam iktisadında olduğu gibi ilerde yatırıma dönüşmesi beklenir. Böylelikle yeni istihdam alanları açılırken aynı zamanda ekonomik istikrar da devam edecektir (Chapra, 2006, s.160-180).

İslam İktisadı, bireylerin toplum ile ilişkilerine önem vermektedir. Ayrıca kardeşlik hukuku ile ekonomide temel oluşturmaktadır. İslam İktisadı “Karz-ı hasen” kurumlarıyla, bireylerin ihtiyacı hâsıl olduğu zaman bu ihtiyacı gidermektedir (Erdem, 2018, s.34). Bunun güzel bir örneği olarak Pakistan’daki Akhuwat gösterilebilir. Bu kurumun Pakistan’daki yoksulluğun azaltılmasına olumlu etkisi olmuştur. Kuruma başvuruların artmasından dolayı artık fon yetmemeye başlamıştır (Qureshi, 2018, s.152-154).

Karz-ı hasen kurumlarına alternatif kuruluşlar olarak Türkiye’de katılım bankaları örnek gösterilebilir. Katılım bankaları, İslami kesimin elindeki fonu kullanabilmek için İslami kurallara riayet ederek kurulmuş kurumlardır. Hem karz-ı hasene dayalı kurumlar, hem İslami bankalar -Türkiye’deki ismiyle katılım bankaları- krediye alternatif sunabilecek kurumlardandır. Biz de bu çalışmamızda, mülakata katılan kişilere, alternatif kurumlar olarak bunların varlığını bilip bilmediklerinin, biliyorlarsa kullanıp kullanmadıklarını sorduk.

Katılım bankalarına dair görüşlerin farklılık arz ettiği görülmektedir. Çağdaş murabaha (taksitli-karlı satış) uygulandığındaki görüş farklılıkları genel olarak “bir akitte iki akit”, “malik olunmayan malın satımı”, kabzedilmeyen malın satımı” olarak sıralanabilir (Günay, 2018, s.234-235). Alternatif kurumların değerlendirmesi ile beraber bunun piyasadaki yerinin de incelenmesi gerekir. Katılım bankacılığı ile mevduat bankacılığı müşteri memnuniyeti karşılaştırıldığı zaman mevduat bankacılığının önde olduğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak bankanın kendi araçlarını etkili kullanması gösterilebilir. Katılım bankacılığı piyasa ağının dar olması, müşteriye ulaşmada güçlük çekmesine neden olmaktadır (Bülbül, 2017, s 53-55). Söz konusu sebepler, mülakatta da aydınlanacaktır.

İslam iktisadın vadettiği sistemin ortaya konulabilmesi için yapılması gerekenler sıralandığında ilk olarak bireylerin konu hakkında bilgilendirilmeleri gelmektedir. Diğer taraftan konunun sadece dini

bir ritüel olmaktan ziyade ribânın hukuki, sosyal, ekonomik olarak nasıl zarar verdiğinin gözler önüne serilmesi gösterilebilir(Anjum, 2018, s. 144-145).

Faiz hassasiyeti olmayan insanların faizin ekonomik zararlarından dolayı faize karşı mesafeli olduklarını araştırmalar göstermektedir. Bu durum ağırlıklı olarak konut fiyatlarına ilişkin hususlarda karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda faiz oranlarının yükselmesi ev fiyatlarını artırmaya sebep olmaktadır (Chen vd., 2022, s.3). Artan konut fiyatları insanların ev sahibi olmasında büyük bir engel oluşturmaktadır. Böylelikle insanların yaşam kalitelerinde ciddi bir azalma izlenmektedir (Yü vd., 2022, s.1-2). Bu durum insanları huzursuz etmektedir. Bu huzursuzluğun temel kaynağının faiz olduğunu bildirmektedirler (Kok vd., 2018, s.3-5). Bu perspektiften bakıldığında insanlar faize karşı olumsuz bir bakış açısı kazanmaktadır. Diğer bir ifade ile faiz oranları yatırımları azaltmasından dolayı insanların faize dair görüşü olumsuzdur. Yatırımın gerçekleşmesi için finansman gerekmektedir. Nitekim faiz oranların yükselmesi yatırımın maliyetini arttıran bir etmendir (Meng vd., 2021, s.1-2). Maliyeti artan yatırımlar, yatırımcıları endişelendirmektedir. Yatırımcılar böyle ortamlarda yatırım yapmaktan vazgeçmekte ve yatırımlar azalmaktadır. Azalan yatırımlar insanların işlerini kaybetmesi sonucunu doğurmaktadır. İnsanların işlerini kaybetmesi alım güçlerini azaltmakta ve hayat standartları düşmektedir (Zhao vd, 2021, s.34907). İnsanların böyle bir durumda düşmelerine sebep olan ana unsurun faiz olduğu bilinmektedir (Olaniyi, 2019, s.87-89)

Bizim konumuzla da benzerlik taşıyan çalışmalara bakacak olursak, bireylerin faizli kredilere dair bakışının öğrenilmesi amacıyla üç çalışma yapılmıştır. Sakarya ilinde bulunan Diyanet personelleri ile anket yapılmıştır. Bu ankete göre kredi kartındaki gecikmenin faiz olduğu katılımcılar tarafından bilinmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, katılımcıların yarısının kâr payı ile faizi aynı görmesidir. Bununla birlikte katılım bankaları “İslam’ın öngördüğü bir modeldir” hipotezine katılımcıların yarısı olumsuz veya yansız bir cevap vermiştir. Sonuç olarak, katılım bankalarının bu konuya dair bir bilgilendirme yapması gerekmektedir(Kızıltepe & Yardımcıoğlu, 2018, s. 323-325). İkinci çalışma, Sakarya’daki kurumsal din eğitimi almış bireylerin banka kredilerine dair bakış açılarını ölçen ankettir. Bu ankette “Katılım Bankası bile olsa kredi kullanmam” hipotezine katılımcıların dörtte biri katılmıştır. “Zor durumda olsa bile banka kredisi kullanmamalıdır” hipotezini, katılımcıların yarısı onaylamıştır. İfadenin “zor durum” ile başlaması bireylerin cevabını etkilemiştir(İnce, Kılıçsal, Erultunca & Turan, 2018, s. 1790-1792). Akademisyenlerin faiz hassasiyetleri hakkında bir çalışma yer almaktadır. Bu çalışma mülakat formu uygulanarak yapılmıştır. Katılımcıların çoğunun faiz hassasiyetlerinin yüksek olduğu bununla birlikte “Festinger’in “bilişsel çelişki” kuramına uygun davrandıkları görülmektedir (Turan&Demirci, 2019, s 269-275)

Biz ise bu çalışmamızda, doğrudan faizli kredi tecrübelerine odaklanıp, bunların tercih sebeplerini inceleyeceğiz. Bu aynı zamanda, katılım bankaları gibi alternatiflerinin neden tercih edilmediğine dair de ipucu verecektir. Ayrıca, faize bakış da aydınlatılacaktır.

3. Yöntem

Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Bu kısımda, araştırmanın deseni, veri toplama yöntemi ve araçları, araştırmanın örnekleme hakkında bilgi verilecektir. Sonrasında ise mülakatlarda kazanılan bilgiler betimlenecektir.

3.1. Araştırma Deseni

Nitel araştırma, veri toplama yöntemlerinden görüşme, gözlem gibilerini kullanarak olayların veya olguların geniş bir çerçevede anlaşılmasına olanak sağlayan araştırma türü olarak ifade edilmektedir(-Yıldırım & Şimşek, 2016, s.41). Nitel araştırma, olayları ve sorunları idrak etmek, konu üzerinde derinlemesine inceleme yapmak amacıyla uygulanır(Creswell, 2018, s. 47). Creswell'e göre bir olayı veya olguyu farklı bakış açıları ile el almak iyi bir nitel araştırma oluşturmanın unsurlarındandır(Creswell, 2017, s.7). Araştırılan olguya dair veri toplamak için doğrudan bireylerle konuşarak, bireylerin davranışlarına bakarak bilgi toplanması nitel araştırmanın temel özelliklerindendir.

Araştırmanın konusunu oluşturan faizli krediler hakkında detaylı bir keşif yapmak için faizli kredi çekmiş kişilerin görüşlerini almak gerekmektedir. Bu sebeple, çalışmada bu kişilerden faizli krediler hakkında detaylı bir şekilde bilgi almak ve farklı açılardan analize tabi tutmak amacıyla nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir.

Nitel araştırma deseni, araştırmanın yaklaşımını belirleyen ve çeşitli aşamalarının bu yaklaşım çerçevesinde tutarlı olmasında yol gösteren bir strateji olarak ifade edilebilir (Ilgar & Ilgar, 2013). Nitel araştırmalarda desen, bir strateji ile birlikte bir esneklik kazandırmaktadır. Araştırılan konunun veri toplamada güç olduğu veya durumun karmaşık olması gibi nedenlerle, nitel araştırmalarda duruma göre değişen bir araştırma süreci vardır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Nitel araştırmalarda en yaygın kullanılan desenler kültür analizi, fenomenoloji, kuram oluşturma (grounded theory), durum çalışması ve eylem araştırmasıdır (Creswell, 2018). Katılımcıların olguya dair bakış açılarını, olguya dair yaşadıkları tecrübeyi sunabildikleri desene fenomenoloji denir(Creswell, 2018, s.77). Faizli krediler hakkında bilgi edinmek ve faizli krediler kullanmış kişilerin hayatlarına etkilerini keşfetmek amacıyla araştırmada nitel araştırmalarda kullanılan fenomenolojik yaklaşım tercih edilmiştir.

3.2. Veri Toplama Yöntemi ve Araçları

Nitel araştırmalarda, veri toplama yöntemleri olarak mülakat, gözlem, doküman, sesli-görsel materyaller kullanılabilir(Creswell, 2013, s.191-192). Bu uygulamalardan her birinin kendine uygun bir avantajı mevcuttur.

Araştırılan konuya uygun verilerin toplanması elzemdir. Seçilecek yöntemin uygun verileri bulma kolaylığı sağlaması gerekir. Araştırmada bu kolaylığı sağlayacak yöntemin seçilmesi, araştırmanın verimini artıracak faktörler arasındadır.

Araştırmamızın amacını gerçekleştirmek için araştırmada veri toplama yöntemi olarak mülakat tercih edilmiştir. Mülakat, nitel araştırmalarda en çok tercih edilen veri toplama yöntemlerinden biridir. Veri toplama sürecinde mülakat yönteminin esnekliğinden faydalanarak soruların değiştirilebilmesi ile araştırmacının konuyu daha iyi kavramasında yardımcı olur(Yıldırım & Şimşek, 2016, s.133). Mülakat yönteminin en baskın yanı esnekliği, yanıt oranının yüksekliği, ortam üzerindeki kontrol, anlık tepki,

veri kaynağının teyit edilmesi ve derinlemesine bilgi olarak zikredilebilir(Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 133-134). Mülakat yönteminin baskın yanı sıra olmasıyla birlikte dezavantajları da bulunmaktadır. Bu yöntemin dezavantajlarını, maliyetli oluşu, zaman ayırma güçlüğü, olası yanlışlık, kayıtlı veya yazılı bilgileri kullanamama ve bireylere ulaşma güçlüğü oluşturmaktadır(Yıldırım & Şimşek, 2016, s.135-136).

Mülakatlar tek kişi ile yapılırken odak gruplar ile de yapılabilmektedir. Birebir mülakatlarda katılımcı ile araştırmacı arasında bir bağ oluşma olasılığı vardır. Böylelikle katılımcı kişisel bakış açılarını yansıtmakta zorlanmayacaktır. Araştırmacıyı zorlayan kısım, mülakat yapmayı kabul eden katılımcıya ulaşma zorluğudur(Creswell, 2017, s. 127). Genelde altı kişilik ekiplerin oluşturduğu gruplar odak gruplar olarak tanımlanır. Bu gruplarda, katılımcı sayısı mülakat konusunun gelişmesine katkı sağlayabilir ve bireyleri teşvik edebilir.

Mülakatlar, kullanılan teknik tiplerine ve görüşülen (katılımcı) sayısına göre ikiye ayrılabilir(Çevik, 2010, s.58). Teknik tiplerine göre mülakatlar bu araştırmanın veri toplama yöntemidir. Araştırmada, yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinden faydalanılmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat, katılımcının verdiği cevaplar doğrultusunda soruları değiştirme esnekliği sağlamaktadır. Katılımcının konuya dair genel bir cevap verebilmesi için mülakattan önce standart sorular hazırlanmıştır.

Mülakatlar katılımcıların belirledikleri bir zamanda ve mekânda gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar katılımcılardan izin alınarak ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Mülakat esnasında çeşitli notlar da alınmıştır. Daha sonra kaydedilen mülakatların dökümü yapılmış ve bunlar analiz edilmiştir.

3.3 Araştırmanın Örneklemi

Araştırmacı, nitel bir araştırma yürütürken araştırdığı problemi ve sorularını idrak etmesini sağlayacak olan katılımcı kitlesini araştırmanın amacına uygun olarak belirlemektedir(Creswell, 2013, s.189). Nitel araştırmalarda en çok tercih edilen “amaçlı örneklem” yöntemi seçilerek araştırmanın örneklemi oluşturulmuştur. Bahsi geçen konu, olay veya olgu hakkında veri toplanmasının zor olduğu durumlarda bu bilginin toplanmasına olanak sağlar(Neuman, 2014, s.323). Araştırmanın katılımcı kitlesi faizli kredi çeken kitle olarak belirlenmiştir. Araştırmanın konusunun, olayının veya olgusunun gün yüzüne çıkması için araştırmanın konusu hakkında tecrübe sahibi olan bireylerin olması, konunun anlaşılmasında yardımcı olacaktır(Creswell, 2017, s.108). İlk aşamada, çalışma faizli krediler hakkında derinlemesine bilgi edinmeyi amaçladığı için mülakatlar, faizli kredi deneyimine sahip olan bireyler ile gerçekleştirilmiştir.

Araştırma verisinin çeşitliliği, olayın, konunun veya olgunun anlaşılması için kullanılan kaynaklar dikkate alınarak örneklem boyutu belirlenir(Creswell, 2017, s.109). Creswell, üç ile on katılımcı sayısının, fenomenoloji nitel deseni barındıran çalışmalar için yeterli olduğunu bildirmiştir(Creswell, 2013, s. 189). Araştırmaya katılan katılımcılardan çeşitli veriler alınamadığı, verilerin tekrara düşmesi ile oluşan bu konuma “doyma noktasına” denir(Creswell, 2017, s.111). Bu duruma gelindiğinde bir araştırmada, örneklem yeterli olduğu kanısına varılabilir. Bu araştırmanın doyma noktasına, yirmi üç birey ile ulaşılmıştır. Bireylerin faizli kredi çekme gerekçelerinin çeşitlilik arz etmemesi üzerine katılımcı sayısı yirmi üç birey ile sınırlandırılmıştır.

4. Araştırmanın Bulguları

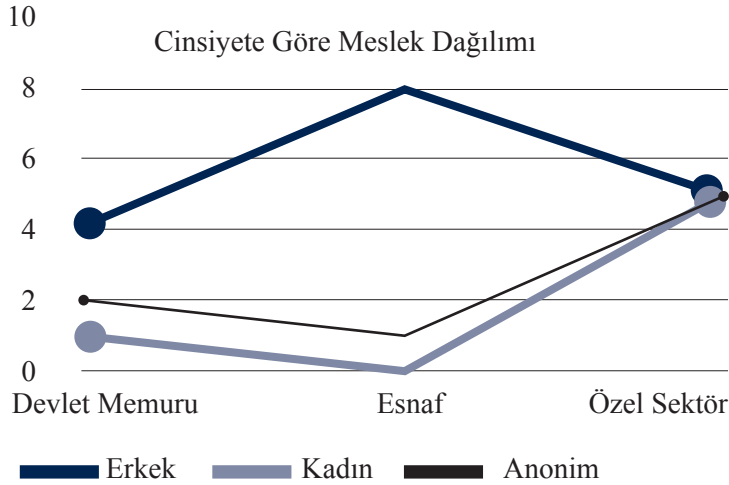
4.1. Betimleyici Bulgular

Araştırma boyunca yirmi üç birey ile mülakat yapılmıştır. Mülakata katılanların cinsiyet ve yaşa dair bilgileri Tablo 1'den, cinsiyete göre meslek dağılımları da Grafik 1'den takip edilebilir.

Tablo 1: Cinsiyete Göre Yaş Dağılımı

Cinsiyet	0-25 Yaş	25-55 Yaş	55+ Yaş
Erkek	0	14	3
Kadın	2	3	1
Toplam	2	17	4

Grafik 1: Cinsiyet Dağılımına Göre Faizli Kredi Çeken Bireylerin Meslek Dağılımı

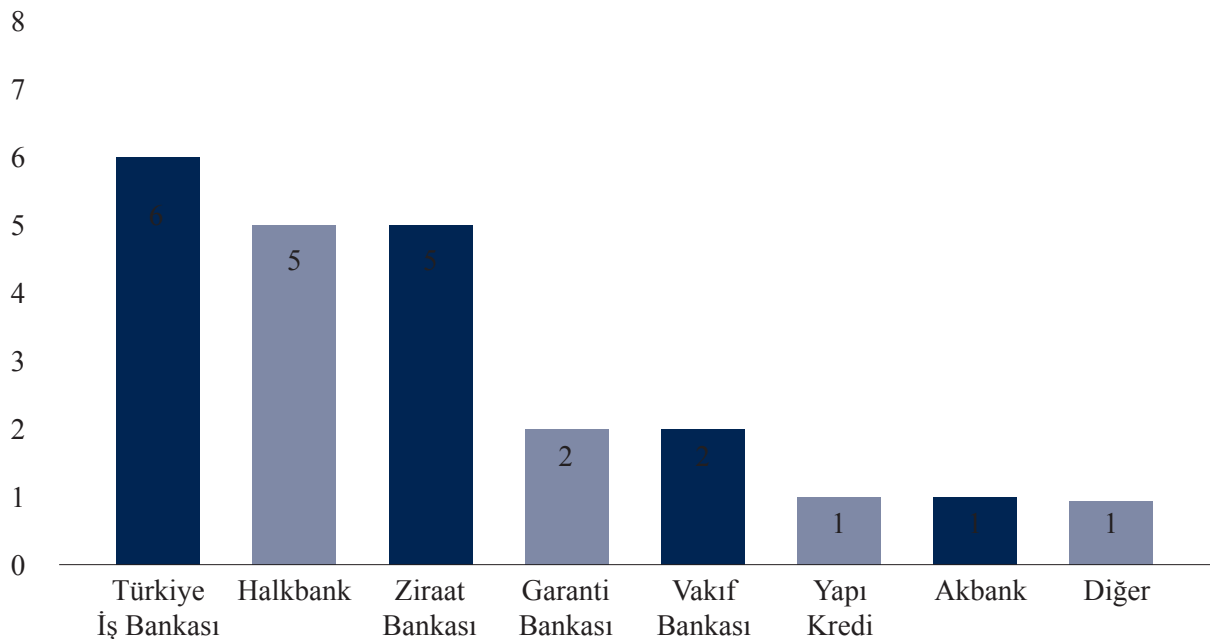
Bireylerin on beşi, mülakata katılırken bilgilerini paylaşmıştır. Bilgilerini paylaşmayan sekiz birey bulunmaktadır. Cinsiyet dağılımına göre bilgilerini paylaşmayan yedi erkek katılımcı vardır. Bu sayı kadın katılımcılarda bire düşmektedir. Mülakatlara katılan yirmi üç bireyin cinsiyet dağılımına bakıldığında on yedi erkek katılımcıdan ve altı kadın katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların yaşları açısından ikisi yirmi beş yaş altındadır. Dört bireyin, elli beş yaş ve üstü olduğu gözlenmiştir. On yedi bireyin, yirmi beş ile elli beş yaş aralığında yer aldığı görülmektedir. Cinsiyet dağılımına göre erkek katılımcılardan yirmi beş yaş altı mevcut değildir. Erkek katılımcılardan üçü, elli beş yaş ve üstündedir. Geriye kalan erkek bireyler ise yirmi beş yaş ile elli beş yaş arasındadır. Kadın katılımcılardan ikisi yirmi beş yaş altındadır. Bir kadın katılımcının elli beş yaş ve üstü olduğu fark edilmiştir. Geriye kalan üç kadın katılımcı yirmi beş ile elli beş yaş arasındadır.

Faizli kredi çeken bireylerin meslek grupları; devlet memuru, esnaf, özelde çalışan olarak sınıflanmaktadır. Bunlar arasında devlet memuru olan beş birey yer almıştır. Meslek gruplarından en fazla katılım gösteren sınıf özel sektörde çalışan grup olmuştur. Esnaf gruplarında yer alan sekiz katılımcı mevcuttur. Devlet memuru olup da bilgilerini paylaşmayan iki birey vardır. Esnaf ile meşgul olup bilgilerini paylaşmayan bir birey mevcuttur. Özel sektörde bulunup bilgilerini paylaşmayan beş birey bulunmaktadır. Cinsiyet dağılımına göre erkek katılımcılardan dördü devlet memurudur, sekizi esnafdır. Kalan erkek katılımcının beşi de özel sektör çalışanı olarak şekillenmektedir. Kadın katılımcılarda bu oran şu şekilde sıralanmaktadır. Kadın katılımcılardan biri devlet memuru, beşi özel sektörde çalışan olarak tespit edilmiştir. Esnaf ile meşgul olan kadın katılımcı yoktur.

Faizli kredi çekme tarihleri incelendiğinde 2000-2005 tarihleri arasında faizli kredi çeken iki birey saptanmıştır. 2005-2015 tarihleri arasında faizli kredi çeken altı birey mevcuttur. 2015 ve sonrasındaki tarihlerde faizli kredi çeken on beş birey bulunmaktadır. Cinsiyet dağılımına göre erkek katılımcılardan 2000-2005 tarihleri arasındaki faizli kredi çeken iki birey vardır. 2005-2015 tarihleri arasında faizli kredi çeken beş erkek birey yer almıştır. 2015 ve sonrası tarihlerde faizli kredi çeken on erkek birey vardır. Kadın katılımcılarda 2000-2005 tarihleri arasındaki faizli kredi çeken birey bulunmamaktadır. 2005-2015 tarihleri arasında faizli kredi çeken bir kadın birey, 2015 ve sonrası tarihlerde faizli kredi çeken beş kadın birey bulunmaktadır. Bu da örneklem içerisinde son dönemlerde kredi çekiminin daha fazla olduğunu göstermektedir.

ankaların tercih edilmesi sırası ile Grafik 2'den gözleneceği üzere, Türkiye İş Bankası, Ziraat Bankası, Halk Bankası, Garanti Bankası, Vakıfbank, Yapı Kredi Bankası, Akbank olarak şekillenmiştir. Bunun haricinde bir birey hangi bankadan faizli kredi kullandığını hatırlamamaktadır.

Grafik 2: Faizli Kredi Çeken Bireylerde Bankaların Tercih Edilme Oranları

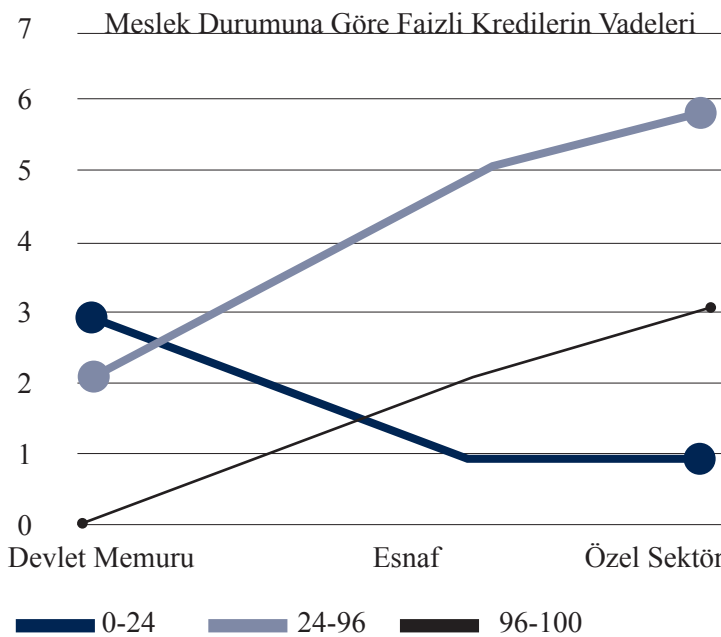

Kaynak: IMF (2020a) verilerinden oluşturulmuştur

Kullanılan faizli kredilerin miktarı, on beş katılımcı için yüz bin TL'yi aşmadığı gözlenmiştir. Üç yüz bin TL ve üstü miktarı sağlayan faizli krediyi kullanan katılımcı bulunmamaktadır. Bu miktarlar arasında yer alan sekiz birey mevcuttur. Meslek gruplarına göre dağılımına bakıldığında zaman esnafı ile meşgul olan bireylerin dördü yüz bin TL altı kredi kullanmıştır. Yüz bin TL ile üç yüz bin TL arasındaki krediyi dört birey kullanmıştır. Devlet memuru olan beş katılımcı sadece yüz bin TL altında kredi kullanmıştır. Özel sektörde bulunan altı katılımcı yüz bin TL altı kredi kullanmıştır. Özel sektörde çalışan katılımcıların dördü yüz bin TL ile üç yüz bin TL arasındaki kredi kullanmıştır. Üç meslek grubunda da üç yüz bin TL ve üstü kredi kullanan katılımcı bulunmamaktadır.

Faizli kredilerin vadesi yirmi dört ayı geçmeyen beş katılımcı bulunmaktadır. Yirmi dört ay ile doksan altı ay arasındaki vadeli faizli krediyi kullanan on üç katılımcı vardır. Doksan altı ay ile yüz yirmi ay arasındaki vadeli faizli kredi kullanan beş katılımcı bulunmaktadır. Meslek gruplarına göre esnafı ile meşgul olan katılımcıların yirmi dört ay vadeli faizli kredi kullanan bir birey mevcuttur. Yirmi dört ay vadeli ile doksan altı ay vadeli arasında faizli kredi kullanan beş esnaf yer almıştır. Mesleği esnaf olan katılımcılardan ikisi doksan altı ay ve üstü vadeli faizli kredi kullanmıştır. Devlet memuru katılımcılardan üçü, yirmi dört ay vadeli faizli kredi kullandığı gözlenmiştir. Devlet memurlarından ikisi de yirmi dört ay ile doksan altı ay arasındaki vadeli faizli kredi kullandığı görülmüştür. Özel sektör ile meşgul olan katılımcılardan biri, yirmi dört ay vadeli faizli kredi kullanmıştır. Bu sektöre mensup olan altı birey, yirmi dört ay ile doksan altı ay arasındaki vadeli faizli kredi kullandığını bildirmiştir. Böylece geriye kalan üç birey, doksan altı ay ve üstü vadeli faizli kredi kullandıkları görülmüştür.

Grafik 3: Meslek Durumlarına Göre Katılımcıların Çektikleri Faizli Kredilerin Vadeleri

Faizli kredilerin geri ödeme miktarları yüz bin TL’de on beş birey yer almıştır. Kredi miktarının geri ödenmesi yüz bin TL ile üç yüz bin TL arasında beş birey vardır. Geri ödenen kredi miktarı üç yüz bin TL ve üstü olan üç birey vardır. Bankaların tercih edilme gerekçeleri: faiz oranların düşük olması, maaşını aldığı bankayı tercih etmesi, başka seçeneğinin kalmaması olarak sıralanmaktadır.

Faizli kredi kullanma nedenlerinde ev almak için kullanan on birey gözlenmiştir. Araba almak için kullanan üç birey vardır. Katılımcılardan altısı iş için kullandığını söylemiştir. Bedelli askerlik, sünnet düğünü yapmak gibi diğer nedenlere sahip olan beş birey mevcuttur. Görüldüğü üzere ev ve araba, kredi alımına yönelmenin iki önemli sebebinin teşkil etmektedir.

Bankaya gitmeden önce çevreden borç isteyen birey sayısı altı olmakla birlikte iki bireye olumlu dönüş yapılmıştır. Bankaya müracaattan önce başkasından borç istemeyen on yedi birey vardır. On dört birey, borç almak için bankadan başka kurum bilmemektedir. Finans kurumları, katılım bankaları gibi alternatif kurumları bilen katılımcı sayısı dokuz olarak tespit edilmiştir. Bunlar içerisinde üç birey alternatif kurumlara başvuru yapmıştır.

Tablo 2: Bankaların seçilme ve kredi çekme nedenleri ile toplumdan borç isteme eğilimi

BANKALARIN SEÇİLME NEDENLERİ	KREDİ ÇEKME NEDENLERİ	TOPLUMDAN BORÇ İSTEME
3 birey, maaşlarını bu bankalardan alması	10 birey, ev almak arzusunda olması	6 kişi toplumdan borç istemiş, 2 kişi olumlu dönüş almıştır
10 birey, bankanın imkânlarının uygun olduğunu düşünmesi	3 birey, araba almak istemesi	17 birey toplumdan borç istememiştir
10 birey, bankalara karşı alternatif bir kurumun olmadığını düşünmeleri	6 birey, iş durumunu gerekçe olarak göstermesi	
	5 birey, yukarıda belirtilenler haricinde diğer nedenleri göstermesi	

Son olarak faizli krediyi tekrardan kullanmak isteyen birey sayısı on olarak görülmüştür. Tekrardan kullanmak istemeyen on üç birey mevcuttur. Tekrardan kullanmak istemeyen bireyler arasında on kişi İslami hassasiyetlerden dolayı kullanmak istememektedir.

4.2. Değerlendirme

Araştırmanın sonucu olarak, ismini anonim olarak paylaşmış olanların çoğu İslami hassasiyet sonucu faizli krediyi tekrardan kullanmak istemeyenlerdir. Kendilerini açığa vurmak istemeyen kişiler anonim olarak mülakatlara katılmışlardır.

Faizli kredi çekenlerin ağırlıklı olarak otuz beş ve kırk beş yaş arasındaki bireyler olduğu gözlenmiştir. Bu yaş aralığında bireylerin çalışma düzenini şekillendirdikten sonra borç altına girme istekleri artmaktadır. Bu yaş grubunun faizli krediye başvurma tarihleri ise 2015 ve üstü tarihler arasında görülmektedir. Bu tarihlerde başvuru alan faizli krediler esnaf için dalgalı giden ekonomik durumdan kurtulmak için çekilmiştir. Esnaf, kredileri finansman aracı olarak görmektedir. Bunun haricindeki kredi kullanıcıları krediyi hayat standartlarını yükseltmek için kullanmıştır.

Banka tercihlerinde bireylerin maaşlarını aldığı bankaların faizli kredi için kefil istememesinden dolayı ilk bu bankalara müracaat edilmiştir. Ziraat Bankası, Halkbank gibi devlet bankalarına güven duyulmaktadır. Böylelikle bu bankalar, tercih noktasında ikinci sırada yer almışlardır.

Bankaların faiz oranlarının düşük olması diğer bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte konut projelerinin yanında konut kredisi vermek için hazır bekleyen bankaların bulunması faizli kredi kullanımını yaygınlaştırmıştır. Bireyler konut için gerekli miktarı burada bulunan bankaların kredilerini kullanarak gidermektedirler. Bedelli askerlik için özel kredilerin çıkartılması da diğer bir sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna benzer kredilerin de sadece bankalarda bulunması dikkat çekici bir husustur.

Önemli etmenlerden bir diğeri ise istenilen meblağları sağlayacak alternatif bir kurumun olmadığı düşünülmektedir. Finans kurumları, katılım bankaları gibi alternatif kurumlar toplum tarafından çok bilinmemektedir. Bu bilinmezlik bireyleri “mecburiyetten” bankalara yöneltmiştir. Alternatif kurumları bilenler, bankalardan bir farkının olmadığını düşünmektedirler. Buna gerekçe olarak “kâr oranı” adı altında aslında faiz oranlarından daha yüksek bir oran istemelerini göstermektedirler. Alternatif kurumların İslami hassasiyetleri olan kesimi kendisine müşteri yapmak için “kâr oranı” ismini verdiklerini düşünmektedirler. Katılım bankası ve finans kurumlarının tercih edilmemesindeki bir başka gerekçe ise bekleme süresinin olmasıdır. Bireyler alternatif kurumlarda kendilerine sıranın gelmesini bekledikleri için hayat standartlarını yükseltecek fırsatları kaçırabileceklerini düşünmektedirler.

Bankalar kadar yüksek faiz oranlarının olmadığı “Esnaf Kefalet”, ticari hayatın içinde olan kesimin uğrak noktasıdır. “Esnaf Kefalet”, devletin düşük faiz oranları ile esnafa kredi verme yoludur. Bu program, esnafın ihtiyacının karşılanması için oluşturulmuştur. “Esnaf Kefaleti” olan bireylerin istediği miktarı elde edemediği gözlenmiştir. Bunun nedeni, başvuruda açığa çıkan masraflardır. İstenilen meblağdan masraflar düşürülerek kalan tutar verilmektedir. Bunun sonucunda para çekmenin maliyeti artmaktadır. Bu durumun varlığı banka kredileri kadar maliyet oluşturmadığı için teoride herhangi bir değişikliğe mahal vermemiştir.

Kredi miktarları genel olarak yüz bin TL'yi geçmemektedir. Bu miktarın toplumun genelinin maaş seviyesinin lüks tüketim harcaması yapacak kadar yüksek olmadığını göstermektedir. Başka bir perspektiften bakacak olursak güncel ekonomik sistemde bir şeye sahip olmanın yolu faizli krediler kullanmaktan geçmektedir. Hayat standartlarını yükseltmek isteyen orta kesim yakın çevreden gereken miktarı bulamamaktadır.

Borç alma veya verme işlemi içerisinde bulunanlar bunu TL bazında yapmayarak verdikleri borç paranın değerini korumaya çalışmaktadırlar. Bu durum, borçlu olan birey açısından geri ödeyeceği miktarın artacağı anlamına gelmektedir. Alacaklı tarafın birey olması borçlu tarafı bu kişiye karşı mahcup duruma düşürmektedir. Borçlu kesimin borcunu ödeyememesi sonucu veya borcu verecek kesimin böyle bir miktarı elden çıkartmama isteği üzerine toplum ilişkilerinde olumsuzluklar meydana gelmektedir. Bu duruma getiren süreç “sosyal günah” olarak ifade edilen ve ilk taş atanın bundan sonraki taş atmalardan sorumlu olacağıdır. Toplumdaki bireylerin karşılıklı sorumluluklarını yerine getirmemesi sonucu oluşan “sosyal günah” ile beraber krediler bireylerin sığınma yeri haline gelmiştir. Bu silsilenin devamı olarak “biriktirme kültürü” elinden alınmış ve sadece hayat standartlarını yükseltmek için çalışan birey vasfına dönüştürmüştür. Bireylerin elinde artık emek vermeden mal sahibi olmanın yolları açılmıştır. Bundan dolayı borç alma veya vermeye dair eylemleri gerçekleştirme istekleri de azalmaktadır. Azalan bu istek insanların yaşanmışlıklar veya alacaklı adayın sosyal durumu bilmesinden kaynaklanmaktadır. Yaşanmışlıklar, bireylerin karşılıklı ilişkileri sonucu meydana gelen olaylar silsilesi olarak tezahür ederken bizim konumuzda katılımcıların maddi ilişkilerde “boyun eğerek” borç talep etmesi olarak yansımaktadır. Böyle bir durumda da gelecek cevaba göre bireylerin hayallerini erteleyip ertelemeyeceği belirlenecektir. Birden fazla kişiden borç almaktan kaçınmak isteyen bireyler, birçok bireye gitmektense bir kuruma başvurmayı düşünmektedir.

Bu süreç sonucunda istenilen miktara daha çabuk ulaşıyor kanısı hâkimdir. Bu perspektif haricinde katılımcılardan dokuzu kolay para teminin sadece banka olmadığını bilmektedir. Dokuz kişiden alternatif kurumlara başvuru yapan sayısı üç olarak gözükmektedir. Altı birey iki farklı kurumun aynı muhtevaya sahip olduğunu düşünerek hayallerini ertelememek adına bankalara yönelmiştir. Alternatif kurumların yukarıda da vurgulanan konut için bekleme süresinin fazla olması insanlara alternatif kurumlara başvurmada negatif bir etki yapmaktadır.

Mülakatın sonunda faizli krediye bakışlarını söyleyen katılımcılardan, tekrardan faizli kredi kullanmayı on birey kabul etmiştir. Düşük faizli krediler, alacaklı tarafın faizli kurumlar olmasını sağlamaktadır. Faiz bu açıdan bakılınca paranın kira bedeli olmaktan ziyade toplumsal ilişkilerdeki yozlaşmalardan dolayı insanların birbiri ile maddi ilişki kurmaktan kaçınmanın bedeli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Maaşı orta kesimin biraz daha yukarısında veya genelde eve çift maaş giren aile mensupları yüksek faizli oranlara rağmen kredi kullanmayı düşünmektedirler. Tekrardan çekme eyleminin diğer pozitif tarafı, tarafların karşılıklı planlama dâhilinde ödeme şartlarının değişebiliyor olmasıdır. Borçlu isterse

ödeme sürecinde, daha fazla ödeyeceğini bildirmesi sonucu kredisini tekrardan yapılandırılabilir. Olağanüstü hallerde, sizin aleyhinize olacak şekilde tekrardan yapılandırılmaktadır.

Faizli krediyi tekrar çekmeyi düşünmeyenlerin sayısı on üç kişi olarak tespit edilmiştir. Gerekçe olarak özgürlüğü kısıtladığı düşünülmektedir. Diğer bir gerekçe faiz oranlarının yüksek olmasıdır. Yüksek olan faiz oranları orta kesimin baş edemeyeceği bir oran olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim rasyonel birey hem maddi hem manevi olarak faizin, bireyin kazancının bereketini götürdüğünü fark etmiştir. Son gerekçe olan “İslami hassasiyetlerden” ötürü tekrardan faizli kredi çekmeyi düşünmeyen on birey bulunmaktadır. Bu gerekçeyi söyleyen katılımcı sayısı genel orana bakıldığında zaman azınlık statüsünde kalmıştır. Kendilerine izin verilen ticareti yaparken bunu helal dairesi içinde gerçekleştirmeyi düşünmektedirler.

5. Sonuç

Araştırmamız, toplumun faizli kredilere dair görüşlerinin tespit edilmesi için yapılmıştır. Böylelikle araştırmamız bireylerin hem faizli krediler hakkındaki düşüncelerini hem de İslam iktisadının ilkelerini yerine getirmeye çalışan kurumların yaptığı çalışmaların toplumda ne derecede karşılık bulduğunu belirlemek için yapılmıştır. Katılımcıların görüşlerini öğrenebilmek adına nitel araştırma yöntemlerinden mülakat tercih edilmiştir. Mülakat katılımcılara samimi bir ortam oluştururken aynı zamanda katılımcıların verdiği cevap ile birlikte ek soru sorma esnekliğini de sağlamaktadır.

Mülakatta elde edilen verilerde, bireylerin kredinin faizsiz olamayacağını düşünmektedirler. Bunun sonucunda kredi veren kurumlar olarak bankalar bilinmektedir. Alternatif kurumların bilinmesi azınlıktır. Bunun sebebi piyasada aktif rol oynamamalarındandır. Alternatif kurumlar ihtilaflı konularla gündeme geldikleri için piyasada daha az aktif olmaktadır. İhtilaflı konuların başında, alternatif kurumlarda olan “kâr oranı” “faiz” ile aynı muhtevaya sahip olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte kâr oranının faiz olarak düşünülmesi iki taraf açısından uygulamalarda aksaklıklar ve problemler oluşturmaktadır. Müşteriler alternatif kurumları finansör olarak görmektedir.

Bu açıdan çözüm önerilerin başında insanların birbirlerine karşı güvenini artıracak politik araçlar geliştirilmelidir. E-ticaret siteleri olmak üzere birçok alan içerisinde kitlesel medyanın sunmuş olduğu mesaj bu doğrultudadır. Örnek olarak letgo otoplus reklamı bunlardan birisidir. Bu reklamda arabayı eniştensesinden ona güvenerek almak yerine letgo otoplus güvencesi ile bu kurumdan alınması söylenmektedir. Bundan dolayı insanların birbirine karşı güvenini zedeleyecek içeriklere kısıtlamalar getirilmelidir. İkinci kısım ise bu güven duygusunu oluşturacak gerekli kurumsal yapının yaygınlaşması için gerekli mevzuatların/politikaların oluşturulması gerekmektedir. Bir vakıf veya dernek statüsünde değil bizatihi ismine uygun işlemi yapabileceği bir platform olarak kurulmalıdır. Bunu da merkezi bir yapı olarak değil illerin nüfus ölçeği oranına denk gelebilecek biçimde sayıları ayarlanabilir.

Literatür içerisinde ağırlıklı olarak “faiz hassasiyetin azaldığı” görüşüne sahip çalışmalar yer almaktadır. Bunun sebebi ekonomik şartlar ve ortamın insanları belli başlı kurumlara bıraktığı düşünülmektedir. Bunun haricinde belli başlı toplumsal sınıflar veya meslek gruplarına yönelik bakılan çalışmalarda “faiz hassasiyeti yüksek” görüşü çıkmaktadır. Bu durum genelde o meslek grubuna veya toplumsal sınıfa özgü olarak değerlendirilmektedir. Homojen ölçekli dağılıma sahip katılımcı çalışmalarında “faiz hassasiyeti” yerine “faiz oranının yüksekliği veya düşüklüğü” mevzubahis olmaktadır.

Bu çalışma faize dair hassasiyeti önelemede ve bununla birlikte kısıtlı katılımcılardan elde edilen sonuçlar dahilinde politik araç önerilerinde bulunmaktadır. Nitekim, bu çalışma kısıtlı sayıdaki katılımcıdan oluşmaktadır. Bu açıdan gelişen teknolojik imkanlar dahilinde çok katılımcılı çalışmalar mümkün olmaktadır. Diğer bir yöntem olarak konuya dair uzmanların görüşleri baz alınarak yapılan The Decision Making Trial and Evaluation Laboratory (DEMATEL) metodu ile analizler yapılabilir. Böylelikle işin uzmanlarından görüş alarak gerek il bazında gerekse bölge bazında konuya dair daha net politik araçlar bulunabilir

Kaynakça

- Alacahan, O. (2021). Kentleşme Sürecinde İnsan İlişkilerin Niteliksel Değişimi (Sivas Kent Örneği). *Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17), 1-29.
- Amsi, F., Ngare, P., Imo, P., & Gachie, M. (2017). Effect of microfinance credit on SMEs financial performance in Kenya. *Journal of emerging trends in economics and management sciences*, 8(1), 48-61.
- Anjum, M. I. (2018). Rakip Ekonomik Sistemlerin Faiz Teorilere Yönelik İslamî Bir Eleştirisi. Zeyneb Hafsa Orhan, Taha Eğri (Ed.), *İslam İktisadı Perspektifinden Faiz (s.111-149)*. İstanbul: İktisat Yayınları.
- Baker, A. R. (2019). Implications of financial concerns for college goal commitment among undergraduate students in the United States. *Social Psychology of Education*, 22(1), 63-89.
- Béres, D., & Huzdik, K. (2022). Attitude of Hungarian Young Adults Towards Bank Loans: The Risk Mitigation Trap. *Pénzügyi Szemle/Public Finance Quarterly (1963-)*, 67(1.), 33-55.
- Bülbül, S. (2017). 'Türk bankacılık Sektöründe Müşteri Memnuniyetinin Katılım ve Mevduat Bankalarında Karşılaştırılmalı Olarak Değerlendirilmesi. *Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı, Gebze*.
- Chapra, M. U. (2006). İslam Faizi Neden Yasaklamıştır?. Abdulkader Thomas (Ed.). *Ribâyı Anlamak: İslam İktisadında Faiz(s.159-187)*. Zeyneb Hafsa Orhan (Çev.). İstanbul: İktisat Yayınları.
- Chen, C., Zhai, H., Wang, Z., Ma, S., Sun, J., Wu, C., & Zhang, Y. (2022). Experimental Research on the Impact of Interest Rate on Real Estate Market Transactions. *Discrete Dynamics in Nature and Society*, 2022.
- Creswell, J.W. (2016). *Araştırma Deseni-Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. Selçuk Beşir Demir, (Çev.). Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Creswell, J. W. (2017). *Nitel Araştırmacılar İçin 30 Temel Beceri*. Hasan Özcan (Çev.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Creswell, J.W. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri-Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir(Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- De Gayardon, A., Callender, C., & Green, F. (2019). The determinants of student loan take-up in England. *Higher Education*, 78(6), 965-983.

- Çevik, A. (2010). *İnsan kaynağı seçme sürecinde mülakat ve mülakat hataları* (Master's thesis, Sakarya Üniversitesi).
- Erdem, E. (2018). Kur'an'da Ribâ (Faiz) Ayetlerinin Kademeli Nüzulü ve Üslûbu: İslam'ın Ticaret, İnfak ve Finans Sistemi Üzerinden Bir İnceleme. Zeyneb Hafsa Orhan, Taha Eğri(Ed.), *İslam İktisadı Perspektifinden Faiz*(s.1-53). İstanbul: İktisat Yayınları.
- Gamal, M. A. (2006). Ribâ Yasağındaki İktisadi Hikmeti Anlamaya Dair Bir Çaba. Abdulkader Thomas(Ed.),*Ribâyı Anlamak: İslam İktisadında Faiz*(s.187-211). Zeyneb Hafsa Orhan(Çev.). İstanbul: İktisat Yayınları.
- Günay, H.M. (2018). Faizsiz Finans Yöntemlerinden Murâbahanın Faizle İlişkisi. Zeyneb Hafsa Orhan, Taha Eğri (Ed.), *İslam İktisadı Perspektifinden Faiz* (s.215-251). İstanbul: İktisat Yayınları.
- Gürbüz, H. Z. (2021). Karzı Hasen'in İktisadi Önemi Ve Günümüzdeki Uygulamaları. *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*, 2(2), 119-129.
- Hiramatsu, T., & Marshall, M. I. (2018). The long-term impact of disaster loans: The case of small businesses after Hurricane Katrina. *Sustainability*, 10(7), 2364.
- İnce, A., Kılıçsal, S., Erultunca, T., & Turan, A. H. (2018). Kurumsal Din Eğitimi Almış Bireylerin Banka Kredisi Kullanma Eğilimleri (Sakarya İli Örneği). *İtobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 7(3).
- İlgar, M. Z., & İlgar, S. C. (2013). Nitel bir araştırma deseni olarak gömülü teori (Temellendirilmiş Kuram).
- Jin, J., Shang, Q., & Ma, Q. (2019). The role of appearance attractiveness and loan amount in peer-to-peer lending: Evidence from event-related potentials. *Neuroscience letters*, 692, 10-15.
- Khalil, E. H. ve Thomas, A. (2006). Ribâ Hakkında Mısır'daki Modern Tartışma. Abdulkader Thomas(Ed.),*Ribâyı Anlamak: İslam İktisadında Faiz*(s.117-159). Zeyneb Hafsa Orhan (Çev.). İstanbul: İktisat Yayınları.
- Kızıltepe, K., Yardımcıoğlu, F. (2018). Diyanet Personelinin Faiz Hassasiyeti Üzerine Bir Araştırma. Zeyneb Hafsa Orhan, Taha Eğri (Ed.), *İslam İktisadı Perspektifinden Faiz* (s.277-335). İstanbul: İktisat Yayınları.
- Kok, S. H., Ismail, N. W., & Lee, C. (2018). The sources of house price changes in Malaysia. *International Journal of Housing Markets and Analysis*.
- Köhler, M. (2012). Which banks are more risky? The impact of loan growth and business model on bank risk-taking. *The Impact of Loan Growth and Business Model on Bank Risk-Taking*.

- Larsson, G., & Willander, E. (2022). Muslim Attitudes Towards Islamic Finance in Sweden: The Case of Loans with Interest. *Nordic Journal of religion and society*, (2), 76-88.
- Meng, Y., Dinçer, H., & Yüksel, S. (2021). TRIZ-based green energy project evaluation using innovation life cycle and fuzzy modeling. *IEEE Access*, 9, 69609-69625.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri* (S. Özge, çev.). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Olaniyi, E. (2019). How much is too much? The threshold effects of interest rate on growth and investment in Nigeria. *Journal of Management & Administration*, 2019(1), 69-98.
- Qureshi, M. A. (2018). İki Bağlam, İki Model, İki Ürün: Daha İyi Bir Dünya İçin Faizsiz Çözümler. Zeyneb Hafsa Orhan, Taha Eğri (Ed.), *İslam İktisadı Perspektifinden Faiz* (s.149-163). İstanbul: İktisat Yayınları.
- Turan, Y., & Demirci, I. (2019). Akademisyenlerin faiz ve faizsiz finans kullanımına yönelik tutumları. *Bilimname*, 2019(39), 247-283.
- Yıldırım, A. , Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yii, K. J., Tan, C. T., Ho, W. K., Kwan, X. H., Nerissa, F. T. S., Tan, Y. Y., & Wong, K. H. (2022). Land availability and housing price in China: Empirical evidence from nonlinear autoregressive distributed lag (NARDL). *Land Use Policy*, 113, 105888.
- Zhao, Y., Cheng, F., Yüksel, S., & Dinçer, H. (2021). Integer code series enhanced IT2 fuzzy decision support system with alpha cuts for the innovation adoption life cycle pattern recognition of renewable energy alternatives. *IEEE Access*, 9, 34906-34920.
- Zuhayli, W. (2006). Ribânın Fikhî Manası. Abdulkader Thomas (Ed.), *Ribâyı Anlamak: İslam İktisadında Faiz* (s.45-95). Zeyneb Hafsa Orhan (Çev.). İstanbul: İktisat Yayınları

EK-1

Mülakatlarda sorulan standart sorular aşağıda belirtilmiştir:

- 1) Ne zaman kredi çektiniz?
- 2) Kredi miktarı ne kadardı?
- 3) Hangi bankadan faizli kredi çektiniz?
- 4) Faizli kredinin vadesi neydi? Bankaya geri ödeme miktarı neydi?
- 5) Kredi çekme nedeniniz neydi?
- 6) Kredi çekmeden önce çevreden borç istediniz mi?(istediniz ise nasıl bir tepki ile karşılaştınız?) Ya da başka alternatifler düşündünüz mü?
- 7) Kredi çekmek için herhangi bir fikri dayanağınız var mıydı?(cevaz almak, vicdanen rahat olmak vs)
- 8) Kredi ödemedi taahhüt olarak düşündüğünüz durum neydi?(iş durumu, ülke istikrarı vs)
- 9) Kredi tecrübenizin sonunda ne oldu ve faizli krediye dair görüşünüz şu an nedir?

Aşağıda mülakatta verilen cevaplara göre ek olarak sorulan sorular yer almaktadır:

“Eminevim” gibi yeni nesil kurumların beğenmediğiniz durumu neydi?

Alternatif kurumları araştırdığınızı söylediniz. Hangi kurumlardı onlar? Bunlar hakkında görüşünüz nedir?

EK-2

Mülakat Soruları	Literatür
1)Ne zaman kredi çektiniz?	De Gayardon, A., Callender, C., & Green, F. (2019). The determinants of student loan take-up in England. Higher Education, 78(6), 965-983.
2)Kredi miktarı ne kadardı?	Jin, J., Shang, Q., & Ma, Q. (2019). The role of appearance attractiveness and loan amount in peer-to-peer lending: Evidence from event-related potentials. Neuroscience letters, 692, 10-15.
3)Hangi bankadan faizli kredi çektiniz?	Köhler, M. (2012). Which banks are more risky? The impact of loan growth and business model on bank risk-taking. The Impact of Loan Growth and Business Model on Bank Risk-Taking.
4)Faizli kredinin vadesi neydi? Bankaya geri ödeme miktarı neydi?	Amsi, F., Ngare, P., Imo, P., & Gachie, M. (2017). Effect of microfinance credit on SMEs financial performance in Kenya. Journal of emerging trends in economics and management sciences, 8(1), 48-61.
5)Kredi çekme nedeniniz neydi?	Hiramatsu, T., & Marshall, M. I. (2018). The long-term impact of disaster loans: The case of small businesses after Hurricane Katrina. Sustainability, 10(7), 2364.
6)kredi çekmeden önce çevreden borç istediniz mi?(istediniz ise nasıl bir tepki ile karşılaştınız?) Ya da başka alternatifler düşündünüz mü?	ALACAHAN, O. (2021). KENTLEŞME SÜRECİNDE İNSAN İLİŞKİLERİNİN NİTELİKSEL DEĞİŞİMİ (SİVAS KENT ÖRNEĞİ). Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 9(17), 1-29.
7)Kredi çekmek için herhangi bir fikri dayanağınız var mıydı?(cevaz almak, vicdanen rahat olmak vs)	Larsson, G., & Willander, E. (2022). Muslim Attitudes Towards Islamic Finance in Sweden: The Case of Loans with Interest. Nordic Journal of religion and society, (2), 76-88.
8)Kredi ödemede taahhüt olarak düşündüğünüz durum neydi? (iş durumu, ülke istikrarı vs)	Baker, A. R. (2019). Implications of financial concerns for college goal commitment among undergraduate students in the United States. Social Psychology of Education, 22(1), 63-89.
9)Kredi tecrübenizin sonunda ne oldu ve faizli krediye dair görüşünüz şu an nedir?	Béres, D., & Huzdik, K. (2022). Attitude of Hungarian Young Adults Towards Bank Loans: The Risk Mitigation Trap. PÉNZÜGYI SZEMLE/PUBLIC FINANCE QUARTERLY (1963-), 67(1.), 33-55.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Üniversitelerde Muhasebe Denetiminin Etkinliğinin Arttırılmasına Yönelik Strateji Önerileri¹Serhat Yüksel², Hasan Dinçer³, Şeyma Tekin⁴**Öz**

Bu çalışmanın temel amacı, üniversitelerdeki muhasebe denetiminin etkinliğini arttıran faktörlerin belirlenmesidir. Bu süreçte ilk olarak, geniş bağlamda bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, muhasebe denetime ilişkin alt başlıklar incelenmiştir. Netice itibarıyla, muhasebe denetimlerinin etkinliği üzerinde etkili olan 6 farklı kriter belirlenmiştir. Muhasebe denetimlerinin etkinliğine etki eden kriterlerin belirlenmesinin ardından, bu kriterler için uzman görüşleri temin edilmiştir. Bu bağlamda, 10 farklı uzmanın (5 sektör uzmanı ve 5 akademisyen) görüşlerine başvurulmuştur. Bahsi geçen 10 uzman bu soruların her birine cevap vererek kriterleri değerlendirmiştir. Daha sonra bu faktörlerin hangisinin daha önemli olduğunu belirlemek için çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan AHP (Analitik Hiyerarşi Süreci) ile bir analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde 10 uzman tarafından temin edilen değerlendirmelerin hepsi aynı anda dikkate alınmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda tutarlılık oranının 0.10'dan yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durumda elde edilen kriter ağırlıklarının güvenli olmadığı anlaşılmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde 5 muhasebe departmanı çalışanlarından oluşan uzman ekip tarafından temin edilen değerlendirmeler dikkate alınmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda tutarlılık oranının 0.10'dan yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durumda elde edilen kriter ağırlıklarının güvenli olmadığı anlaşılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde 5 akademisyenden oluşan uzman ekip tarafından temin edilen değerlendirmeler dikkate alınmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda tutarlılık oranının 0.067 olduğu belirlenmiştir. Belirtilen bu değer 0.10'dan düşük olduğundan dolayı, elde edilen kriter ağırlıklarının güvenli olduğu anlaşılmaktadır. Netice itibarıyla, en fazla ağırlığa sahip olan kriter şirket içerisinde ihbar hattının kurulması olarak belirlenmiştir. Buna paralel olarak, verilere hızlı ulaşılabilmesi ve muhasebe personeline eğitim verilmesi de yüksek öneme sahip olan diğer kriterlerdir. Bahsi geçen analiz sonuçları dikkate alındığında, üniversitelerde denetimin etkinliğinin arttırılabilmesi için ilk olarak kurum içerisinde bir ihbar hattının kurulması gerektiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: : Muhasebe Denetimi; Üniversite; Etkinlik; AHP**JEL Sınıflandırması:** E62, G3, H83

¹ Bu çalışma Şeyma Tekin'in İstanbul Medipol Üniversitesi İşletme Yönetimi yüksek lisans programındaki tezinden türetilmiştir.

² İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Doç. Dr.

E-posta: serhatyuksele@medipol.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-9858-1266>

³ İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Prof. Dr.

E-posta: hdincer@medipol.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-8072-031X>

⁴ İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe Uzmanı

E-posta: seymatekin05@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9556-2297>

Atıf/Citation: Yüksel, S., Dinçer, H., Tekin, Ş. (2022).

Üniversitelerde Muhasebe Denetiminin Etkinliğinin Arttırılmasına Yönelik Strateji Önerileri, *Maruf İktisat İslam İktisadi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), s.48-61.

• Geliş/Received - 10.05.2022 • Kabul/Accepted - 24.05.2022

Strategy Recommendations For Increasing The Effectiveness Of Accounting Audit In Universities

Abstract

The main purpose of this thesis is to determine the factors that increase the effectiveness of accounting auditing in universities. In this process, firstly, a literature review was carried out in a broad context. In this framework, sub-headings related to accounting auditing were examined. As a result, 6 different criteria have been determined that have an effect on the effectiveness of accounting audits. After determining the criteria affecting the effectiveness of accounting audits, expert opinions were obtained for these criteria. In this context, the opinions of 10 different experts (5 industry experts and 5 academicians) were consulted. The aforementioned 10 experts answered each of these questions and evaluated the criteria. Then, an analysis was carried out with AHP (Analytical Hierarchy Process), which is one of the multi-criteria decision-making techniques, to determine which of these factors is more important. In the first part of the study, the evaluations provided by 10 experts were all taken into account at the same time. As a result of the calculations, it was determined that the consistency ratio was higher than 0.10. In this case, it is understood that the criterion weights obtained are not reliable. In the second part of the study, the evaluations provided by the expert team consisting of 5 accounting department employees were taken into account. As a result of the calculations, it was determined that the consistency ratio was higher than 0.10. In this case, it has been understood that the criterion weights obtained are not safe. In the third part of the study, the evaluations provided by the expert team consisting of 5 academicians were taken into consideration. As a result of the calculations, it was determined that the consistency ratio was 0.067. Since this value is less than 0.10, it is understood that the criterion weights obtained are safe. As a result, the criterion with the highest weight was determined as the establishment of a whistleblower line within the company. In parallel, access to data quickly and training accounting personnel are other criteria of high importance. Considering the results of the aforementioned analysis, it is understood that a whistleblowing line should be established within the institution in order to increase the effectiveness of the supervision in universities.

Keywords: Accounting Audit; University; Efficiency; AHP

JEL Classification: E62, G3, H83

1. Giriş

Denetimin temel amacı, işletmeye güven sağlamak ve mali tablolar aracılığıyla işletme yönetiminde doğru kararlara rehberlik etmektir. Yukarıda bahsedilen tanımlardan yola çıkarak, denetimin bir şirket için hayati öneme sahip olduğunu söyleyebilmek mümkün olacaktır. Denetim sayesinde, şirketin departmanları tarafından yapılan işlerin ne derece doğru gerçekleştirildiği anlaşılabilecektir (Krishnan ve Visvanathan, 2009). Bu sayede, yapılan hataların da belirlenebilmesi mümkün olabilecektir. Bu durum şirketin büyük zararlar görmemesi için zamanında tedbir almasına yardımcı olacaktır (Mosweu ve Ngoepe, 2021).

Denetim çalışmaları sayesinde, şirket içerisinde gerçekleştirilecek usulsüz işlemler de tespit edilebilecektir. Bu çerçevede, yapılan denetim çalışmaları ile kanuna aykırı işlemlerin daha kolay bir şekilde belirlenebilmesi mümkün olabilecektir (Agrizzi vd., 2021). Bu durum da usulsüzlüklerin erken safhalarda tespit edilebilmesine olanak sağlayacaktır. Böylece, şirketin çok büyük zararlar yaşamamasına olumlu yönde katkı sağlanabilecektir (Yüksel ve Zengin, 2016). Öte yandan, şirket içerisinde aktif yürütülen denetim çalışmaları ayrıca kötü niyetli kişileri tedirgin etmektedir. Sürdürülen denetim çalışmalarından korkan kötü niyetli personelin usulsüz işlemlere olan teşebbüslerinin azalabilmesi mümkün olabilecektir.

Denetim sürecindeki ilk adım müşterinin işini kabul etmek ve inceleme sözleşmesini yürütmektir. Denetim şirketi ile müşteri şirket arasında bir sözleşme imzalamadan önce şirket, denetlenecek iş hakkında bilgi toplar. Sözleşme imzalandıktan sonra denetim faaliyetleri, işin doğru bir şekilde yürütülebilmesi için planlanmalıdır. Denetim planlanmasının temel amacı, denetim sırasında karşılaşılan riskleri makul bir düzeye indirmektir.

Planlamadan sonra denetim operasyonun yürütme aşaması gelir. Bu aşama, gözden geçirme, uygun ve yeterli miktarda kanıt toplama, analiz etme ve inceleme yapma sürecini içerir. Bu süreç, işletmenin iç kontrol yapısının incelenmesini ve değerlendirilmesini, detaylı denetim prosedürlerinin uygulanmasını ve hesap kalıntılarının düzgünlüğünün araştırılmasını içermektedir (Yuan vd., 2020). Denetçi, muhasebe ve iç kontrol sistemlerini kontrol edip değerlendirdikten sonra hesaplamalar yapar. Denetim tamamlandıktan sonra, şirket tarafından hazırlanan mali tablolar hakkında yorum yapacaktır.

Muhasebe denetimi, kanıtları objektif bir şekilde toplama ve değerlendirme sürecidir. Denetim kanıtı, ekonomik faaliyetlerle ilgili çeşitli belgeler, raporlar, formlar, bilgiler ve verilerdir. Denetlenen şirket ile maddi veya manevi bir ilişkisi yoktur ve denetçi bağımsız ve tarafsız bir şekilde uygun ve yeterli kalitede kanıt elde etmeli ve değerlendirme yoluyla sonuçlara varmalıdır (Yüksel vd., 2016). Bu nedenle denetçinin sorumluluğu kendisi tarafından yapılan denetim çalışmalarının sonuçlarını yazılı bir raporla açıklamak ve raporu ilgili taraflara iletmektir. Taraflar ise çeşitli devlet kurumları, yatırımcılar, yöneticiler, ortaklar, kredi kuruluşları ve işçi sendikaları olabilir.

Denetim yöntemlerine ve denetim standartlarının uygunluğunu kontrol ederek muhasebe denetimleri hakkında derinlemesine bilgi sağlamaktır. Muhasebe denetimi kavramı, bir bütün olarak ele alınan finansal tabloların genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygun olup olmadığını ve her işlem için gerekli denetim prosedürlerinin uygulanıp uygulanmadığını sorgulamayı amaçlar (Coram ve Wang, 2021). Muhasebe denetiminde kayıtlardaki farklılığa sebep olan hata ve hilenin

iki nedeni bulunmaktadır. Birinci sebep hırsızlığı ve yolsuzluğu örtbas etmektir. İkinci sebep ise finansal kayıtları yanıltıcı şekilde kayıtlara almak ve bunları ortaklara, diğer bilgi kullanıcılarına sunmaktır.

Muhasebe sisteminde sıklıkla yapılan hata ve hileler hakkında belirli sınıflama yapabilmek mümkündür. İşletme personelinin mali tabloların temelini etkileyecek muhasebe evraklarını yanlış veya eksik işlemiş olmasıdır. Bu işlem satıcıyla mutabakat esnasında faturasının fazla veya eksik girilmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Personelin işinin büyüklüğü veya iç kontrol sisteminin boyutu ne olursa olsun, personelin hile yapması olası bir olaydır (Liv vd., 2021). Bu amaçla şirketler, organizasyon yapısının her seviyedeki çalışanlarına belirli süreçleri uygulaması gerekir. Bu tür muhasebe hileleri, esas olarak, şirket kayıtları ve mali tabloları üzerinde üst yönetim tarafından yapılan hilelerden kaynaklanmaktadır. En tipik örneği ise üst düzey yöneticilerin işletme ortaklarını işin iyi durumda olduğunu göstermek için kayıtlar üzerinde yapılan düzenlemeler olduğu bilinmektedir.

Hataları önlemenin üç ana amacı vardır; Hataları önlemek, tespit etmek ve bunlara müdahale etmek. Bu durumda öncelikli hedef hataları önleme çalışmaları neticesinde, tespit etme olasılığı ve olaylara karşı önlem alma durumu aynı oranda azalacaktır. İşletmelerde günümüz istatistiklerine göre nitelikli ve organize suçlu sayısı artmakta; hataları, dolandırıcılığı ve diğer mali suçları tespit etmek, bunları önlemek ve hukuka uygun hale getirmek için işleyen bir sistem ve kontrol sürecine ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi takdirde işletmeler için sonucu maddi ve manevi kayıplara sebebiyet verecektir. Bu tehditler karşısında, işletmelerin her zaman olası hata ve hilelerle başa çıkma yöntemleri olmalıdır (Yüksel vd., 2015; Kalkavan vd., 2021). Hata ve hileden kaçınmak, bu durumların olasılığını ortadan kaldırma veya azaltmak için bir kontrol süreci başlatmak gerekir. Bununla beraber işletmeler hata ve hileler için ne kadar katı ve caydırıcı tedbirler alsalar da her türlü risklere karşı hazırlıklı olmalıdırlar. Hata ve dolandırıcılığı önleme çalışmaları iki başlık altında değerlendirilebilmektedir.

Bu çalışmada, üniversitelerdeki muhasebe denetiminin etkinliğinin arttırılmasını hedeflemekteyiz. Bahsedilen hususa ek olarak, buna yönelik strateji önerileri sunmayı amaçlamaktayız. Bu süreçte ilk olarak, geniş bağlamda bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, muhasebe denetimine ilişkin alt başlıklar incelenmiştir. Yaptığımız bu literatür taramasıyla, muhasebe denetiminde önemli rol oynayan faktörler belirlenmiştir. Netice itibarıyla, muhasebe denetimlerinin etkinliği üzerinde etkili olan 6 farklı kriter belirlenmiştir. Muhasebe denetimi için önemli olan bu faktörler hata ve hileleri en aza indirmek için kullanılan yöntemlerdir.

Daha sonra bu faktörlerin hangisinin daha önemli olduğunu belirlemek için çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan AHP (Analitik Hiyerarşi Süreci) ile bir analiz gerçekleştirilmiştir. Muhasebe denetimlerinin etkinliğine etki eden kriterlerin belirlenmesinin ardından, bu kriterler için uzman görüşleri temin edilmiştir. Bu bağlamda, 10 farklı uzmanın görüşlerine başvurulmuştur.

Bu yöntem sayesinde, belirlemiş olduğumuz kriterler arasında en önemli olanın veya olanların hangisi olduğunun belirlenmesi hedeflenmiştir. Kullandığımız yöntem sonucu muhasebe denetiminin etkinliğini arttıracak en önemli faktörü veya faktörleri bulmaya çalışacağız. Belirlemiş olduğumuz bu faktörlerin önem dereceleri uzman kişiler tarafından yapılacak değerlendirmeler sonucunda anlaşılabilir. Daha sonra tutarlılık testleri ile çalışmamızın son aşaması tamamlanacaktır. Çalışmamızın birçok üniversite ve bu konu hakkında tez yazacak birçok kişiye iyi bir kaynak olabileceği düşüncesindeyiz.

2. Teorik Çerçeve

Kökeni çok eski tarihe dayanan denetim kavramı ilerleyen zamanlarda farklı bakış açılarıyla tanımlanmıştır. İşletmelerin kanun ve düzene uygun faaliyet gösterip göstermediğini belirlemek, menfaat sahiplerine ve ülkeye karşı yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlamak amacıyla kayıt ve belge düzenine dikkat ederek devlete sunulan rapordur (Ahrens ve Ferry, 2021). Denetimin temel amacı, elde edilen sonuçlar ile alınacak kararlar arasındaki dengeyi ortaya çıkarmak, işletmenin hedeflerine ulaşmak için faaliyetlerin etkinliğini ve verimliliğini arttırarak hedeflerin net olmasını sağlamaktır.

Teftiş daha eski bir kelime olarak bilinmektedir. En genel tanımına bakıldığında, teftiş, yapılan bir işin veya bir sürecin geçmişe dönük olarak kontrollerini içermektedir. Bu bakımdan dikkate alındığında, teftiş ve denetim kavramlarının birbirlerine çok paralel olduğunu söyleyebilmek mümkün olacaktır. Yapısı itibarıyla, teftiş daha sert bir kontrol mekanizmasını anımsatmaktadır (Yüksel vd., 2016). Başka bir ifadeyle, teftiş sürecinde biraz daha yapılan hataların tespit edilebilmesine yönelik çalışmalar akla gelmektedir. Bu kelime zamanla daha da yumuşatılmış ve denetim ifadesi daha çok kullanılmıştır. Denetim de yapılan işlerin veya bir süreçteki adımların doğruluğunun test edilmesi anlamına gelmektedir. Buna karşın, hataların tespit edilmesinden ziyade, denetim kelimesi daha çok sistemin iyileştirilmesi için yapılan çalışmaları ifade etmektedir (Zakaria, 2021). Belirtilen bu husus da denetim ve teftiş kavramlarının temel farklılığı olarak kabul edilmektedir.

İç kontrol de şirket içerisindeki eksikliklerin ve aksaklıkların giderilerek sürecin daha etkin bir hale getirilebilmesi için yapılan çalışmalardır. Bu tanım dikkate alındığında, iç kontrolün teftiş ve denetim kavramlarına çok benzediği düşünülebilmektedir. Buna karşın, iç kontrol çalışmalarını teftiş ve denetimden ayıran birtakım özellikler bulunmaktadır (Cho ve Krishnan, 2021). Örnek olarak, denetim çalışmalarında geriye yönelik bir kontrol yapılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, şirketin bir departmanı bir süredir gösterimine devam etmektedir. Denetim çalışmaları başladığında ise, bu departmanın geçmiş dönemlere ait faaliyetleri kontrol edilmektedir. Bu çerçevede, halihazırda sürdürülen bu işlemlerin bugüne kadar doğru yapıp yapılmadığı kontrol edilmektedir. Bununla birlikte, eğer geçmişte yapılmış bir hata var ise bunun zararının ne kadar olacağı tespit edilmektedir (Lisic vd., 2021). Son olarak, yapılmış olan bu hataların tekrar yaşanmaması için ne gibi tedbirler alınması gerektiği belirtilmektedir.

Diğer yandan, iç kontrol çalışmaları ise geçmişe yönelik faaliyetleri kapsamamaktadır. Bunun aksine, iç kontrol çalışmaları, departmanın güncel uygulamalarına yöneliktir. Departmanın halihazırda yürüttüğü çalışmaların ne derece doğru olduğu belirlenmektedir. Bu kapsamda, süreçte tespit edilen bir aksaklığın iç kontrol çalışması sonucunda hemen düzeltilebilmesi mümkün olabilmektedir (Dinçer ve Yüksel, 2021). Belirtilen bu tanımlardan anlaşılabileceği üzere, iç denetim daha uzun süreli, iç kontrol ise daha kısa süreli çalışmaları içermektedir. Buna ek olarak, iç kontrol çalışmaları sayesinde, departmanın denetim çalışmalarına daha hazır bir hale getirilebileceğini söylemek doğru olacaktır.

Denetimin temel amacı, işletmeye güven sağlamak ve mali tablolar aracılığıyla işletme yönetiminde doğru kararlara rehberlik etmektir. Yukarıda bahsedilen tanımlardan yola çıkarak, denetimin bir şirket için hayati öneme sahip olduğunu söyleyebilmek mümkün olacaktır. Denetim sayesinde, şirketin departmanları tarafından yapılan işlerin ne derece doğru gerçekleştirildiği anlaşılabilecektir.

Bu sayede, yapılan hataların da belirlenebilmesi mümkün olabilecektir (Rahahleh vd., 2021). Bu durum şirketin büyük zararlar görmemesi için zamanında tedbir almasına yardımcı olacaktır.

Denetim çalışmaları sayesinde, şirket içerisinde gerçekleştirilecek usulsüz işlemler de tespit edilebilecektir. Bu çerçevede, yapılan denetim çalışmaları ile kanuna aykırı işlemlerin daha kolay bir şekilde belirlenebilmesi mümkün olabilecektir. Bu durum da usulsüzlüklerin erken safhalarda tespit edilebilmesine olanak sağlayacaktır. Böylece, şirketin çok büyük zararlar yaşamamasına olumlu yönde katkı sağlanabilecektir. Öte yandan, şirket içerisinde aktif yürütülen denetim çalışmaları ayrıca kötü niyetli kişileri tedirgin etmektedir. Sürdürülen denetim çalışmalarından korkan kötü niyetli personelin usulsüz işlemlere olan teşebbüslerinin azalabilmesi mümkün olabilecektir (Abdennadher vd., 2021).

Denetim çalışmalarının diğer bir olumlu etkisi de finansal tabloların doğruluğu üzerindedir. Şirketler kanun gereği dönemsel olarak bilanço ve gelir tablosu gibi finansal raporları hazırlamaktadırlar. Buna karşın, belirtilen bu raporlar karmaşık süreçler içerebilmektedir. Bu durum da finansal tabloların doğru bir şekilde hazırlanmasını zorlaştırabilmektedir. Fakat finansal tabloların hatalı bir şekilde hazırlanması şirketin yüksek tutarlı cezalar ödemesine yol açabilmektedir (Lobur vd., 2021). Belirtilen bu yüksek finansal zararın önlenebilmesi için, denetim çalışmaları çok önemli bir rol oynamaktadır. Gerçekleştirilecek denetim çalışmaları sayesinde, finansal tabloların hatalı bir şekilde hazırlanmasının önüne geçebilmek daha mümkün olabilecektir.

3. Üniversitelerde Muhasebe Denetiminin Önemi

Üniversiteler devlet üniversiteleri ve vakıf üniversiteleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Üniversitelerde birçok ürün, malzeme vb. alınıp satılmaktadır. Bu nedenle birçok maddi işlemler olmaktadır. Bu yüzden, muhasebe üniversiteler için önemli bir yere sahiptir. İşlemlerin doğruluğu da güvenilirliğin sağlanması açısından önem kazanmaktadır. Buna karşın vakıf üniversitelerinde öğrencilerin büyük bir kısmı ücret ödediği için muhasebe vakıf üniversiteleri için daha da önemli bir hale gelmiştir (Chen ve Wang, 2022). Bu bağlamda muhasebenin etkin çalışması üniversitenin performansının sürekliliği açısından hayati önem arz etmektedir.

Muhasebe denetiminin etkinliğinin arttırılması da işletmenin çalışmalarına güvenilirlik ve sağlamlık katacaktır. Dolayısıyla muhasebe denetimi üniversitelerde çok önemli bir yere sahiptir. Muhasebe denetimlerinin düzgün yapılması sonucunda üniversitelerdeki birçok hatanın erkenden önüne geçebilmek mümkün olacaktır. Bu bağlamda, periyodik olarak yapılacak denetimler sayesinde hem hataların önüne geçilebilecek hem de kötü niyetli olan personellerin bu kötü amaçlarının önü alınabilecektir.

İşletmelerde yapılan hile ve hataların ortaya çıkarılmasında muhasebe denetiminin oldukça büyük bir etkisi sahiptir. Her işletmede olduğu gibi üniversitelerde de niyeti kötü olan personel bulunabilir. Bundan dolayı, bu personellerin yaptığı usulsüz işlemi belirlemenin en güzel yolu denetimlerin etkin olmasıdır (Knechel vd., 2021). Etkinliğin arttırılması sonucu birçok işletme erken fark edilen hata veya hileler neticesinde oluşabilecek maddi kayıpların önüne geçebilmektedir. Üniversitelerde muhasebe denetiminin etkinliğinin arttırılması, üniversitenin itibarına, sürdürülebilirliğine ve değer kazanmasına büyük oranda katkı sağlayacaktır (Hakimovna ve Muhammedrisaevna, 2022).

4. Üniversitelerde Muhasebe Denetiminin Etkinliğinin Arttırılmasına Yönelik Bir Analiz

4.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada, üniversitelerdeki muhasebe denetiminin etkinliğinin arttırılmasını hedeflemekteyiz. Bahsedilen hususa ek olarak, buna yönelik strateji önerileri sunmayı amaçlamaktayız. Bu süreçte ilk olarak, geniş bağlamda bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, muhasebe denetime ilişkin alt başlıklar incelenmiştir. Yaptığımız bu literatür taramasıyla, muhasebe denetiminde önemli rol oynayan faktörler belirlenmiştir. Muhasebe denetimi için önemli olan bu faktörler hata ve hileleri en aza indirmek için kullanılan yöntemlerdir. Daha sonra bu faktörlerin hangisinin daha önemli olduğunu belirlemek için çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan AHP (Analitik Hiyerarşi Süreci) ile bir analiz gerçekleştirilmiştir.

4.2. AHP Yöntemi

AHP yöntemi Thomas Saaty tarafından geliştirilen çok kriterli karar verme tekniklerinden biridir. Karmaşık problemlerde karar vermeyi kolaylaştıran yöntemlerdendir. Yöntem temel olarak kriterlerin ve alternatiflerin ikili olarak karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Karşılaştırmalar Saaty tarafından geliştirilen ölçek ile gerçekleştirilirken, ölçekte yer alan sayısal değerler ile kriterlerin önem dereceleri belirlenmektedir (Wang vd., 2019). AHP yöntemi kullanım kolaylığı nedeniyle literatürde birçok araştırmacı tarafından tercih edilmiştir. Yöntem belli adımlardan oluşmaktadır. İlk olarak, karar için gerekli kriterler belirlenerek, ölçüt öncelikleri tespit edilir (Dinçer vd., 2020). Problemi oluşturan kriter ve seçenekler belirlendikten sonra kriterlerin karşılaştırmalarının yapılması ile ikili karşılaştırma matrisi oluşturulur. Karşılaştırma matrisi kare bir matris olup, köşegeni üzerindeki bileşenler değerini 1 göstermektedir. Bunun nedeni ise her bir kriter kendi ile karşılaştırılamamaktadır (Dinçer ve Yüksel, 2018a,b).

Kriterlerin karşılaştırılması birbirlerine ve sahip oldukları önem değerlerine göre birebir ve karşılıklı olarak yapılmaktadır. Daha sonra, ikili karşılaştırma matrisindeki her eleman kendi sütun toplamına bölünerek normalize edilmektedir (Dinçer vd., 2017). Bunun ardından, normalize edilmiş olan matrisin her bir satırının ortalaması alınarak öncelik vektörü oluşturulur. Öncelik vektörü sonrası ikili karşılaştırmaların tutarlı olup olmadığını anlamak için tutarlılık testleri gerçekleştirilir (Silahtaroglu vd., 2021). Tutarlılık testlerinin gerçekleştirilmesinin nedeni sorulara verilen cevapların tutarlı olup olmadığını tespit etmektir.

4.3. Kriter Listesi

Bu çalışmada muhasebe denetiminin etkinliğini arttıran faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, ilk olarak, muhasebe denetiminin etkinliğine etki eden faktörlerin belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu amaca yönelik olarak, kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Netice itibarıyla, muhasebe denetimlerinin etkinliği üzerinde etkili olan 6 farklı kriter belirlenmiştir. Bu kriterlerin detaylarına Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1: Muhasebe Denetiminin Etkinliğini Belirleyen Kriterler

Kriter	Literatür
Muhasebe Personeline Eğitim Verilmesi (K1)	Lobur vd. (2021)
Departman İçerisinde İç Kontrol Sisteminin Kurulması (K2)	Knechel vd. (2021)
Düzenli Denetimlerin Yapılması (K3)	Agrizzi vd. (2021)
Sürpriz Denetimlerin Yapılması (K4)	Lisic vd. (2021)
Şirket İçerisinde İhbar Hattının Kurulması (K5)	Rahahleh vd. (2021)
Verilere Hızlı Ulaşılabilmesi (K6)	Zakaria (2021)

Tablo 1'den anlaşılabileceği üzere, muhasebe denetimlerinin etkinliği üzerinde rol oynayan literatür tabanlı 6 farklı faktör belirlenmiştir. İlk olarak, muhasebe personeline eğitim verilmesi, sürecin etkinliğini arttıracaktır. Daha kalifiye olan personel daha az hata yapacaktır. Bu durum da denetçilerin işlerini kolaylaştıracaktır. İkinci olarak, muhasebe departmanı içerisinde bir iç kontrol birimi kurulabilir. Bu sayede, hataların erkenden tespit edilebilmesi mümkün olabilecektir. Üçüncü olarak, düzenli denetimlerin yapılması muhasebe denetimlerinin etkinliğini arttıracak role sahiptir. Bu sayede, departman personeli denetimden önce gerekli evrakları hazırlayabilecektir. Bu durum da denetim sürecinde zaman tasarrufu yapacağı için denetimin etkinliğini yükseltecektir. Dördüncü olarak, sürpriz denetimler de özellikle bilinçli hataların tespiti için önemli rol oynamaktadır. Beşinci olarak, şirket içerisinde ihbar hattı kurulabilir. Bu sayede, usulsüz bir işlemin ihbar yoluyla çok erkenden belirlenebilmesi söz konusu olabilir. Son olarak, muhasebe departmanı verileri düzgün sınıflamalıdır. Bu sayede, denetim personelinin ihtiyaç duyduğu verilere hızlı bir şekilde ulaşılacaktır. Bu durum da denetimin etkinliğinin artmasına katkı sağlayacaktır.

4.4. Analiz Sonuçları

Muhasebe denetimlerinin etkinliğine etki eden kriterlerin belirlenmesinin ardından, bu kriterler için uzman görüşleri temin edilmiştir. Bu bağlamda, 10 farklı uzmanın görüşlerine başvurulmuştur. Çalışmada görüşlerine başvuru alan uzmanların detaylarına Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2: Uzman Kişiler Hakkında Detay Bilgiler

Uzman	İş	Tecrübe
Uzman 1	Akademisyen	15 yıl
Uzman 2	Akademisyen	19 yıl
Uzman 3	Akademisyen	14 yıl
Uzman 4	Akademisyen	23 yıl
Uzman 5	Akademisyen	21 yıl
Uzman 6	Muhasebe Personeli	10 yıl
Uzman 7	Muhasebe Personeli	14 yıl
Uzman 8	Muhasebe Personeli	12 yıl
Uzman 9	Muhasebe Personeli	13 yıl
Uzman 10	Muhasebe Personeli	17 yıl

Tablo 3: 10 Uzman'a Ait Kriter Ağırlıkları

Kriter	Ağırlık
Muhasebe Personeline Eğitim Verilmesi (K1)	0.1788697
Departman İçerisinde İç Kontrol Sisteminin Kurulması (K2)	0.1109048
Düzenli Denetimlerin Yapılması (K3)	0.1108661
Sürpriz Denetimlerin Yapılması (K4)	0.129154
Şirket İçerisinde İhbar Hattının Kurulması (K5)	0.2000493
Verilere Hızlı Ulaşılabilmesi (K6)	0.2701561

10 farklı uzmandan elde edilen değerlendirmeler dikkate alınarak AHP analizi yapılmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına Tablo 3'de yer verilmiştir.

Bunun ardından, elde edilen kriter ağırlıklarına yönelik geçerlilik testi yapılmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda tutarlılık oranının 0.10'dan yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durumda elde edilen kriter ağırlıklarının güvenli olmadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, bu çalışmada Tablo 3'deki kriter ağırlıkları dikkate alınmayacaktır. Analizin ileriki süreçlerinde uzmanlar içerisinde yer alan muhasebe departmanı çalışanları ve akademisyenlere yönelik ayrı ayrı inceleme yapılacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde 5 muhasebe departmanı çalışanlarından oluşan uzman ekip tarafından temin edilen değerlendirmeler dikkate alınmıştır. Söz konusu değerlendirmelerinin ele alındığı analiz sonuçlarına Tablo 4'de yer verilmiştir.

Tablo 4: Muhasebe Departmanı Çalışanlarına (5 Uzman) Ait Kriter Ağırlıkları

Kriter	Ağırlık
Muhasebe Personeline Eğitim Verilmesi (K1)	0.2071028
Departman İçerisinde İç Kontrol Sisteminin Kurulması (K2)	0.1765508
Düzenli Denetimlerin Yapılması (K3)	0.1401106
Sürpriz Denetimlerin Yapılması (K4)	0.1544949
Şirket İçerisinde İhbar Hattının Kurulması (K5)	0.0334526
Verilere Hızlı Ulaşılabilmesi (K6)	0.2882883

Tablo 5: Akademisyenlere (5 Uzman) Ait Kriter Ağırlıkları

Kriter	Ağırlık
Muhasebe Personeline Eğitim Verilmesi (K1)	0.1465526
Departman İçerisinde İç Kontrol Sisteminin Kurulması (K2)	0.036284
Düzenli Denetimlerin Yapılması (K3)	0.055901
Sürpriz Denetimlerin Yapılması (K4)	0.0924808
Şirket İçerisinde İhbar Hattının Kurulması (K5)	0.4236426
Verilere Hızlı Ulaşılabilmesi (K6)	0.245139

Bunun ardından, elde edilen kriter ağırlıklarına yönelik geçerlilik testi yapılmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda tutarlılık oranının 0.10'dan yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durumda elde edilen kriter ağırlıklarının güvenli olmadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, bu çalışmada Tablo 4'deki kriter ağırlıkları dikkate alınmayacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde 5 akademisyenden oluşan uzman ekip tarafından temin edilen değerlendirmeler dikkate alınmıştır. Söz konusu değerlendirmelerinin ele alındığı kriter ağırlıklarına Tablo 5'de yer verilmiştir.

Bunun ardından, elde edilen kriter ağırlıklarına yönelik geçerlilik testi yapılmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda tutarlılık oranının 0.067 olduğu belirlenmiştir. Belirtilen bu değer 0.10'dan düşüktür. Bu durumda elde edilen kriter ağırlıklarının güvenli olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, bu çalışmada Tablo 5'deki kriter ağırlıkları dikkate alınacaktır. Bu çerçevede, en fazla ağırlığa sahip olan kriter şirket içerisinde ihbar hattının kurulması (K5) olarak belirlenmiştir. Buna paralel olarak, verilere hızlı ulaşılabilmesi (K6) ve muhasebe personeline eğitim verilmesi (K1) de yüksek öneme sahip olan diğer kriterlerdir. Buna karşın, departman içerisinde iç kontrol sisteminin kurulması (K2), düzenli denetimlerin yapılması (K3) ve sürpriz denetimlerin yapılması (K4) ise diğerlerine kıyasla çok daha düşük önem ağırlıklarına sahiptirler.

5. Sonuç

Bu çalışmanın temel amacı, üniversitelerdeki muhasebe denetiminin etkinliğinin arttırılmasının yollarının belirlenmesidir. Bu süreçte ilk olarak, geniş bağlamda bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, muhasebe denetime ilişkin alt başlıklar incelenmiştir. Yaptığımız bu literatür taramasıyla, muhasebe denetiminde önemli rol oynayan faktörler belirlenmiştir. Muhasebe denetimi için önemli olan bu faktörler hata ve hileleri en aza indirmek için kullanılan yöntemlerdir. Daha sonra bu faktörlerin hangisinin daha önemli olduğunu belirlemek için çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan AHP (Analitik Hiyerarşi Süreci) ile bir analiz gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada muhasebe denetiminin etkinliğini arttıran faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, ilk olarak, muhasebe denetiminin etkinliğine etki eden faktörlerin belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu amaca yönelik olarak, kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Netice itibarıyla, muhasebe denetimlerinin etkinliği üzerinde etkili olan 6 farklı kriter belirlenmiştir. Muhasebe denetimlerinin etkinliğine etki eden kriterlerin belirlenmesinin ardından, bu kriterler için uzman görüşleri temin edilmiştir. Bu bağlamda, 10 farklı uzmanın görüşlerine başvurulmuştur. Bahsi geçen 10 uzman bu soruların her birine cevap vererek kriterleri değerlendirmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde 10 uzman tarafından temin edilen değerlendirmelerin hepsi aynı anda dikkate alınmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda tutarlılık oranının 0.10'dan yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durumda elde edilen kriter ağırlıklarının güvenli olmadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, ilgili kriter ağırlıkları dikkate alınmamıştır. Analizin ileriki süreçlerinde uzmanlar içerisinde yer alan muhasebe departmanı çalışanları ve akademisyenlere yönelik ayrı ayrı inceleme yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde 5 muhasebe departmanı çalışanlarından oluşan uzman ekip tarafından temin edilen değerlendirmeler dikkate alınmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda tutarlılık oranının 0.10'dan yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durumda elde edilen kriter ağırlıklarının güvenli olmadığı anlaşılmıştır. Bundan dolayı, bu çalışmada söz konusu kriter ağırlıkları dikkate alınmamıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde 5 akademisyenden oluşan uzman ekip tarafından temin edilen değerlendirmeler dikkate alınmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda tutarlılık oranının 0.067 olduğu belirlenmiştir. Belirtilen bu değer 0.10'dan düşüktür. Bu durumda elde edilen kriter ağırlıklarının güvenli olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, bu çalışmada bahsi geçen kriter ağırlıkları dikkate alınmıştır.

Netice itibarıyla, en fazla ağırlığa sahip olan kriter şirket içerisinde ihbar hattının kurulması (K5) olarak belirlenmiştir. Buna paralel olarak, verilere hızlı ulaşılabilmesi (K6) ve muhasebe personeline eğitim verilmesi (K1) de yüksek öneme sahip olan diğer kriterlerdir. Buna karşın, departman içerisinde iç kontrol sisteminin kurulması (K2), düzenli denetimlerin yapılması (K3) ve sürpriz denetimlerin yapılması (K4) ise diğerlerine kıyasla çok daha düşük önem ağırlıklarına sahiptirler.

Bahsi geçen analiz sonuçları dikkate alındığında, üniversitelerde denetimin etkinliğinin arttırılabilmesi için ilk olarak kurum içerisinde bir ihbar hattının kurulması gerektiği anlaşılmaktadır. Üniversitelerin bu bağlamda aksiyon almaları denetimlerin etkinliğinin arttırılması bağlamında önem arz etmektedir. Üniversiteler içerisinde muhasebe departmanlarında ihbar hattının kurulması sürecinde bazı hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Örnek olarak, bu ihbar hattının sisteminin çok güvenli

bir şekilde dizayn edilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, ihbarı yapacak personelin bilgilerinin gizli tutulması hayati önem arz etmektedir.

Belirtilen hususlara ek olarak, ihbar hattına girilen bilgileri hızlıca kontrol edebilecek bir denetim ekibinin olması gerekmektedir. Bu hatta girilen ihbarlara yönelik denetim ekiplerinin hızlı bir şekilde aksiyon almaları yerinde olacaktır. İhbar hattı sayesinde, etik dışı hususlara yönelik spesifik denetimlerin yapılabilmesi mümkün olabilecektir. Bu durum hem problemlerin erken çözümüne hem de bu süreçte zamandan tasarruf edilebilmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca, ihbar hattının varlığı personel arasında korku etkisi yaratacaktır. Bu sayede, kötü niyetli personelin bu korkuyla zimmetine para geçirmesinin önlenmesi mümkün olabilecektir.

Bu çalışmadaki en önemli kısıt analiz sürecinde sadece üniversitelerin ele alınmasıdır. Özellikle son yıllarda vakıf üniversitelerinin sayısı önemli ölçüde artmaktadır. Bu durumun sonucunda da üniversitelerde para akışı oldukça hız kazanmıştır. Dolayısıyla, bu çalışmada sadece üniversitelerin muhasebe denetimi inceleme kapsamına alınmıştır. Belirtilen bu inceleme farklı sektörler için de gerçekleştirilebilir. Örnek olarak, bankacılık sektöründeki denetimlerin etkinliğine yönelik bir inceleme gerçekleştirilebilir. Öte yandan, enerji sektöründeki denetimin kalitesine yönelik bir çalışma gerçekleştirilerek, pandemi sonucunda meydana gelen enerji krizinin olumsuz etkileri minimize edilebilir. Bu çalışmanın analiz sürecinde AHP yönteminden faydalanılmıştır. Bu çerçevede, gelecekte yapılacak çalışmalarda başka karar verme yöntemleri de dikkate alınabilir. Bu bağlamda, DEMATEL yöntemi kriterlerin önem ağırlıklarının belirlenmesinde kullanılabilir. Böylece hem kriter ağırlıkları hesaplanabilecek hem de kriterler arasındaki ilişkilerin yönü belirlenebilecektir (Bhuiyan vd., 2022; Yüksel ve Dinçer, 2022; Zhao vd., 2021).

Kaynakça

- Abdennadher, S., Grassa, R., Abdulla, H., & Alfalasi, A. (2021). The effects of blockchain technology on the accounting and assurance profession in the UAE: an exploratory study. *Journal of Financial Reporting and Accounting*.
- Agrizzi, D., Soobaroyen, T., & Alsallloom, A. (2021). Spatiality and accounting: The case of female segregation in audit firms. *Accounting, Organizations and Society*, 93, 101238.
- Ahrens, T., & Ferry, L. (2021). Accounting and accountability practices in times of crisis: a Foucauldian perspective on the UK government's response to COVID-19 for England. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*.
- Bhuiyan, M. A., Dinçer, H., Yüksel, S., Mikhaylov, A., Danish, M. S. S., Pinter, G., ... & Stepanova, D. (2022). Economic indicators and bioenergy supply in developed economies: QROF-DEMATEL and random forest models. *Energy Reports*, 8, 561-570.
- Chen, Z., & Wang, H. (2022). Research on Audit Simulation of Accounting Computerization Based on Internet Complex Discrete Dynamic Modeling Technology. *Mathematical Problems in Engineering*, 2022.
- Cho, M., & Krishnan, G. V. (2021). Principles-based accounting standards and audit outcomes: empirical evidence. *Review of Accounting Studies*, 1-37.
- Coram, P. J., & Wang, L. (2021). The effect of disclosing key audit matters and accounting standard precision on the audit expectation gap. *International Journal of Auditing*, 25(2), 270-282.
- Dincer, H., Hacıoğlu, Ü., & Yüksel, S. (2020). Balanced scorecard-based performance assessment of Turkish banking sector with the Analytic Network Process (ANP). *International Journal of Decision Sciences & Applications*.
- Dinçer, H., & Yüksel, S. (2018a). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Finans Sektöründeki Uygulamasına Yönelik Yapılmış Çalışmaların Analizi. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-16.
- Dinçer, H., & Yüksel, S. (2018b). Comparative evaluation of BSC-based new service development competencies in Turkish banking sector with the integrated fuzzy hybrid MCDM using content analysis. *International Journal of Fuzzy Systems*, 20(8), 2497-2516.
- Dinçer, H., & Yüksel, S. (2021). Effects of Governmental Policies in Banking Industry by using Fuzzy DEMATEL. *Maruf İktisat İslâm İktisadi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 51-74.
- Dinçer, H., Hacıoğlu, Ü., & Yüksel, S. (2017). Balanced scorecard based performance measurement of European airlines using a hybrid multicriteria decision making approach under the fuzzy environment. *Journal of Air Transport Management*, 63, 17-33.
- Hakimovna, U. M., & Muhammedrisaevna, T. M. S. (2022). Audit and Marketing Audit in Small Business and Private Entrepreneurship: The Order and Process of Inspection. *Journal of Ethics and Diversity in International Communication*, 2(3), 84-88.
- Kalkavan, H., Dinçer, H., & Yüksel, S. (2021). Analysis of Islamic moral principles for sustainable economic development in developing society. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*.
- Knechel, W. R., Mao, J., Qi, B., & Zhuang, Z. (2021). Is There a Brain Drain in Auditing? The Determinants and Consequences of Auditors Leaving Public Accounting. *Contemporary Accounting Research*, 38(4), 2461-2495.
- Krishnan, G., & Visvanathan, G. (2009). Do auditors price audit committee's expertise? The case of accounting versus nonaccounting financial experts. *Journal of Accounting, Auditing & Finance*, 24(1), 115-144.

- Li, W., Liu, H., & Wang, X. (2021). Does joining global accounting firm networks and associations affect audit quality and audit pricing? Evidence from China. *Accounting and Business Research*, 51(6-7), 677-706.
- Lisic, L. L., Pittman, J., & Seidel, T. A. (2021). You can't get there from here: The influence of an audit partner's prior non-public accounting experience on audit outcomes. *Accounting, Organizations and Society*, 101331.
- Lobur, M., Shcherbovskykh, S., & Stefanovych, T. (2021, February). Reliability Audit of the Duplicated Wired Channel with an Accounting of Reinforcement and Cable Jacket. In *2021 IEEE 16th International Conference on the Experience of Designing and Application of CAD Systems (CADSM)* (pp. 19-22). IEEE.
- Mosweu, O., & Ngoepe, M. (2021). Trustworthiness of digital records in government accounting system to support the audit process in Botswana. *Records Management Journal*.
- Rahahleh, M. H., Hamzah, A. H. B., & Rashid, N. (2021). The Artificial Intelligence in the Audit on Reliability of Accounting Information and Earnings Manipulation Detection. In *The Big Data-Driven Digital Economy: Artificial and Computational Intelligence* (pp. 315-323). Springer, Cham.
- Silahtaroğlu, G., Dinçer, H., & Yüksel, S. (2021). Defining the significant factors of currency exchange rate risk by considering text mining and fuzzy AHP. In *Data Science and Multiple Criteria Decision Making Approaches in Finance* (pp. 145-168). Springer, Cham.
- Wang, S., Liu, Q., Yüksel, S., & Dincer, H. (2019). Hesitant linguistic term sets-based hybrid analysis for renewable energy investments. *IEEE Access*, 7, 114223-114235.
- Yuan, J., Zhang, Z. M., Yüksel, S., & Dinçer, H. (2020). Evaluating cognitive balanced scorecard-based quality improvement strategies of energy investments with the integrated hesitant 2-tuple interval-valued Pythagorean fuzzy decision-making approach to QFD. *IEEE Access*, 8, 171112-171128.
- Yüksel, S., & Zengin, S. (2016). A comparison of the views of internal controllers/auditors and branch/call center personnel of the banks for operational risk: A case for Turkish banking sector. *International Journal of Finance & Banking Studies* (2147-4486), 5(4), 10-29.
- Yüksel, S., Dincer, H., & Hacıoglu, U. (2015). CAMELS-based determinants for the credit rating of Turkish deposit banks. *International Journal of Finance & Banking Studies* (2147-4486), 4(4), 1-17.
- Yüksel, S., & Dinçer, H. (2022). Identifying the strategic priorities of nuclear energy investments using hesitant 2-tuple interval-valued Pythagorean fuzzy DEMATEL. *Progress in Nuclear Energy*, 145, 104103.
- Yüksel, S., Mukhtarov, S., & Mammadov, E. (2016). Comparing the efficiency of Turkish and Azerbaijani banks: An application with data envelopment analysis. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(3), 1059-1067.
- Yüksel, S., Zengin, S., & Kartal, M. T. (2016). Banka Personelinin Teftiş Kuruluna Bakış Açısının Değerlendirilmesi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (622), 101-115.
- Zakaria, H. (2021). The Use of Artificial Intelligence in E-Accounting Audit. In *The fourth industrial revolution: Implementation of artificial intelligence for growing business success* (pp. 341-356). Springer, Cham.
- Zhao, Y., Xu, Y., Yüksel, S., Dinçer, H., & Ubay, G. G. (2021). Hybrid IT2 fuzzy modelling with alpha cuts for hydrogen energy investments. *International Journal of Hydrogen Energy*, 46(13), 8835-8851.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

دور المصارف الإسلامية في تمويل التجارة الخارجية في ضوء معايير هيئة المحاسبة والمراجعة "أيو في"

Abdullah Gamal Hamed Ali¹

الملخص

المصارف الإسلامية أصبح لها دور مهم في التجارة الداخلية والخارجية وتعددت وسائل وطرق الدفع والتمويل والضمان والخدمات فيها، وتهدف الدراسة الى إبراز دور المصارف الإسلامية في تمويل التجارة الخارجية وفقا للمعايير الشرعية ومن أجل الوصول الى هدف الدراسة تم اختيار عينة صيغ التمويل المطبقة في مصرف واقف التشاركي ومقارنتها مع معايير هيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية "أيو في"، وكانت إشكالية الدراسة الرئيسية ما دور المصارف الإسلامية في تمويل التجارة الخارجية؟ وأنتهج البحث المنهج الوصفي التحليلي لوصف واقع التجارة الخارجية وتمويلها من جانب المصارف الإسلامية، وتضمن الإطار النظري للبحث مفهوم التجارة الخارجية وواقعها المعاصر ووسائل الدفع المستخدمة في التجارة الخارجية والضوابط الشرعية للتجارة الخارجية وتعريف المصارف الإسلامية ومفهوم وأهمية وصيغ التمويل المصرفي الإسلامي، وتوصل البحث إلى عدة نتائج أهمها اتفقت اغلب بنود عقود التمويل المستخدمة في مصرف واقف التشاركي مع معايير هيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية (أيو في) واختلفت في بعض البنود وأوصى البحث بإعادة النظر في البنود التي خالفت المعايير الشرعية لهيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية ووجود هيئة شرعية واحدة تضع معايير ويلتزم بقراراتها كل المصارف الإسلامية.

كلمات مفتاحية: تمويل، تجارة خارجية، مصارف إسلامية، تقييم شرعي.

التصنيف JEL: B17, F3, Z12

¹ İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

E-posta: gabdullah434@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9417-3206>

Atıf/Citation: Ali, A. G. H. (2022). Muhasebe ve Denetim Kurumu "AAOIFI" Standartları Işığında İslami Bankaların

Dış Ticaretin Finansmanındaki Rolü, *Maruf İktisat İslam İktisadi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), s.62-77

• Geliş/Received - 10.05.2022 • Kabul/Accepted - 14.06.2022

Muhasebe ve Denetim Kurumu "AAOIFI" Standartları Işığında İslami Bankaların Dış Ticaretin Finansmanındaki Rolü

Öz

İslami bankalar iç ve dış ticarete önemli bir rol üstlenmiştir. Bu bankaların dış ticaretteki ödeme araçları, yöntemleri, finansman, sigorta ve hizmetleri artmıştır. Bu çalışma İslami bankaların dış ticaretin şer'i kriterlere göre finansmanındaki rolünü ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bunun için de Vakıf Katılım Bankası'nda uygulanan finansman türlerinden bir örnek seçilmiş ve İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Kurumu "AAOIFI" standartları ile karşılaştırılmıştır. Temel araştırma problemi, "İslami bankaların dış ticaretin finansmanındaki rolü nedir?" Bu araştırma, dış ticaret olgusunu ve İslami bankalar tarafından finanse edilmesini tahlil etmek için betimsel analitik bir yaklaşım benimsemiştir. Araştırmanın teorik çerçevesini dış ticaret kavramı ve uygulamadaki durumu, dış ticarete kullanılan ödeme araçları, dış ticaretteki şer'i standartlar, İslami bankaların tanımı; İslami bankacılık finansmanı kavramı, önemi ve çeşitleri oluşturmaktadır. Araştırmada çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Bunlardan en önemlisi Vakıf Katılım Bankası'nda kullanılan finansman sözleşmelerinin şartlarının çoğunun İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Kurumu'nun (AAOIFI) standartları ile uyumlu olmasıdır. Uyumlu olmayan bazı maddelerin de varlığı tespit edilmiştir. Söz konusu maddelerin İslami Finansal Kurumlar Muhasebe ve Denetim Kurumu'nun şer'i standartlarına göre yeniden gözden geçirilmesi tavsiyesinde bulunulmuştur. Şer'i standartları belirleyen tek bir danışma kurulunun oluşturulması ve tüm İslami bankaların onun kararlarına uymalarının gerekliliğine işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: : Finansman, Dış ticaret, İslami bankalar, Şer'i değerlendirme.

JEL Sınıflandırması: B17, F3, Z12

The role of Islamic banks in financing foreign trade in light of the standards of the Accounting and Auditing Organization "AAOIFI"

Abstract

Islamic banks have played an important role in domestic and foreign trade. Payment instruments, methods, financing, insurance, and services in foreign trade of Islamic banks have increased. This study aims to reveal the role of Islamic banks in the financing of foreign trade according to Sharia criteria. For this purpose, an example of the financing types applied in Vakıf Katılım Bank was selected and compared with the "AAOIFI" standards of the Islamic Finance Institutions Accounting and Audit Institution. The main research problem is "What is the role of Islamic banks in financing foreign trade?". This research has adopted a descriptive-analytical approach in order to analyze the phenomenon of foreign trade and its financing by Islamic banks. The theoretical framework of the research consists of the concept of foreign trade and its situation in practice, the payment instruments used in foreign trade, the Islamic standards in foreign trade, and the definition of Islamic banks; the concept, importance, and financing types of Islamic banking. Various results were attained in the research. The most important of these is that most of the terms of the financing contracts used in Vakıf Katılım Bank are in compliance with the standards of the Islamic Financial Institutions Accounting and Auditing Institution (AAOIFI). The presence of some incompatible substances has been also detected. It has been recommended to review the aforementioned articles in accordance with the Shari'a standards of the Islamic Financial Institutions Accounting and Audit Institution. It was indicated that a single advisory board should be set up to set the Shari'ah standards and that all Islamic banks should comply with its decisions.

Keywords: Financing, Foreign trade, Islamic banks, Legitimate assessment.

JEL Classification: B17, F3, Z12

المدخل

تمثل التجارة الخارجية أهمية كبيرة لكافة الدول وتقاس قوة الدولة الاقتصادية بقوة صادراتها وقدرتها على الوصول إلى أسواق جديدة من خلال تبادل السلع والخدمات في صورة صادرات وواردات ورؤوس أموال وأيدي عاملة بهدف تحقيق المنافع لجميع الأطراف وهو ما يلزم توفير تمويل لعمليات التجارة الخارجية. المصارف كطرف ممول ووسيط لها دور كبير من خلال توفير التمويل اللازم لكل من المصدر والمستورد وتسهيل حركة الأموال وتحصيلها وضمانها، وهنا يأتي دور المصارف الإسلامية لتسهيل عمليات التجارة الخارجية وحفظ حقوق كل من المصدر والمستورد وإتمام الصفقات وفقاً لشروط التسليم الدولية والمعايير الشرعية. خاصة أثناء وباء كورونا وصعوبة تنقل وسفر أطراف عمليات التجارة الخارجية أصبح للمصارف الإسلامية دور أكبر كوسيط دفع وتمويل وضمان، ويكون الهدف الأساس للمصارف الإسلامية من وراء التمويل هو المشاركة في الاقتصاد المحلي والاقتصاد العالمي بدور فعال ونشط وتطوير ونمو التبادل التجاري الخارجي وتلبية احتياجات الشعوب الاقتصادية والاجتماعية وتحقيق الربح من منطلق قاعدة الغرم بالغنم. نظراً لضخم حجم التجارة الخارجية وتشجيع الدول على نموها وتقديم التسهيلات ومنها نموذج الدولة التركية الناجح أصبح للمصارف دور فعال في جلب رؤوس الأموال وحفظها وإعادة تشغيلها مما أدى إلى زيادة المنافسة بين المؤسسات الاقتصادية الإسلامية فيما بينها من ناحية وبين المؤسسات التقليدية من ناحية أخرى من خلال تطوير أساليب التمويل واستخدام التكنولوجيا الحديثة والخدمات الإلكترونية والتشجيع على الاستثمار في قطاعات بعينها. وهنا تأتي أهمية هذه الدراسة في إبراز المميزات ومدى إمكانية تطوير أساليب العمل بهدف الوصول إلى مجموعة من النتائج والتوصيات تساهم في تطوير طريقة عمل المصارف الإسلامية وبالتالي تنعكس بشكل إيجابي على التجارة الخارجية.

أهمية موضوع الدراسة

- التجارة الخارجية وتمويلها من طرف المصارف الإسلامية من المواضيع ذات الأهمية وتكمن هذه الأهمية فيما يلي:
- أ. بسبب اعتماد المصارف التقليدية على الفوائد (الربا) في تمويل التجارة الخارجية فإن وجود بديل إسلامي ناجح يعتمد على قاعدة الغنم بالغرم يعتبر سبباً مهماً وبناء عليه تأتي الأهمية الرئيسية لهذا البحث في تقييم وإيضاح دور المصارف الإسلامية في تمويل التجارة الخارجية في ضوء معايير هيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية.
 - ب. دراسة صيغ التمويل المصرفي الإسلامي للتجارة الخارجية.

مشكلة البحث

الحديث عن التجارة الخارجية من جهة وتمويل المصارف الإسلامية المعاصرة وفق مبادئ الشريعة الإسلامية والمخاطر التي تواجهها وتطبيقاتها لتمويل التجارة الخارجية من جهة أخرى فتتحدد الإشكالية على النحو التالي:

- أ. ما دور المصارف الإسلامية في تمويل التجارة الخارجية؟ وللإجابة على هذه المشكلة نطرح التساؤلات الفرعية التالية:
- ب. ما هي المصارف الإسلامية وما دورها في تمويل التجارة الخارجية؟
- ج. كيف يطبق مصرف واقف التشاركي تمويل التجارة الخارجية وما مدى توافقه مع معايير هيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية «أيوبي»؟

أهداف الدراسة

- أ. توضيح وعرض للتجارة الخارجية وصيغ التمويل المستخدمة في المصرف الإسلامي.
- ب. إبراز أهمية التمويل المصرفي الإسلامي.
- ج. تقييم دور المصرف الإسلامي في تمويل التجارة الخارجية ومدى توافقه مع معايير هيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية «أيو في».

منهج الدراسة

سيتم الاعتماد على منهج بحث مختلط في هذه الدراسة بما يحقق أهداف الدراسة وهو المنهج الوصفي التحليلي لوصف البيانات والمفاهيم والمعلومات المتنوعة المكونة للإطار النظري لتمويل التجارة الخارجية كتعريف التجارة الخارجية والتمويل والمصارف الإسلامية وذلك من خلال تحديد المشكلة وتجميع المعلومات والبيانات المحصلة من التقارير السنوية للمصرف وصياغة أسئلة البحث ومقارنة مصرف واقف التشاركي، وتتكون الدراسة من إطارين الإطار النظري وذلك من خلال الاطلاع على مجموعة متنوعة من الكتب والأبحاث والمقالات والرسائل والمواقع الالكترونية والإطار العملي من خلال دراسة صيغ التمويل المطبقة في مصرف واقف التشاركي في تركيا.

الدراسات السابقة

الدراسة الأولى: فاطمة عبد الكريم، «تقييم عمليات التجارة الخارجية في البنوك الإسلامية دراسة حالة مصرف السلام فرع سطيف»، (رسالة ماجستير، كلية العلوم الاقتصادية والعلوم التجارية قسم العلوم التجارية، الجزائر 2018-2019) قُسمت الدراسة إلى فصلين إطار نظري وإطار عملي وتمثلت إشكالية الدراسة في ما هو واقع عمليات التجارة الخارجية في مصرف السلام؟، وتطرقت الدراسة إلى ماهي التجارة الخارجية ومفهوم التجارة الخارجية وأهميتها ومكونات التجارة الخارجية وأسباب قيامها وعمليات التجارة الخارجية وما هي المصارف الإسلامية ونشأة المصارف الإسلامية وتعريفها ودور المصارف الإسلامية وأهدافها ومصادر أموال المصارف الإسلامية وهيئة الرقابة الشرعية وصيغ التمويل في المصارف الإسلامية تعريف المضاربة والمشاركة المربحة والتأجير التمويلي والبيع الآجل وتحتوي الدراسة على دراسة حالة لدى مصرف السلام الجزائر وتطبيقات الاعتماد المستندي بالاعتماد على المنهج الوصفي التحليلي لجمع البيانات المحصلة من التقارير السنوية للمصرف. وقد توصلت الدراسة إلى أن حجم الاعتمادات المستندية ومعاملات التجارة الخارجية في تزايد خلال فترة الدراسة.

الدراسة الثانية: سحر عبد القادر عبد الدائم، «التمويل المصرفي وأثره على التجارة الخارجية في السودان (دراسة تطبيقية على بنك أم درمان الوطني-البنك الفرنسي-بنك فيصل الإسلامي)» (رسالة ماجستير كلية الدراسات العليا والبحث العلمي السودان 2016). قطاع التجارة الخارجية في السودان يعاني من العديد من المشاكل والعقبات التي حالت دون تطويره والنهوض به ويلعب هذا القطاع دوراً مهماً في الاقتصاد الوطني وفي تصحيح العجز المستمر في الميزان التجاري التمويل المصرفي وأثره على التجارة الخارجية، وكانت إشكالية الدراسة ما هو الأثر الذي يحدثه التمويل المصرفي على حجم التجارة الخارجية في السودان؟، وحاولت الدراسة معرفة أثر التمويل المصرفي على حجم التجارة الخارجية في السودان، وهدفت الدراسة إلى التعرف على أهمية التمويل المصرفي حجمه وأثره على التجارة الخارجية وبيان الصيغ والأساليب المصرفية المستخدمة في تمويل التجارة الخارجية في السودان، التعرف على مشاكل التمويل المصرفي للتجارة الخارجية وتوصلت الدراسة إلى عدة نتائج أهمها ارتباط بعض صيغ التمويل الإسلامية بوجود خطاب اعتماد مستندي يوفر الثقة لدى الأطراف المتعاملة بالتجارة الخارجية مما أثر إيجابياً على حجم التجارة الخارجية في السودان، صيغ التمويل الإسلامية المطبقة في التمويل تساعد في تطوير وزيادة حجم التجارة الخارجية في السودان، الصيغ الإسلامية المطبقة في عمليات الاستيراد والتصدير زادت من حجم الاستثمار في التجارة وبالتالي زادت من فرص التشغيل والعمالة، صيغة التمويل بالمربحة من أفضل الصيغ الإسلامية في تمويل عمليات الاستيراد، عدم وجود بنك متخصص تحكمه لوائح ونظم في تمويل التجارة

الخارجية ويؤثر سلباً على عملية تمويل التجارة الخارجية، ومن أهم التوصيات ضرورة توفير التمويل المصرفي الكافي للصادرات السودانية حتى تستطيع النهوض، إنشاء بنك متخصص فقط في تمويل التجارة الخارجية، على البنوك مشاركة المؤسسات والافراد في تمويل عمليات التجارة الخارجية.

الدراسة الثالثة: إيمان حناشي، «البدائل التمويلية الإسلامية في إطار التجارة الخارجية بنك البركة نموذجاً»، (رسالة ماجستير، جامعة 8 ماي قالمة، كلية العلوم الاقتصادية والتجارية، الجزائر، 2019) تطرقت الدراسة إلى تمويل التجارة الخارجية في المصرف الإسلامي وكانت إشكالية البحث الرئيسية إلى أي مدى يمكن تطبيق الصيغ التمويلية الإسلامية في تمويل عمليات التجارة الخارجية؟، واستخدم الباحث المنهج الوصفي التحليلي من خلال توضيح مفهوم التجارة الخارجية والمصارف الإسلامية وصيغ التمويل وبيان مشروعيتها ودراسة الحالة لمصرف البركة في الجزائر، وقد قسم الباحث البحث إلى عدة فصول في الفصل الأول بعنوان التجارة الخارجية في الجزائر وفي الفصل الثاني بعنوان صيغ التمويل في البنوك الإسلامية وتطبيقاتها في التجارة الخارجية وفي الفصل الثالث دراسة حالة مصرف البركة في الجزائر وقد توصلت الدراسة إلى مجموعة من التوصيات والنتائج من أهمها: الصيغ التمويلية القائمة على المديونية ذات عائد محدد مسبقاً والصيغ التمويلية القائمة على الملكية ذات عائد متغير، المصارف الإسلامية تفضل التمويل بالمرابحة عن باقي صيغ التمويل الإسلامي بسبب ربحها العالي وقلة مخاطرها، عدم وجود معايير دقيقة أو جهات تقييم طرق التمويل في المصارف الإسلامية، من أهم التوصيات: إصدار معايير واضحة لتقييم صيغ الاستثمار في المصارف الإسلامية، ضرورة حث المصارف الإسلامية على تنويع صيغ تمويلها، العمل على التحوط من مخاطر التمويل الإسلامي، رفع كفاءة العاملين في المصارف الإسلامية.

إضافة الدراسة عن الدراسات السابقة

تتشابه الدراسات السابقة مع دراستنا في بحثها دور المصارف الإسلامية في تمويلات التجارة الخارجية وتختلف دراستنا عن الدراسات السابقة في أنها تتعرض لتقييم دور المصارف الإسلامية لتجنب التعامل بالربا واختلاف عينة الدراسة واختلاف الظروف السياسية والجغرافية والاقتصادية والاجتماعية ودور المصرف كحلقة وصل واتصال بين المصدر والمستورد استخدام والخدمات الالكترونية والتطبيق العملي في مصرف واقف التشاركي في تركيا ومقارنته بمعايير هيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية «أبوفي» بهدف الوصول الى مجموعة من النتائج والتوصيات تساهم في تطوير العمل المصرفي الإسلامي وبالتالي تنعكس بشكل إيجابي على التجارة الخارجية.

سبب اختيار الموضوع:

- أ. الرغبة الذاتية في اختيار الموضوع لأنه يدخل في مجال عمل الطالب.
- ب. وجد الباحث من خلال مراجعة الدراسات السابقة أن مجال تمويل التجارة الخارجية يحتاج إلى مزيد من الدقة في البحث لتنمية فكر الكاتب والقارئ.
- ج. توجهات المصارف التقليدية نحو التمويل الإسلامي او فتح منافذ لها.

هيكل الدراسة

قسمت الدراسة إلى ثلاثة مباحث على النحو الآتي:

المبحث الأول: مفاهيم حول التجارة الخارجية والمصارف الإسلامية وتمويلاتها. ويتضمن مفهوم التجارة الخارجية وموقعها المعاصر، ووسائل الدفع المستخدمة في التجارة الخارجية، والضوابط الشرعية للتجارة الخارجية، وتعريف المصارف الإسلامية، ومفهوم وأهمية وصيغ التمويل المصرفي الإسلامي.

المبحث الثاني: تمويل التجارة الخارجية في مصرف واقف التشاركي.

ويتضمن تقديم مصرف واقف التشاركي، وتقييم تطبيق تمويل التجارة الخارجية في مصرف واقف التشاركي ومدى توافقه مع معايير هيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية (أيو في).

المبحث الثالث: الخاتمة.

ويتضمن النتائج والتوصيات.

المبحث الأول

مفاهيم حول التجارة الخارجية والمصارف الإسلامية وتمويلاتها.

1 مفهوم التجارة الخارجية وموقعها المعاصر:

مفهوم التجارة الخارجية: حركة تداول السلع والخدمات ورأس المال والأيدي العاملة بين دول تفصل بينها حدود سياسية.⁽²⁾

وفي تعريف آخر هي حركة السلع والأشخاص ورؤوس الأموال عبر الحدود السياسية للدولة حيث تصدر الفائض من منتجاتها إلى دولة أخرى.⁽³⁾

ومن خلال التعاريف السابقة يمكن تعريف التجارة الخارجية هي عمليات التبادل الخارجي (الاستيراد والتصدير) للسلع والخدمات ورأس المال والأيدي العاملة بين أفراد أو مؤسسات تفصل بينهم حدود سياسية، والاستيراد هو الشراء من خارج الحدود الجغرافية للبلد المستورد أو الانفاق على السلع والخدمات الأجنبية، الأمر الذي يؤدي إلى سحب جزء من القوة الشرائية الوطنية وانفاقها على السلع والخدمات⁽⁴⁾، التصدير هو تصريف للفائض من السلع والخدمات للخارج للحصول على العملة الأجنبية.

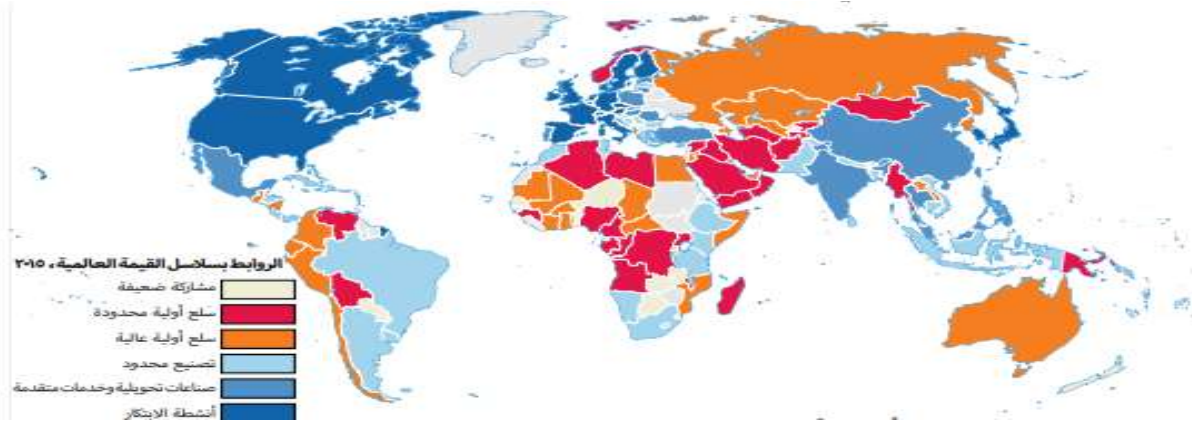
والتجارة الخارجية لها دوراً هاماً في الاقتصاد أدى إلى ضرورة إيجاد طرق تنظم وتحمي التجارة الخارجية وتنميتها وتزيل العقبات التي تواجهها بهدف تحسين الاقتصاد وتقوية العلاقات بين الدول وزيادة فرص الاستثمار والاقتصاد الدولي في تطور مستمر نحو التكامل والاتحاد واستناداً إلى مبدأ التخصص في الإنتاج بعض الدول تتخصص في إنتاج المواد الخام ومستلزمات الإنتاج والخدمات والبعض الآخر في أجزاء ومكونات بضائع نصف مصنعة وبيع جاهزة للاستهلاك الذي يوفر الاحتياجات بأقل مما يجعلها أقل عرضة للمخاطر والأزمات الاقتصادية، ومن الخريطة التالية يمكن توضيح مشاركة الدول في سلاسل القيمة العالمية وهي تتخصص كل دولة في إنتاج سلعة معينة ولا تنتج السلع كلها.

(2) أشرف دوابه، عمليات التجارة الخارجية في المصارف الإسلامية: الأساس الفكري والتطبيقي، ط1. (القاهرة: دار السلام للنشر والتوزيع، 2015)، 13.

(3) شاعة عبد القادر، "الاعتماد المستندي أداة دفع وقرض: دراسة الواقع في الجزائر"، (رسالة ماجستير، جامعة الجزائر كلية العلوم الاقتصادية والتسيير الجزائر، 2006)، 7.

(4) محمد يونس، اقتصاديات دولية، ط1. (مصر: جامعة الإسكندرية، 1999)، 29.

شكل 1. خريطة البلدان المشاركة في سلاسل القيمة العالمية.

المصدر: البنك الدولي للأنشاء والتعمير البلدان المشاركة في سلاسل القيمة العالمية 2019.

ونلاحظ من الشكل تخصص كل دولة في إنتاج معين في أمريكا الشمالية وأوروبا الغربية وشرق آسيا تشارك بصناعات وخدمات متقدمة ومجالات مبتكرة وفي الدول الأفريقية وآسيا الوسطى وأمريكا اللاتينية تخصص في إنتاج السلع الأولية، ومن خلال ميزة التخصص في الإنتاج للسلع والخدمات تزيد القدرة على الإنتاج بتكلفة أقل ويمكن الدولة من الاستفادة والمشاركة في التجارة الخارجية وزيادة دخلها القومي.

وبالنظر إلى مكانة التجارة الخارجية المعاصر في دولة تركيا محل بحثنا نجد أن التجارة الخارجية هي قاطرة للنمو بعائدات كبيرة فاقت القطاعات الأخرى وبالعائدات من التصدير بلغت 170 مليار دولار تقريباً في عام 2020 وفقاً لموقع وزارة التجارة التركية⁽⁵⁾، ومن خلال الاطلاع على التقارير السنوية للتجارة الخارجية المنشورة على موقع هيئة الإحصاء التركية يوضح الجدول التالي حجم التجارة الخارجية الاستيراد والتصدير والتغيرات في حجم التجارة الخارجية في الفترة 2013-2020

جدول 1: التجارة الخارجية في تركيا السنوات 2013-2020

السنة	التصدير	الاستيراد	الفرق	الإجمالي
القيمة	التغير %	القيمة	التغير %	القيمة
2013	161 480 915	260 822 803	-99 342 888	303 718 422
2014	166 504 862	251 142 429	-84 637 567	417 647 291
2015	150 982 114	213 619 211	-62 637 098	364 601 325
2016	149 246 999	202 189 242	-52 942 243	351 436 241
2017	164 494 619	238 715 128	-74 220 509	403 209 747
2018	177 168 756	231 152 483	-53 983 726	408 321 239
2019	180 832 722	210 345 203	-29 512 481	391 177 924
2020	169 637 755	219 516 807	-49 879 052	389 154 562

الأرقام بالآلاف دولار أمريكي

المصدر: من إعداد الباحث بالاعتماد على التقارير السنوية لهيئة الإحصاء التركية.

يلاحظ من الجدول السابق ارتفاع قيمة الواردات عن الصادرات وخلل في الميزان التجاري ولكن مع تقدم السنوات يلاحظ انخفاض في قيمة الواردات وهذا يدل على تحسن في الصادرات التركية وإقبال العملاء من الدول الخارجية عليها، في مقارنة عام 2019 بعام 2020 فقد انخفضت الصادرات التركية بسبب وباء كورونا بنسبة 6.26% لتصل إلى 169 ملياراً و 637 مليون دولار وزادت

(5) وزارة التجارة التركية www.ticaret.gov.tr [03/03/2022]

الواردات بنسبة 4.4% لتصل إلى 219 ملياراً و 516 مليون دولار وانخفض حجم التجارة الخارجية الإجمالي وتراجع إلى 389 مليار 154، مليون دولار، ووفقاً لموقع وزارة التجارة التركية أستمّر زيادة الصادرات في قطاعات التصدير الرئيسية مثل الآلات والأجهزة الكهربائية والملابس الجاهزة والمنسوجات، والدول التي تصدر إليها أكبر عدد من الصادرات في عام 2020 هي ألمانيا بـ 16.0 مليار دولار تليها المملكة المتحدة بـ 11.2 مليار دولار تليها الولايات المتحدة بـ 10.2 مليار دولار وكانت المنطقة الأكثر تصدير إليها في عام 2020 هي الاتحاد الأوروبي بقيمة 81.2 مليار دولار وفي عام 2020 زادت الصادرات إلى أمريكا الشمالية بنسبة 12.4% وبلغت 11.2 مليار دولار⁽⁶⁾، وتحاول الدولة التركية أن يكون لها تأثير دولي وتعزيز علاقاتها الاقتصادية مع الدول فنجّد تبادل تجاري ضخم بين تركيا ودول أوروبا والدول العربية وأمريكا الشمالية ودول إفريقيا وهو ما يفتح أسواق جديدة للمنتجات التركية وتوفير فرص عمل والحصول على الخامات الأولية بأسعار مميزة تساعد المنتجات المصنعة في تركيا على المنافسة الدولية.

2. وسائل الدفع المستخدمة في التجارة الخارجية:

تختلف وسائل الدفع في التجارة الخارجية وفقاً لطبيعة كل دولة والمتعاملين ومن أجل تحقيق العمليات التجارية بنجاح يختار المصدر والمستورد الوسيلة التي تناسب ظروفهم ويتفقون عليها ومن وسائل الدفع الدولية التي تستخدمها الأطراف المتعاقدة المصدر والمستورد في تسوية عمليات التجارة الدولية:

أ. **الدفع المقدم:** سداد قيمة البضاعة مقدماً كشرط أساسي لشحنها حيث يقوم المستورد بسداد قيمة السلع والخدمات للمصدر قبل شحنها وهذا الأسلوب في الدفع لا يستعمل كثيراً إلا في الطلبات الصغيرة ولها عيوب كثيرة فقد لا يقوم المصدر بشحن السلعة أو لا يلتزم بالموصفات المطلوبة في السلع ومن مزايا الدفع المقدم حصول المستورد على أسعار تنافسية مناسبة واستخدام المصدر مبلغ السلعة أو الخدمة المدفوع

مقدماً في تمويل مستلزمات الإنتاج ويحصل البنك الإسلامي على عمولات ومصاريف مقابل القيام بعملية التحويل.⁽⁷⁾

ب. **الحساب المفتوح:** يقوم المستورد باستلام السلع قبل تحويل قيمة السلع إلى المصدر إذا كانت المبالغ صغيرة أو هناك ثقة بين المصدر والمستورد فإن الحساب المفتوح يؤدي إلى أن تكون التكاليف البنكية محدودة ويقوم المصدر بتجهيز مستندات توضيح المبالغ التي يتم تحويلها من قيمة السلع التي تم استيرادها في جانب والمبالغ التي تم استلامها من المستورد في الجانب الآخر ولدى هذه الوسيلة مخاطر للمصدر حيث لا يتأكد من قيام المستورد بتحويل قيمة السلع بسبب تعسر المستورد أو صدور قرارات خارجة عن إرادة المستورد تعطل عملية التحويل.⁽⁸⁾

ج. **الاعتماد المستندي:** التزام بين المصدر والمستورد بعد الموافقة على عقد البيع بينهم وهو أداة دفع وقرض فيقوم المستورد بأمر مصرفه

بفتح الاعتماد لصالح المصدر ويكون وظيفة المصرف الوسطة بين المصدر والمستورد وتحقيق كل شروط الطرفين.⁽⁹⁾

د. **التحصيل المستندي:** ضمان للمصدر بتحصيل مبلغ السلع مقابل تقديم مستندات الشحن حيث يعين المصدر المصرف كوكيل لتحصيل مبالغ السلع مقابل تسليم مستندات الشحن للمستورد فيتحقق الضمان للمصدر بتسليم المبالغ المستحقة وللمستورد بتسليم مستندات الشحن.⁽¹⁰⁾

هـ. **وسائل الدفع الإلكتروني:** مع التطور التكنولوجي واستخدام وسائل الاتصال الحديثة ظهرت وسائل جديدة تخدم متطلبات التجارة الخارجية وتمكن أطراف التجارة الخارجية من القيام بالعمليات بسهولة وسرعة وأمان وأقل تكلفة مثل:⁽¹¹⁾

(6) هيئة الإحصاء التركية www.data.tuik.gov.tr [01/03/2022].

(7) دوابه، **عمليات التجارة الخارجية في المصارف الإسلامية: الأساس الفكري والتطبيقي**، مصدر سابق، 23.

(8) المصدر السابق، 24.

(9) محمادي عبد السلام، "الاعتماد المستندي كآلية دفع في التجارة الخارجية دراسة حالة بنك سوستي جنرال برج بوعريش"، (رسالة ماجستير جامعة محمد بوضياف، كلية العلوم الاقتصادية والعلوم التجارية، قسم العلوم التجارية، الجزائر، 2021)، 27.

(10) بنك البلاد، **التحصيل المستندي** www.bankalbilad.com [29/12/2021].

- **بطاقات الائتمان:** بطاقة بلاستيكية تصدرها المصارف وتقدمها المصارف وشركات التمويل لعملائها لتمكينهم من الشراء الفوري والسداد الاجل فتوفر الأمان لكل من البائع والمشتري.
- **البطاقات الذكية:** بطاقة بلاستيكية تصدرها المصارف وتحتوي على معلومات العميل مثل الاسم والعنوان واسم المصرف والرقم السري ومعلومات أخرى وتتميز بصعوبة تقليدها وسرقتها.
- **الشبكات الالكترونية:** تستخدم للسداد بين البائع والمشتري من خلال وساطة المصرف ولا تختلف الشبكات الالكترونية عن الشبكات التقليدية الا في انها يتم تحريرها الكترونيا وتستخدم التوقيع الالكتروني على الشيك.

3. الضوابط الشرعية للتجارة الخارجية:

الإسلام جاء بنظام متكامل ينظم العلاقات والروابط الاقتصادية ويرعى مصالح المجتمع وأفراده الداخلية والخارجية وفقا لمجموعة من الضوابط التي تنبثق من المنهج الاقتصادي الرباني وأن الله عز وجل ستخلف الإنسان في الأرض من أجل عمارتها والاستفادة من مواردها واستثمارها ومشاركتها بما يحقق النفع له ومجتمعه وتحقيق النظام الذي امر به الله سبحانه وتعالى مع تحمل المسؤولية، وسنتناول ضوابط الاستيراد والتصدير فيما يلي: (12)

أقرت الشريعة الإسلامية بوجوب ومشروعية التجارة الخارجية من خلال معايير وضوابط واضحة والتشجيع على ان تكون الدول الإسلامية مصدرة أكثر من ان تكون مستوردة وتشجيع التبادل التجاري الخارجي وإزالة العقبات وتقديم التسهيلات التي تشجع على نشاطه بهدف تحقيق النمو والتقدم لان استمرار الحياة الاقتصادية وتقدمها في أي دولة مرتبط بتجارها الخارجية.

أ. **ضوابط الاستيراد:** الاستيراد قائم على تلبية الطلب الداخلي وتحقيق المصالح العامة ولها ضوابط ومن أهم هذه الضوابط:

- الابتعاد عن السلع والخدمات التي حرمها الله تعالى كالخمر أو المخدرات أو لحم الخنزير وغير ذلك من الاعمال التي تضر بالمجتمع وتخالف الآداب والأخلاق وتتعارض كليا مع المقاصد الشرعية.
- صحة ومشروعية عقود الاستيراد وموافقتها للشريعة الإسلامية.
- ألا تسبب ضرر بالسوق في الدولة الإسلامية.
- تفضيل استيراد السلع الإنتاجية على السلع الاستهلاكية أو غير الضرورية.

ب. **ضوابط التصدير:** لا يختلف التصدير عن الاستيراد في تحقيق المصالح العامة وتسعى الدول للدخول في الأسواق الدولية وتقديم منتجاتها بأفضل جودة وأقل الأسعار والترويج للمنتج المحلي وتحقيق سمعة جيدة وما له من أثر على النشاط الاقتصادي وميزان المدفوعات والعمالة المحلية وتصريف الفائض وقد ذهب جمهور الفقهاء من الحنفية والشافعية والحنابلة والمالكية إلى جواز تصدير السلع والخدمات إلى دول الحرب وإذا منع التصدير إليهم فانه سيقابلونا بمنع التصدير إلينا وهذا يسبب ضرر للدولة الإسلامية (13)، ويوجد بعض الضوابط الشرعية للتصدير ومنها:

- حرمة تصدير المنتجات التي تساعد العدو على قتال المسلمين.

(11) حفاف وليد، تقنيات تمويل التجارة الخارجية، جامعة 8 ماي 19456 قالمة، كلية العلوم الاقتصادية والعلوم التجارية، قسم العلوم التجارية، 2021-23-24.

(12) خالد العيسوي وغيداء الأسود، "حرية التجارة في الفكر الاقتصادي الإسلامي"، مجلة الانبار للعلوم الاقتصادية والإدارية، ع 8-7 (2008).

(13) الموسوعة الفقهية الكويتية، وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، ط2، ج21. (الكويت 1989)، 228.

- عدم حاجة المسلمين الى المنتج المراد تصديره لأنهم أولى بهم من غيرهم.
- مشروعية العقود والا تحتوي على شروط محرمة كالربا والغرر والغش.
- عدم تصدير السلع التي حرّمها الله تعالى.

وبناء على ما سبق ذكره يتضح لنا أن ضوابط التجارة الخارجية تعني المبادئ والضوابط التي وضعتها الشريعة الإسلامية للمحافظة على مصالح وسلامة وأمن الفرد والمجتمع وتطبيق التجارة الخارجية بصورة صحيحة تظهر أخلاقيات الإسلام والمسلمين وتحقق مقاصد الشريعة.

4. تعريف المصرف الإسلامي:

بسبب اعتماد المصارف التقليدية على التعامل بالربا فكر علماء الاقتصاد والشريعة المسلمون أن لا يكون هناك حرمان من التنمية والاستثمار بسبب حرمة الفوائد ظهرت فكرة المصارف الإسلامية التي تقوم بدور الوسيط والمشارك المالي دون اللجوء إلي الفوائد وانطلاقاً من الآية الكريمة في قوله تعالى «الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَخِيطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ» (سورة البقرة آية 572)، بنيت فكرة المصارف الإسلامية على مبدأ الغنم بالغرم والأخذ بمبدأ الخراج بالضمان وأن النقود تنمو بفعل العمل والمشاركة في تحمل المخاطر ربحاً وخسارة (14).

تعريف المصرف الإسلامي: مؤسسة مصرفية تلتزم في جميع معاملاتها ونشاطها الاستثماري وإدارتها وجميع أعمالها بالشريعة الإسلامية ومقاصدها وأهداف المجتمع الإسلامي داخلياً وخارجياً (15)، وفي تعريف آخر المصارف أو المؤسسات التي ينص قانون إنشاءها ونظامها الأساسي على الأخذ بمبادئ الشريعة الإسلامية وعدم التعامل بالربا أخذاً وعطاء (16)، ووفقاً لتعريف دكتور أشرف دوابه هي مؤسسات مالية تقوم بتجميع الأموال وتوظيفها وتقديم الخدمات المصرفية اللازمة وفق أحكام الشريعة الإسلامية بهدف تحقيق الربحية والمساهمة في تحقيق التنمية الاقتصادية والاجتماعية (17)، ومن التعاريف السابقة يمكن تعريف المصرف الإسلامي بأنه مؤسسة مالية تقوم بعملية الوساطة المالية بين طرفين الطرف الأول لديه أموال يريد توظيفها والطرف الثاني يحتاج التمويل ولديه عجز مالي وفقاً لأحكام الشريعة الإسلامية والمشاركة في الربح والخسارة لتحقيق أهداف اقتصادية واجتماعية.

5. التمويل المصرفي الإسلامي (مفهومه وأهميته وصيغته)

أ. مفهوم التمويل المصرفي الإسلامي: هو تقديم المال من خلال مؤسسات مصرفية وفقاً للضوابط والأسس والقواعد والمقاصد الشرعية والاقتصادية الإسلامية بهدف المحافظة على المال وتنميته وتحقيق مهمة الخلافة في الأرض بما يسهم في تحقيق التنمية الاقتصادية والاجتماعية (18).

وفي تعريف آخر هو مجموعة الصيغ المختلفة التي تتضمن توفير الموارد المالية لنشاط اقتصادي يتوافق مع الشريعة الإسلامية (19) ومن التعاريف السابقة يمكن تعريف التمويل المصرفي الإسلامي بأنه الأموال التي تقدمها المؤسسات المصرفية للعملاء بعدة صيغ تتوافق مع الشريعة الإسلامية.

ب. أهمية التمويل المصرفي الإسلامي: للتمويل المصرفي الإسلامي دور مهم في تمويل النشاط الاقتصادي للأفراد والمؤسسات فيقدم

(14) عبد الرزاق خليل، عادل عاشور، دور المصارف الإسلامية في دعم وتطوير أسواق رأس المال العربية، الملتقى الدولي، 22-21 نوفمبر 2006 (بكرة الجزائر 2006): 2.

(15) مقلاتي خولة، إدارة مخاطر صيغ التمويل في المصارف الإسلامية حالة بنك البركة، رسالة ماجستير، جامعة أم البواقي، كلية العلوم الاقتصادية، الجزائر، 2015، 4.

(16) يعرب محمود إبراهيم الجبوري، دور المصارف الإسلامية في التمويل والاستثمار، ط1. (الأردن: دار الحامد للنشر والتوزيع، 2014)، 7.

(17) أشرف دوابه، أساسيات العمل المصرفي الإسلامي، ط1. (القاهرة: دار السلام للطباعة والنشر والتوزيع، 2012)، 13.

(18) أشرف دوابه، التمويل المصرفي الإسلامي: الأساس الفكري والتطبيقي، ط1. (القاهرة: دار السلام للطباعة والنشر والتوزيع) 2015، 15.

(19) مختاري مصطفى، مخاطر التمويل في المصارف الإسلامية: دراسة حالة بنك البركة الجزائري، رسالة ماجستير، جامعة بن يوسف بن خدة، كلية العلوم الاقتصادية

وعلوم التيسير، الجزائر، 2009، 41.

بديل للمصارف التقليدية التي تركز على استخدام الصيغ الربوية في تحقيق أرباحها فيحظر استخدام الربا والاستثمار في النشاطات الاقتصادية المحرمة وغير الأخلاقية ويساهم في التنمية الاقتصادية والاجتماعية بعدة صيغ تمويلية مشروعة ووفقا للدكتور أشرف دوابه تكمن أهمية

التمويل المصرفي الإسلامي فيما يلي: (20)

- عبادة يتقرب بها المصرف والعاملين والمستثمرون فيه الى الله عز وجل بهدف تلبية الحاجات الاقتصادية للناس وإعمار الكون.
- فرض كفاية بهدف توفير التمويل اللازم للتنمية الاقتصادية للدولة.
- وسيلة للكسب المشروع بعيدا عن الربا.
- تحقيق مقاصد الشريعة بحفظ المال وتنميته.
- يحول دون اكتناز الأموال حتى لا تأكلها الصدقة والزكاة فيؤدي الى نمو الاقتصاد ودوران عجلة الإنتاج.

ج. صيغ التمويل المصرفي الإسلامي: تستخدم المصارف الإسلامية العديد من الصيغ التمويلية التي تتوافق مع مبادئ الشريعة الإسلامية بهدف تحقيق الأرباح واستثمار الأموال والقيام بواجباته تجاه المجتمع وتنقسم صيغ التمويل المصرفي الإسلامي الى أكثر من نوع وهي التمويل بالمعاوضة والتمويل بالمشاركة والتمويل بالمضاربة والتمويل بالمزارعة والتمويل بالمساقاة والتمويل بالمغارسة وسوف نوضح كلا منهما فيما يلي:

1- التمويل بالمعاوضة: المعاوضة هي العقود التي يكون فيها عملية تبادل بين طرفين وتتمثل عقود المعاوضة في البيع والإجارة

والوكالة بالاستثمار والجعالة (21)

- **البيع:** عرفه فقهاء المذهب الشافعي بأنه مقابلة مال بمال على وجه مخصوص (22)، ويتكون عقد البيع من عاقلين ويجب توافر الاهلية بهم ومعقود عليه وصيغة الإيجاب والقبول ويندرج في عقود البيوع كلا من بيع (مطلق، سلم، استصناع، أجل، صرف، مقايضة، بيع امانة (مراوحة، تولية، اشراك، وضعية) (23)، سوف نقوم بإيجاز بتعريف كلا منهم:

مطلق: هو البيع الشائع بمبادلة عين بثمن. (24)

السلم: هو بيع شيء موصوف في الذمة بثمن معجل. (25)

الاستصناع: هو عقد مع صانع على صنع سلعة موصوفة في الذمة. (26)

الأجل: هو بيع شيء بأكثر من ثمن الحاضر والسداد لاحقا. (27)

الصرف: هو بيع نقد بنقد. (28)

المقايضة: هو مبادلة عين بعين. (29)

بيوع الأمانة: البيع الذي يقوم فيه البائع بإخبار المشتري برأس المال ويحدد فيه سعر البيع بالزيادة او النقصان وينقسم الى مراوحة،

تولية، اشراك، وضعية. (30)

(20) دوابه، التمويل المصرفي الإسلامي: الأساس الفكري والتطبيقي، مصدر سابق، 20.

(21) دوابه، التمويل المصرفي الإسلامي: الأساس الفكري والتطبيقي، مصدر سابق، 116.

(22) شمس الدين محمد بن أحمد الشربيني، معني المحتاج إلى شرح المنهاج، ط1، ج2. (القاهرة: مطبعة مصطفى البابي الحلبي، 1993)، 5.

(23) دوابه، التمويل المصرفي الإسلامي: الأساس الفكري والتطبيقي، مصدر سابق، 118-121.

(24) دوابه، اساسيات العمل المصرفي الإسلامي، مصدر سابق 80.

(25) سيد سابق، فقه السنة، ط4، (بيروت: دار الفكر، 1982)، 171.

(26) دوابه، التمويل المصرفي الإسلامي: الأساس الفكري والتطبيقي، مصدر سابق 179.

(27) يوسف محمد، فقه الاقتصاد النقدي، ط1. (القاهرة: دار الصابوني، 1993)، 269.

(28) دوابه، التمويل المصرفي الإسلامي: الأساس الفكري والتطبيقي، مصدر سابق، 121.

(29) المصدر السابق.

(30) نزيه حماد، معجم المصطلحات المالية والاقتصادية في لغة الفقهاء، ط1. (دمشق: دار القلم، 2008)، 414.

● **الإجارة:** عقد على بيع منافع الأصول.⁽³¹⁾

وتنقسم الإجارة في المصارف الإسلامية إلى الإجارة المنتهية بالتمليك وهي عقد للإيجار بين المؤجر والمستأجر يلتزم المستأجر بسداد الأقساط في موعدها مع وعد من المؤجر ببيع العين المؤجرة بمبلغ معين في نهاية مدة العقد⁽³²⁾، والإجارة التشغيلية هو اتفاق قصير الأجل بين المستأجر والمؤجر (المصرف الإسلامي) لأصل معين خلال فترة زمنية محدد مقابل مدفوعات دورية ويحتفظ المصرف بالعين المؤجرة بعد انتهاء العقد ومن أكثر الأصول المؤجرة السيارات والمعدات الثقيلة والأجهزة التكنولوجية.⁽³³⁾

● **الوكالة بالاستثمار:** هو تفويض يعطى للمصرف الإسلامي لاستثمار أموال الموكل مقابل أجر يتم الاتفاق عليه وفق ضوابط الشريعة الإسلامية ويحقق مصلحة الموكل.⁽³⁴⁾

● **الجعالة:** الجعالة هي عقد يلتزم فيه أحد الطرفين بتقديم عوض معلوم نظير نتيجة معينة يقدمها الطرف الآخر في زمن معلوم أو مجهول⁽³⁵⁾، ومن أمثلة الجعالة في المصارف الإسلامية استصلاح الأراضي والتنقيب عن البترول والمعادن والمياه والخدمات الاستشارية والتسويقية وتقدمها المصارف الإسلامية مقابل أجر أو عمولة متفق عليها مع العميل.

2- التمويل بالمشاركة: هي تقديم المصرف والعميل حصة من المال بنسب متساوية أو مختلفة لإنشاء مشروع جديد أو المشاركة في مشروع قائم ويحتاج لتمويل ويصبح لكلا منهما حصة في رأس المال بنسب ثابتة أو متناقصة وتقسّم الأرباح على حسب الاتفاق والخسائر على حسب نسبة كل شريك في رأس المال⁽³⁶⁾، التمويل بالمشاركة من أهم مميزات المصرف الإسلامي ومن خلاله يتم تقديم المال اللازم للمشاريع الجديدة وتنمية المشاريع القائمة وتحريك الأموال الراكدة لدى الأفراد والمؤسسات وتمويل التجارة الخارجية.

3- التمويل بالمضاربة: عقد مشاركة بين صاحب رأس المال من جهة وعامل لديه الخبرة والعمل من جهة أخرى ويتقاسمون الأرباح بناء على الاتفاق الذي تم بينهم والخسارة على صاحب رأس المال ويخسر المضارب جهده وعمله مالم يكن هناك تقصير ويقوم المصرف الإسلامي بدور المضارب أو وسيط بين صاحب المال والعامل ويقوم بتقديم رأس المال للمستثمرين للقادرين على العمل وأصحاب الخبرة من الأطباء والفنيين والتجار.⁽³⁷⁾

4- التمويل بالمزارعة: عقد على الزرع ببعض الخارج منه ويقوم مالك الأرض بإعطاء الأرض لمن يزرعها والنتائج منها يكون مشترك بينهما على حسب الاتفاق.⁽³⁸⁾

5- التمويل بالمساقاة: شركة زراعية على استثمار الشجر يكون الشجر من جانب والعمل من الجانب الآخر والثمرة الناتجة مشتركة على حسب الاتفاق وصاحب الشجر يسمى برب الشجر والعامل بالمساقاة.⁽³⁹⁾

6- التمويل بالمغارسة: استثمار أرض ليس فيها شجر من طرف والطرف الآخر يغرس فيها شجرا لمدة معينة على أن يكون الناتج من الثمار بينهما بنسب على حسب الاتفاق.⁽⁴⁰⁾

(31) الكرمي، دليل الطالب لنيل المطالب، ط1، (الرياض: دار طيبة للنشر والتوزيع، 2004)، 159.

(32) فضيلة بارش، "الإجارة المنتهية بالتمليك في البنوك الإسلامية دراسة حالة بنك البركة الجزائري"، مجلة جامعة الجزائر، الجزائر، م1، ع32، (2018)، 202.

(33) دوابه، التمويل المصرفي الإسلامي: الأساس الفكري والتطبيقي، مصدر سابق، 213.

(34) بنك عمان، الوكالة بالاستثمار www.aman-bank.com/islamic-banking/al-wakala-bil-istithmar

(35) المعايير الشرعية، هيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية، البحرين، 2017، 425.

(36) حفائي عبد القادر وشخوم رحيمة، "الصيغ التمويلية في البنوك الإسلامية وخدماتها بنك فيصل الإسلامي السودان أنموذجاً"، مجلة البشائر الاقتصادية، السودان، م4، ع3، 2019، 74.

(37) عبد الواحد غردة، "التمويل بصيغة المضاربة في المصارف الإسلامية بين إشكالية التهميش وضرورة التفعيل"، المجلة الإلكترونية للأبحاث القانونية، الجزائر، ع4، 2019، 92.

(38) عبد القادر، رحيمة، الصيغ التمويلية في البنوك الإسلامية وخدماتها بنك فيصل الإسلامي السودان أنموذجاً، مصدر سابق، 375.

(39) دوابه، التمويل المصرفي الإسلامي: الأساس الفكري والتطبيقي، مصدر سابق، 259.

(40) المصدر السابق، 261.

المبحث الثاني: تمويل التجارة الخارجية في مصرف واقف التشاركي.

1 تقديم مصرف واقف التشاركي:

تم تأسيسه كشركة مساهمة بتاريخ 25.06.2015 بإذن من وكالة التنظيم والرقابة المصرفية برأس مال 9.635.000.000 ليرة تركية ومصرف واقف التشاركي أحد أصغر وأحدث أعضاء قطاع المصارف المشاركة مع مبادئ الخدمات المصرفية الخالية من الفوائد ويهدف إلى تنفيذ أنشطته في إطار مبدأ كونه مفيداً للشركاء والمجتمع.⁽⁴¹⁾

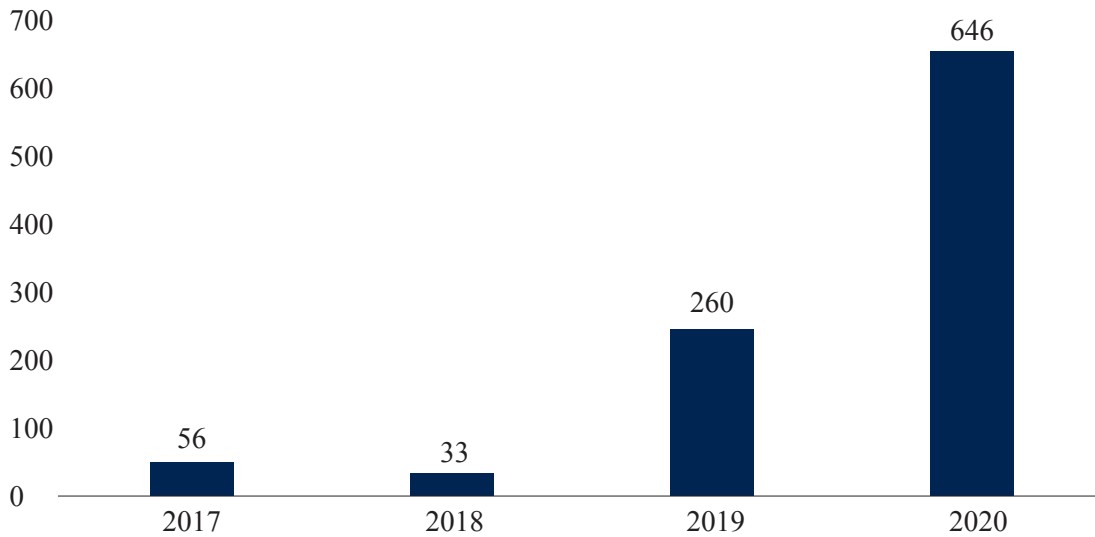
2 تقييم تطبيق تمويل التجارة الخارجية في مصرف واقف التشاركي ومدى توافقه مع معايير هيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية (أيوبي):

أ. صيغ التمويل التي يقدمها المصرف: يقدم مصرف واقف التشاركي التمويل بصيغ متعددة متوافقة مع أحكام الشريعة الإسلامية ويستخدم بعض هذه الصيغ التمويلية في تمويل التجارة ومن صيغ التمويل التي يقدمها المصرف: المراجعة، المضاربة، والمشاركة، والاعتمادات المستندية، والقروض، والبطاقات الائتمانية، وقد حصل المصرف على الإجازة الشرعية لصيغ التمويل السابق ذكرها من الهيئة الشرعية في المصرف.

ب. حجم تمويل التجارة الخارجية في مصرف واقف التشاركي:

فيما يلي رسم بياني يوضح حجم تمويل التجارة الخارجية للأعوام 2017-2020 وقد تم الحصول عليها من المصرف بتاريخ 02.03.2022

شكل 2: حجم تمويل التجارة الخارجية لدى مصرف واقف التشاركي⁽⁴²⁾

ويلاحظ من الرسم البياني تراجع في حجم التمويل في العام 2018 ثم ارتفاع بشكل كبير في حجم تمويل التجارة الخارجية في الأعوام 2019-2020 ويرجع هذا في نظر الباحث إلى:

⁽⁴¹⁾ مصرف واقف التشاركي www.vakifkatilim.com.tr [11/03/2022].
⁽⁴²⁾ من إعداد الباحث بالاعتماد على التقارير السنوية لمصرف واقف التشاركي في تركيا

- في عام 2018 بسبب تغير سعر الصرف الليرة التركية مقابل الدولار و حدوث اضطراب في عمليات استيراد المواد الأولية أثرت بشكل كبير على عمليات التجارة الخارجية في تركيا مما أدى الى حدوث تراجع في تمويل التجارة الخارجية.
- الترويج الجيد للمصرف واستخدام وسائل التمويل الحديثة أدت الى إقبال الافراد والشركات الصغيرة والمتوسطة على الخدمات التي يقدمها المصرف.
- ارتفع تمويل التجارة الخارجية من 260 مليون ليرة تركية في عام 2019 إلى 646 مليون ليرة تركية في عام 2020 بسبب تشجيع الحكومة التركية على التصدير وتقديم تسهيلات وتوسع الخدمات التي يقدمها المصرف.

ج- تقييم تمويل التجارة الخارجية في مصرف واقف التشاركي في ضوء معايير هيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية (أيو في):

- يقدم كل مصرف إسلامي منتجات وصيغ تمويلية خاصة به ولا يوجد هيئة واحدة تضع معايير يلتزم بها كل المصارف الإسلامية فنجد صيغ التمويل والمنتجات التي يقدمها المصرف الإسلامي في مصر تختلف عن المصرف الإسلامي في تركيا ويتبع كل مصرف قرارات الهيئة الشرعية داخل المصرف فتكون كل هيئة مستقلة في فتاها عن الأخرى، وبعد إطلاع الباحث وقراءته لصيغ التمويل في المصرف وللمعايير الشرعية لهيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية تبين وجود بنود تتفق مع المعايير وبنود لم تتفق:
- اتفقت قرارات الهيئة الشرعية للمصرف مع المعيار رقم 2 المنظم لعمليات بطاقة الائتمان والمستخدم في التجارة الخارجية وأهم ما جاء فيه يقوم المصرف باقتطاع غرامة التأخير في حالة عدم سداد دين بطاقة الائتمان في أجله على أن يقوم بتوزيعه في مشاريع التكافل الاجتماعي، اختلف البند 5/2/2 من المعيار حيث لا تتقاضى المؤسسة المصدرة للبطاقة اية نسبة من حامل البطاقة على المشتريات ولكن تحصل على عمولة من قابل البطاقة، وفي المصرف يتقاضى المصرف عمولة على المشتريات بالأجل من حامل البطاقة وقابل البطاقة.
 - اتفقت قرارات الهيئة الشرعية للمصرف مع المعيار رقم 8 المنظم لعمليات المراجعة والمراجعة الدولية وأهم ما جاء فيه يقوم المصرف بشراء ما طلبه العميل الأمر بالشراء من سلع وخدمات وتتم عملية الشراء من البائع وبالسعر الذي حددهما مع العميل الأمر بالشراء، اختلف البند 2/5/2 من المعيار حيث لا يجوز تحميل العميل الأمر بالشراء ضمان ما يطرأ على السلعة من أضرار وهلاك خلال فترة الشحن والتخزين، وفي المصرف يجوز للمصرف البراءة من العيوب التي قد تظهر فيما سيقوم المصرف ببيعه، وفي البند 6/1/3 الوثائق والعقود والمستندات الصادرة عند إبرام عقد شراء السلعة باسم المؤسسة وليس العميل، في المصرف يجوز إصدار الفواتير والمستندات باسم العميل الأمر بالشراء.
 - اتفقت قرارات الهيئة الشرعية للمصرف مع المعيار رقم 19 المنظم لعمليات القروض وقروض الاستيراد والتصدير وأهم ما جاء فيه يقوم المصرف اقتطاع المصاريف المتكبدة في سبيل توفير القروض واختلف البند رقم 1/4 من المعيار يحرم اشتراط زيادة في القرض للمقرض وهي ربا وسواء أكانت الزيادة عيئاً أم منفعة وسواء أكان اشتراط الزيادة في العقد أو عند تأجيل الوفاء أم خلال الأجل وسواء أكان الشرط منصوص أو ملحوظ بالعرف ، وفي المصرف يمكن أن يضيف أو يقطع نسبة تضخم القرض خلال الفترة الواقعة بين بداية القرض وإعادته ويؤخذ في الاعتبار النسبة التي أعلنتها هيئة الإحصاء التركية.

المبحث الثالث الخاتمة:

تناول البحث الإطار النظري والعملي لتمويل التجارة الخارجية في المصارف الإسلامية ومفهوم التجارة الخارجية وموقعها المعاصر ووسائل الدفع المستخدمة في التجارة الخارجية والضوابط الشرعية للتجارة الخارجية وتعريف المصارف الإسلامية ومفهوم وأهمية وصيغ التمويل المصرفي الإسلامي وتقييم تطبيق تمويل التجارة الخارجية في مصرف واقف التشاركي ومدى توافقه مع معايير هيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية (أيوبي) وتوصل الباحث إلى النتائج التالية:

- أ. صيغ التمويل الإسلامية أدوات توفرها المصارف من أجل تسهيل التبادل التجاري بين الدول.
- ب. وسائل الدفع المصرفية لها أهمية في عملية الاستيراد والتصدير وتضمن حقوق جميع الأطراف المتعاملة ويدخل البنك الإسلامي في حل مشكلة الضمان التي تواجه أطراف التجارة الخارجية فيزيد من ثقة العملاء في المصارف الإسلامية وصيغ تمويلها المختلفة فيؤثر بالإيجاب على نمو الصيرفة الإسلامية والتجارة الخارجية.
- ج. التقلبات في أسعار صرف العملات مقابل الليرة التركية أثرت بالسلب على تمويل الصادرات.
- د. اتفقت أغلب بنود عقود التمويل المستخدمة في مصرف واقف التشاركي مع معايير هيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية (أيوبي) واختلفت في بعض البنود مثل في المصرف يتقاضى المصرف عمولة على المشتريات بالأجل من حامل البطاقة وقابل البطاقة، وفي المصرف يجوز في المراجعة إصدار الفواتير والمستندات باسم العميل الأمر بالشراء ويجوز للمصرف البراءة من العيوب التي قد تظهر فيما سيقوم المصرف ببيعه ، وفي المصرف يمكن أن يضيف أو يقطع نسبة تضخم القرض خلال الفترة الواقعة بين بداية القرض وإعادته ويؤخذ في الاعتبار النسبة التي أعلنتها هيئة الإحصاء التركية.
- ويوصي الباحث:
- أ. ضرورة تطوير صيغ تمويل التجارة الخارجية بما يتناسب مع متطلبات التجارة الحديثة.
- ب. ان تولي المصارف الإسلامية الاهتمام بجميع صيغ التمويل للتجارة الخارجية
- ج. الاهتمام بالتقنيات الحديثة التي تضمن لجميع الأطراف أقل تكلفة ومخاطرة وسرعة في التنفيذ.
- د. التعريف أكثر بصيغ التمويل التي تستخدمها المصارف الإسلامية والتسهيلات التي تقدمها.
- هـ. إنشاء فروع للمصارف إسلامية متخصصة في منح التسهيلات التمويلية للتجارة الخارجية.
- و. إعادة النظر في البنود التي خالفت المعايير الشرعية لهيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية.
- ز. وجود هيئة شرعية واحدة تضع معايير ويلتزم بفتاها كل المصارف الإسلامية.

قائمة المراجع:

- türkiye ticaret bakanlığı: www. ticaret.gov.tr من (03.03.2022)
- türkiye istatistik kurumu: www. data.tuik.gov.tr من (01.03.2022)
- الجبوري، يعرب. (2014). دور المصارف الإسلامية في التمويل والاستثمار (الإصدار ط1). الأردن: دار الحامد للنشر والتوزيع.
- الشريبي، شمس الدين محمد بن أحمد. (1993). مغني المحتاج إلى شرح المنهاج (الإصدار ط1). القاهرة: مطبعة البابي الحلبي.
- العيسوي، خالد وغيداء الأسود. (2008). حرية التجارة في الفكر الاقتصادي الإسلامي. مجلة الانبار للعلوم الاقتصادية والإدارية، الصفحات 7-8.
- المعايير الشرعية. (2017). البحرين: هيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية.
- بارش، فضيلة. (2018). الإجارة المنتهية بالتملك في البنوك الإسلامية دراسة حالة بنك البركة الجزائري. مجلة جامعة الجزائر، صفحة 202.
- بنك البلاد. (بلا تاريخ). التحصيل المستندي. تاريخ الاسترداد 29.12.2021، من www.bankalbilad.com
- حفاف، وليد. (2021). تقنيات تمويل التجارة الخارجية. الجزائر: قالمة.
- خليل، عبد الرازق و عادل عاشور. (2006). دور المصارف الإسلامية في دعم وتطوير أسواق المال العربي. الملتقى الدولي (صفحة 2). بسكرة الجزائر: الملتقى الدولي.
- خولة، مقلاتي. (2015). «إدارة مخاطر التمويل في المصارف الإسلامية حالة بنك البركة» رسالة ماجستير. الجزائر: جامعة أم البواقي، كلية العلوم الاقتصادية.
- دوابة، أشرف. (2012). أساسيات العمل المصرفي الإسلامي (الإصدار ط1). القاهرة: دار السلام للطباعة والنشر والتوزيع.
- دوابة، أشرف. (2015). التمويل المصرفي الإسلامي الأساس الفكري والتطبيقي (الإصدار ط1). القاهرة: دار السلام للطباعة والنشر والتوزيع.
- دوابة، أشرف. (2015م). عمليات التجارة الخارجية في المصارف الإسلامية الأساس الفكري والتطبيقي (الإصدار ط1). القاهرة: دار السلام للنشر والتوزيع.
- سيد سابق. (1993). فقه السنة (الإصدار ط1). القاهرة: دار الصابوني.
- عبد السلام، محمادي. (2021). الاعتماد المستندي كألية دفع في التجارة الخارجية دراسة حالة بنك سوستي جنرال برج بوعريرج «رسالة ماجستير. الجزائر: جامعة محمد بوضياف، كلية العلوم الاقتصادية والعلوم التجارية.
- عبد القادر، حفافي وشخوم رحيمة. (2019). الصيغ التمويلية في البنوك الإسلامية وخدماتها بنك فيصل الإسلامي السودان أنموذجا. مجلة البشائر الاقتصادية، 4م، صفحة 74.
- عبد القادر، شاعة. (2006). «الاعتماد المستندي أداة دفع وقرض: دراسة حالة الواقع في الجزائر» رسالة ماجستير. الجزائر: جامعة الجزائر كلية العلوم الاقتصادية والتسيير.
- غرودة، عبدالواحد. (2019). التمويل بصيغة المضاربة في المصارف الإسلامية بين إشكالية التهميش وضرورة تفعيل. المجلة الالكترونية للأبحاث القانونية، صفحة 92.
- مرعي الكرمي. (2004). دليل الطالب لنيل المطالب (الإصدار ط1). الرياض: دار طيبة للنشر والتوزيع.
- مصطفى، مختاري. (2009). «مخاطر التمويل في المصارف الإسلامية دراسة حالة بنك البركة الجزائري» رسالة ماجستير. الجزائر: جامعة بن يوسف بن خده.
- نزيه حماد. (2008). معجم المصطلحات المالية والاقتصادية في لغة الفقهاء (الإصدار ط1). دمشق: دار القلم.
- وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية. (1989). الموسوعة الفقهية الكويتية (الإصدار ط2). الكويت: وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية.
- يوسف محمد. (1993). فقه الاقتصاد الإسلامي (الإصدار ط1). القاهرة: دار الصابوني.
- يونس، محمد. (1999). اقتصاديات دولية (الإصدار ط1). مصر: جامعة الاسكندرية.

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Kojin Karatani – “Dünya Tarihinin Yapısı” Kitabı Değerlendirmesi

Ahmed Taha Ercan¹

Öz

Dünya tarihi neredeyse bir bilgi nesnesi olarak ortaya çıktığından beri toplumsal formasyonlar üzerinden değerlendirilip okunmuştur. Hegel'i eleştirerek kendi dünya tarihi/toplumsal formasyonlar anlayışını geliştiren Marx, toplumsal formasyon modellerini “üretim tarzları” üzerinden oluşturur. Sovyet tecrübesi gibi bazı pratikler Marxizm'in altyapı-üstyapı gibi temel bazı tezlerinin sorgulanmasına ve sistemin kuşatıcılığı hakkında bazı soru işaretlerinin oluşmasına yol açmıştır. Çalışmasına bu noktadan başlayan Kojin Karatani toplumsal formasyon veya “Dünya Tarihinin Yapısı” araştırmasını üretim tarzları değil de “mücadele tarzları” üzerinden yapmayı önerir. Dünya Tarihinin Yapısı eserinde bu perspektiften bir dünya tarihi okuması yapmaya girişir. Bu makalede mezkur kitap farklı açılardan değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: : Dünya Tarihi, Toplumsal Formasyonlar, Mücadele Tarzları, Karşılıklılık, Yeniden Bölüşüm, Meta Mücadelesi, Sermaye-Ulus-Devlet.

JEL Sınıflandırması: D02, D51, H23

“Dünya Tarihinin Yapısı”

Üretim Tarzlarından Mücadele Tarzlarına

Yazar : Kojin Karatani

Çeviri : Ali Karatay

İstanbul : Metis Yayınları, 2017, 430 sayfa

ISBN : 978-605-316-061-8

¹ Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Öğrencisi.

E-posta: a.tahaercan@icloud.com

<https://orcid.org/0000-0001-9507-7905>

Atıf/Citation: Ercan, A.T. (2022). Kojin Karatani –

“Dünya Tarihinin Yapısı” Kitabı Değerlendirmesi,

Maruf İktisat İslam İktisadi Araştırmaları Dergisi, 2(1), s.78-85

• Geliş/Received - 28.04.2022 • Kabul/Accepted - 14.06.2022

Review Of Kojin Karatani's "The Structure Of World History"

Abstract

World history has been evaluated and read through social formations almost since when it emerged as an object of knowledge. Developing his own understanding of world history/social formations by criticizing Hegel, Marx creates social formation models through "modes of production". Some practices, such as the Soviet experience, led to the questioning of some of the basic thesis of Marxism, such as infrastructure-superstructure, and to some questions about the accuracy of the system. Starting his work from this point, Kojin Karatani proposes to conduct his research on social formation or the "Structure of World History" over "modes of exchange" rather than "modes of production". In The Structure of World History, he attempts to make a world history reading from this perspective. In this article, the aforementioned book will be evaluated from different perspectives.

Keywords: World History, Social Formations, Modes of Exchange, Reciprocity, Redistribution, Commodity Exchange, Capital-Nation-State.

JEL Classification: D02, D51, H23

Kitabın Ana Fikirleri

a) Dünya Tarihinin Yapısı: Üretim Tarzlarından Mübadele Tarzlarına

Dünya tarihi neredeyse bir bilgi nesnesi olarak ortaya çıktığından beri toplumsal formasyonlar üzerinden değerlendirilip okunmuştur. Hegel'i eleştirerek kendi dünya tarihi/toplumsal formasyonlar anlayışını geliştiren Marx, toplumsal formasyon modellerini "üretim tarzları" üzerinden oluşturur. Sovyet tecrübesi gibi bazı pratikler Marxizm'in altyapı-üstyapı gibi temel bazı tezlerinin sorgulanmasına ve sistemin kuşatıcılığı hakkında bazı soru işaretlerinin oluşmasına yol açmıştır. Çalışmasına bu noktadan başlayan Kojin Karatani toplumsal formasyon veya "Dünya Tarihinin Yapısı" araştırmasını üretim tarzları değil de "mübadele tarzları" üzerinden yapmayı önerir. Dünya Tarihinin Yapısı eserinde bu perspektiften bir dünya tarihi okuması yapmaya girişir. Bu makalede mezkûr kitap farklı açılardan değerlendirilecektir.

Kitabın değerlendirmesine geçmeden önce dikkatimi çeken ve eleştirmek istediğim iki hususu ifade etmek isterim. Birincisi, her ne kadar Polanyi'ye atfı mevcut ise de, atfı sayısı ve şeklinin Polanyi'nin eser üzerindeki gerçek etkisini yansıtmadığını düşünmekteyim. Gerek Sermaye-Ulus-Devlet kavramlaştırmasında gerekse de bizatihi mübadele tarzları perspektifinin kaynağında Polanyi'nin muazzam etkisi olmalıdır. Gelgelelim atıflar bu azameti yansıtmaz.

İkinci husus ise, C tipi mübadele tarzının yaygın olduğu kapitalist formasyonun neden Batı Avrupa'da geliştiğine dair yapılan yorumlar, Jean Baechler'in Kapitalizmin Kökenleri kitabında serdettiği görüşlerle neredeyse bire bir aynı olsa da ya bilerek ya da bilmeyerek (müellifin eserden haberi olmadığı için) Baechler'e ve eserine bir atfı yoktur. İki durumda da bunu bir kusur olarak görebiliriz zannediyorum.

b) Karatani Neyin Peşinde: Üretim Tarzları vs. Mübadele Tarzları

Hegel'in dünya tarihini bugünkü şekliyle bilgi nesnesi kılmasının ardından, Marx birçok açıdan Hegel'den beslenerek ve yine birçok açıdan da O'nu eleştirerek kendi dünya tarihi okumasını geliştirmiştir. O müdebbir unsur olarak ekonomi alanını kabul edip, diğer alanların yalnızca ekonominin bir yansıması olduğu görüşünü öne sürer. Sözelimi siyaset veya kültür alanının özerk bir varlığı yoktur. Onlar yalnızca içinde bulundukları üretim tarzlarının bir yansımasından ibarettir. Bu konudaki görüşlerini şöyle ifade eder:

“Ulaştığım ve ulaştıktan sonra çalışmalarımın kılavuz ilkesi haline gelen genel sonuç şöyle özetlenebilir: İnsanlar varoluşlarının toplumsal üretiminde kaçınılmaz olarak, iradelerinden bağımsız birtakım ilişkilere, maddi üretici güçlerinin gelişiminde belirli bir aşamaya uyan üretim ilişkilerine girerler....İnsanın varlığını belirleyen bilinci değildir; bilakis, insanın toplumsal varoluşu bilincini belirler.” (Marx'tan aktaran: Karatani, 2017, s: 28)

Marx burada temelde 4 üretim tarzı olduğunu iddia eder: asyatik, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzı. “Genel hatlarıyla, Asyatik, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumun ekonomik gelişmesindeki ilerlemeye işaret eden çağlar olarak tayin edilebilirler.” (Karatani, 2017, s:28) Bunlara Grundrisse’de ilkel klan ve Cermen üretim biçimi de dahil olacaktır.

Bilindiği gibi Marksizm hem bir teori hem de bir ideolojidir. Bu ikili mahiyeti kaderinde önemli bir rol oynamıştır. Marksizmin pratikte ideolojik vaatlerini gerçekleştirememesi, haliyle onun teorik yapısı hakkında da şüpheler uyandırmıştır. Özellikle Sovyet tecrübesiyle kapitalist-işçi arasındaki ilişkiden dolayı yaşanan yabancılaşmanın aşılamadığı sadece devlet-işçi şekline bürünerek tekrar tezahür etmediği anlaşılmış; bunun neticesinde Marksizm’in birçok temel umdesi sorgulanmıştır. Karatani bu hususta şöyle der:

“..Marksist görüş, devleti etkin bir aktör olarak kabul eden Hegel’in bir eleştirisi niteliğindedir, çünkü devleti burjuva toplumu tarafından belirlenen salt ideolojik bir fenomen olarak ele alır. Buradan hareketle, ekonomik yapı dönüşüm geçirdiğinde devlet ve ulusun otomatikman yok olacağı sonucuna varır. Devletin ve ulusun aktif özneler olduğu gerçeğinin bu şekilde gözardı edilmesi, Marksist hareketlerin birçok yanlış adım atmasına sebebiyet verecektir. Bir yandan Marksistler arasında devlet sosyalizminin (Stalinizm) ortaya çıkmasına yol açacak, diğer taraftan Nasyonal Sosyalizm (faşizm) adı altında toplanan Marksizm karşıtlarının zafere ulaşmasında katkıda bulunacaktır. Başka bir deyişle kapitalizmi aşmayı amaçlayan hareketler, devlet ya da ulusun ortadan kalkmasına yol açmak şöyle dursun eşi benzeri görülmemiş biçimde güçlenmesiyle sonuçlanmıştır. Marksistler bu deneyimden önemli dersler çıkardılar. Üstyapının göreceli özerkliğinin altını çizmeye başladılar.” (Karatani, 2017, s:28).

Görüldüğü gibi Karatani, kendi düşüncesine varlık alanını Marksizm’in üstyapı hakkındaki görüşlerinin elenmesi ile açmaktadır. Bu aslında O’nun en temel kavramlarından olan Ulus-Devlet-Sermaye üçlüsündeki ulus ve devlete yer açma çabasıdır (Bu kavramlar birazdan detaylıca incelenecektir).

Aslında Karatani’nin eserinin arkasındaki motivasyon ile Marx’ın eser verme motivasyonu tamamen aynıdır: Ulus, devlet ve sermayenin aşılıp sınıfsız topluma ulaşılması. Karatani bunu –Hegel’i eleştirdiği satırlarda- açıkça ifade eder. Karatani, Sovyet tecrübesinin tarihsel mirasına da bigâne kalmayarak

bunun Marksist paradigma içinde gerçekleştirilemeyeceğini savunur. Artık günümüzde üretim tarzlarını merkeze alan bir toplumsal formasyon tahlilinin bizi nereye getirdiği açıktır. Karatani buradan toplumsal formasyonlar tahlilinin üretim tarzlarını değil mübadele tarzlarını merkeze alınarak yapılması gerektiği sonucuna varır: "...komünizm üretim araçlarının ortak mülkiyetinden çok göçebeliliğin geri dönüşüne bağlıdır." (Karatani, 2017, s:13).

Karatani'ye göre mübadele tarzlarını devreye sokan bir teori Marksizm'in kuşatamadığı birçok gerçekliği kuşatabilecektir. O şöyle der: "Söz konusu problemler üretim tarzıyla açıklanamaz. Bu perspektif örneğin Antik Yunan ve Roma'nın çığır açıcı olduğunu, tarihsel aşamalar bakımından büyük önem taşıdığını gözdardı eder.....bu soruyu yanıtlayabilmek için mübadele tarzı perspektifine başvurmamız gerekiyor." (Karatani, 2017, s:55).

c) Mübadele Tarzları

Mübadele tarzları özünde üretim tarzlarını dışlamaz. Karatani'ye göre üretim tarzları ile mübadele tarzları farklı varlık sahalarına sahiptirler. Bu yüzden ikisi eş zamanlı olarak bulunabilir. Perspektifini Marx'ın eleştirisi üzerinden kurması okurlarını O'nun Marx'ın üretim tarzları tasnifini kabul etmediği yanlışlığına düşürmemelidir. Kendisi bu tasnifi aynen benimser. Ama bununla beraber var olan mübadele tarzları alanını tespit ederek.

Karatani'nin mübadele tarzları perspektifi şüphesiz kapitalist toplum biçiminde hakim olan meta-mübadelesinin mutlak bir mübadele biçimi olmadığının kabulü ile başlar. Karatani bu hususu şöyle ifade eder:

"Mübadele denince otomatik olarak meta mübadelesi akla gelir. Meta mübadelesinin hakim tarz olduğu kapitalist bir toplumda yaşadığımızdan, bu gayet doğaldır. Fakat karşılıklı armağan alıp verme başta olmak üzere başka mübadele tipleri de vardır." (Karatani, 2017, s:32)

Bu noktada Ekonomi Antropoloğu ve Moral Economy perspektifinin kurucusu olan Karl Polanyi'ye çok şey borçludur. Nitekim kendisi de bunu ona yaptığı atıflarla izhar eder. Keza Marcell Mauss da bu hususta önemli bir yer teşkil eder.

Neticede Karatani, karşılıklılık-hediyeleşme, yağma ve yeniden bölüşüm, meta mübadelesi ve gelecekte tahakkuk edecek X mübadele biçimi olmak üzere 4 mübadele tarzı tespit eder. Bunları kısaca -sırasıyla- A, B, C ve D tipleri olarak isimlendirir.

Karatani'ye göre mübadele tarzları üretim tarzları gibi yalıtık bir şekilde var olmazlar. Toplumsal formasyonlarda daima iç içe bir surette bulunurlar. Sadece bazıları verili zaman dilimlerinde diğerlerine göre daha baskın olur:

"Bütün toplumsal formasyonlar tarihsel olarak çeşitli mübadele tarzlarının kombinasyonları olarak var olur. Bu toplumsal formasyonlar birbirlerinden yalnızca hangi mübadele tarzının baskın olduğuna göre farklılaşır. Kapitalist toplumsal formasyon meta mübadelesinin baskın olduğu bir oluşumdur ve bu durum aynı zamanda diğer mübadele tarzlarında değişikliklere yol açar." (Karatani, 2017, s: 20).

1 - Karşılıklılık - Hediyeleşme (A Tipi)

Marcell Mauss'un çalışmasında (bkz. Armağan) ortaya koyduğu verilerden hareket eden Karatani, A tipi mübadele tarzını hediyeleşme olgusuyla açıklar. Belli dönemlerdeki belli toplumlar, mübadelelerini karşılıklı hediyeleşme usulü ile gerçekleştiriyorlardı. "Mauss, arkaik toplumlardaki toplumsal formasyonun ilkelerini, besin, mülk, kadın, toprak, hizmet, emek ve ritüeller dahil birçok şeyin karşılıklı biçimde armağan olarak alınıp verildiği sisteme oturtur. Bu mübadele tarzı arkaik toplumlarla sınırlı değildir, genel olarak birçok topluluk türünde bulunur." (Karatani, 2017, s:32).

2 - Yağma ve Yeniden Bölüşüm (B Tipi)

B tipi mübadele tarzı –her ne kadar devletle sınırlı değilse de- esasen devletin icra ettiği ve hepimizin fazlasıyla içinde olduğumuz için genellikle varlığını tespit edemediğimiz mübadele tarzıdır. Bu yüzden ortaya çıkış hikayesi aslında devletin ortaya çıkış hikayesiyle aynıdır denebilir. Diğer bir topluluk üzerinde hakimiyet kurup onları yağmalayan bir grup, bu mübadele tarzının köküdür. Yağma bir mübadele biçimi değildir. Ama bu yağmayı yapanlar, zamanla yağmayı devam ettirebilmek için bir "yeniden bölüşüm" sürecini devreye sokmak zorunda olduklarını fark ederler. Bunlar sulama, emniyet gibi hizmetlerdir. Böylece devlet bir yeniden bölüşüm mübadelesi icra etmiş olur.

Bu mübadele tarzının devletle olan yakın bağı her ne kadar aşikâr bir gerçekse de onu tamamen devletle özdeşleştirmek doğru olmaz.

3 - Meta Mübadelesi (C Tipi)

Meta mübadelesi üzerine en çok söz söylenmiş mübadele tarzıdır. Meta mübadelesi, mübadele edilen şeyin bir piyasada değerini bulan satılık bir nesne olarak kabul edildiği ve mübadele işleminin karşılıklı rıza ile, çeşitli –toplumsal siyasi vb.- kısıtlamalardan azade bir şekilde yapılan mübadele tarzıdır.

4 - X Mübadelesi (D Tipi)

D tipi mübadele aslında Karatani'nin "ütopyasıdır". B ve C tipi mübadelelerin aşılmasıyla A tipi mübadelelenin daha üst bir versiyonla kendini ortaya koymasındır. "D tipi mübadele tarzını A tipi mübadele tarzının daha üst bir boyutta geri dönüşü olarak düşünebiliriz." (Karatani, 2017, s:36).

"Diğer üçünden farklı olarak D tipi, bilfiil var olan bir mübadele tarzı değildir. B ve C uğrağında bastırılan karşılıklılık uğrağına farazi bir geri dönüştür bu." (Karatani, 2017, s:36).

Anlaşıldığı üzere Karatani "D tipi - X mübadelesi" ile belli bir mübadele biçiminden değil; bu üç uğraktan sonra gelecek olan veya bu üç uğrağı temsil eden başka mübadele tarzlarından A tipi mübadele tarzını temsil eden ama onun aynısı olmayan; onu aşan yeni bir biçim olarak varlığa gelen yeni bir mübadele tarzına işaret etmektedir.

d) Toplumsal Formasyonlar Tarihi

Karatani esasen Marx'ın Grundrisse'de ortaya koymuş olduğu temel toplumsal formasyonları- üretim tarzlarını esas alır. Sonrasında mübadele tarzları ile bunlar arasındaki ilişkileri ortaya koyar. Lakin burada Marx'ın coğrafi spesifikasyonlarının ve çizgisel tarih anlayışının devre dışı bırakılması gerektiğini vurgular.

Marx'ın ortaya koyduğu formasyonlar ilkel klan, Asyatik, antik klasik kölelik sistemi, Cermen ve kapitalist toplumsal formasyondur.

Tablo 1

Siyasi Üstyapı	Devletsiz	Asyatik Devlet	Antik Klasik Devlet	Feodal Devlet	Modern Devlet
Ekonomik Altyapı (Üretim Tarzı)	Klan Toplumu	Kral / Vassallar (tarım topluluğu)	Yurttaş / köle	Feodal lord / serfler	Sermaye Proleterya

Tablo 1'de Marx'ın ortaya koyduğu toplumsal formasyonları ve bu formasyonların altyapı-üstyapısını görebilirsiniz (Karatani, 2017, s:54).

Karatani klan toplumunda A tipi, Asyatik devlette B tipi, antik ve feodal üretim tarzında da B tipi, kapitalist toplumsal formasyonda ise C tipi mübadele tarzının baskın olduğunu ifade eder. Baskınlık burada önemlidir. Zira herhangi bir toplumsal formasyonda bir mübadele tarzının baskın olması, bu toplumsal formasyonda başka bir mübadele tarzının bulunmadığı anlamına gelmez. Aksine, Karatani mübadele tarzlarının daima bir denge içinde var olduğuna inanır.

e) Dünya Sistemi

Karatani, Wallerstein ve Chase Dunn'a atıfla Dünya Sistem teorisinden istifade ederek toplumsal formasyonları hangi Dünya Sistemsel kategori içinde bulunduğu zaviyesinden de değerlendirir. Burada kastedilen toplumsal formasyonların birbiri ile kurduğu ilişki biçimidir. Çünkü bu formasyonlar, Karatani'ye göre, Marx'da olduğu gibi çizgisel bir şekilde değil, eşzamanlı bir şekilde var olurlar. Karatani Chase Dunn'un devletsiz çok küçük sistemler, tek bir devlet tarafından yönetilen dünya imparatorlukları ve siyasi açıdan birleşmiş olmayan ayrı ayrı devletlerin birbiriyle rekabet ettiği dünya ekonomisi kategorilerini kullanır. Bu sistemler ve mübadele tarzları ile ilişkileri konusunda şöyle der:

"Mini sistemler; bir başka ifadeyle devletin ortaya çıkışından önce var olan dünya sistemleri karşılıklı prensibi temeline dayanır. Sonra, dünya imparatorlukları örneğinde olduğu gibi B tipi mübadele tarzının baskın olduğu bir dünya sistemi söz konusudur; dünya ekonomileri örneğinde ise C tipi mübadele tarzının baskın olduğu bir dünya sistemi vardır." (Karatani, 2017, 56).

Tablo 2 toplumsal formasyonlar, mübadele tarzları ve Dünya Sistemleri arasındaki ilişkiyi özetlemektedir (Karatani, 2017, s:59):

Tablo 2

Toplumsal Formasyon	Baskın Mübadele Tarzı	Dünya Sistemi
Klan	Karşılıklılık (A)	Mini Sistem
Asyatik	Yağma ve Yeniden Bölüşüm (B1)	Dünya İmparatorluğu
Antik klasik	Yağma ve Yeniden Bölüşüm (B2)	-
Feodal	Yağma ve Yeniden Bölüşüm (B3)	-
Kapitalizm	Meta Mübadelesi	Dünya Ekonomisi

f) Ulus-Devlet-Sermaye

Ulus, Devlet ve Sermaye Karatani’de, sırasıyla A, B ve C tipi mübadele tarzlarının modern dönemdeki işlev ve duyarlılıklarının kendisinde tecessüm ettiği temsillerdir. Bu ‘temsiller’ Borromean halkaları gibi birbirlerine daima bağlıdır. Bu Karatani’nin mübadele tarzlarının daima beraber olduğu yönündeki açıklamasıyla aynı doğrultudadır. Karatani bu kavramsallaştırmayı modern toplumsal formasyonu bütün boyutlarıyla anlamlandırabilmek için kullanır. Bu hususu Karatani’den bir alıntı yaparak ifade edelim:

“...modern toplumsal formasyonları anlayabilmek için Ulus-Devlet ikilisine kapitalist ekonomiyi de eklemeliyiz. Yani bu formasyonları Sermaye-Ulus-Devlet çerçevesinde ele almamız gerekiyor. Parçaları karşılıklı olarak birbirini tamamlayan bir aygıttır bu. Örneğin bir kapitalist ekonomi kendi akışına bırakılsa, kaçınılmaz olarak ekonomik eşitsizlik ve çatışmayla sonuçlanacaktır. Fakat komünal topluluğun ortaklığını ve eşitliği amaçlayan ulus, kapitalist sistemin neden olduğu çeşitli çelişki ve eşitsizliklere çözüm arayışındadır. Devlet ise bu amaçları vergilendirme, yeniden bölüşüm ve çeşitli düzenlemeler yoluyla gerçekleştirir. Sermaye, ulus ve devlet her biri kendi ilkelerine göre işleyen ayrı ayrı kendiliklerdir; fakat öyle bir biçimde iç içe geçmişlerdir ki, tıpkı Borromean halkaları gibi, herhangi biri ortadan kaybolursa diğerleri de dağılır. Buna Sermaye-Ulus-Devlet adını veriyorum.” (Karatani, 2017, s:17).

Sonuç

Karatani toplumsal formasyonları tahlilini Marx’ın bıraktığı yerden, O’ndan ciddi bir entelektüel miras devralarak ama aynı zamanda onu sorgulayarak gerçekleştirmiştir. Metni kendi içinde derli toplu ve tutarlı bir mahiyet arz etmektedir. Eseri ustaca kurgulanmış, bundan dolayı da sadece spesifik bir uzmanlık eseri olmanın ötesinde, adeta bir ders kitabı olma hüviyetine sahiptir.

Kaynaklarını açıkça serdetmiş görünmektedir. Başlıca kaynakları Marx, Mauss, Polanyi, Braudel, Wittfogel ve Wallerstein gibi isimlerdir.

Kitap esasen bize postüla haline gelmiş bazı kavramsal kalıpların, gerçekliği açıklama konusundaki başarısını daima sorgulamamız gerektiğini hatırlatmaktadır. Daima dinamik bir şekilde değişmekte olan gerçeklik, statikleşen kavram kümeleriyle incelenmeye kalkıldığında birçok önemli faktör yakalanamaz. Zira kullanılan kavramsal kalıplar bu yeni faktörleri yakalayabilecek formasyona sahip değildir. Dolayısıyla gerçekliği anlamlandırmak adına her ne kadar çalışmaların yoğunlaştırılması gerekse de bu yoğunlaşma ile birlikte kullanılan enstrümanların da daima muhasebe edilmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Karatani’nin ortaya koyduğu eserle gerçekliğe yaklaşırken daima tazelenen bir bakışın benimsenmesi gerektiğini fiili bir şekilde bizlere gösterdiğini düşünmekteyim.

Kaynakça

Karatani, K. (2017). *Dünya Tarihinin Yapısı*, (A. Karatay, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.

MARUF İKTİSAT

MARUF ECONOMICS

الاقتصاد المعروف

İSLÂM İKTİSADI
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

THE JOURNAL OF ISLAMIC
ECONOMICS RESEARCH

مجلة بحوث الاقتصاد الاسلامي

İletişim/Contact

Maruf İktisat İslâm İktisadı Araştırmaları Dergisi
Seyit Nizam Mah. Mevlana Cad. No: 77 Necmettin Aytek Plaza Kat: 8
Zeytinburnu-İstanbul Telefon: +90 0212 510 11 24-25
• maruf@marufiktisat.com • editor@marufiktisat.com

www.marufiktisat.com

[www.dergipark.org.tr/
tr/pub/marufiktisat](http://www.dergipark.org.tr/tr/pub/marufiktisat)

marufvakfi.org

f | t marufvakfi